

Brood

*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

1997 / 3
Rozen

Afgiftekantoor : Gent X
oktober 1997 / driemaandelijks
VU : Wouter Steenhout
Bagattenstraat 174, 9000 Gent

Brood

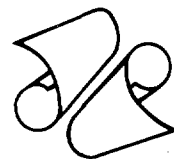
*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

1997 / 3

Rozen

Brood & Rozen

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door het AMSAB
Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11

Lid- en abonnementsgeld

Individueel: 600 fr.

Organisaties: 1500 fr.

Losse nummers: 200 fr.

De leden ontvangen 'Brood & Rozen' en 'IALHI newsletter' en krijgen korting op de AMSAB-publicaties

Op rekeningnummers

870-0007163-48 //

123-6105500-65 AMSAB vzw,
Bagattenstraat 174, 9000 Gent

870-0005629-66 AMSAB-CLM,
Lange Nieuwstraat 22,
2000 Antwerpen

Openingsuren

AMSAB-Gent: maandag - vrijdag: 9 - 12u; 13 - 17u

CLM-Antwerpen: maandag - vrijdag: 9 - 12u; 13 - 17u

Voorzitter: Prof. Dr. Herman Balthazar

Directeur: Dr. Wouter Steenhaut

Hoofdredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry

Redactiesecretariaat: Michèle Beernaerts

Kernredactie: Piet Creve, Denise De Weerd, Bart De Wilde, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Martine Vermandere, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Prof. Dr. Eric Defoort (KUB), Dr. Gita Deneckere (UG), Prof. Dr. Maria De Waele (LUC), Prof. Dr. Anne Morelli (ULB), Jan Ouvry (journalist), Dr. Patrick Pasture (HIVA), Prof. Dr. Koen Raes (UG), Dr. Bob Reinalda (KU-Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Prof. Dr. Peter Scholliers (VUB), Dr. Marcel van der Linden (IISG), Dr. Rudi Van Doorslaer (SOMA), Dr. Sylvia Van Peteghem (UG), Prof. Dr. Guy Vanthemsche (VUB)

Illustraties: Geert Bonne, Rita Calcoen, Nathalie Demeester, Ludwine Soubry

Vormgeving: Patricia Rau

Verzending en abonnementen: Peggy Bamps, Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Advertenties: Peggy Bamps

Druk: Druk in de weer, Blekersdijk 12, 9000 Gent

Alle illustraties behoren tot de AMSAB-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Omslagillustratie: Foto uit de reportage over de bouw van het grafmonument Van Beveren (coll. H. De Backer)

Edito

Bijdragen

- De historische evolutie van de arbeidsduur in België.
Patrick De Vos p. 7
- Vrouwenmutualiteiten of familiemutualiteiten?
De betekenis van het mutualisme voor vrouwen rond de
eeuwwisseling (1885-1914). *Griet Van Meulder* p. 38

Portret

- Honderd jaar geleden stierf Edmond Van Beveren.
Een biografische schets van een socialistisch voorman.
Nele Bracke p. 51

Bronnen

- Les archives du journal Le Peuple. *Katrien Alderweireldt* p. 55
- De inventaris van het archief van de Belgische afdeling van de
Vierde Internationale. *Rik De Coninck* p. 62
- Repertorium van de periodieken, boeken en brochures uit het
archief van de Belgische afdeling van de Vierde Internationale.
Luc Lievijs p. 67
- Archief van Victor Bogomolez. *Rik De Coninck* p. 68
- Archief van Fonny Boesmans. *Piet Creve* p. 68

Bibliotheek

- Onderwerpsontsluiting. *Omar Van Hoeylandt* p. 70
- Bericht Congres Polen. *Piet Creve* p. 75
- 'Terugblik zonder nostalgie'. VOK-Colloquium. *Wis Geysen* p. 77
- Witte boorden, blauwe kielen. Patroons en arbeiders in de
Belgische textielnijverheid in de 19e en 20e eeuw. *Luc Peiren* p. 83
- Affichetentoonstelling 'Hoe koud was de vrede?'.
Rik Hemmerijckx p. 85

Boekbespreking

- Carlo Ginzberg, 'De rechter en de historicus'.
Rik Hemmerijckx p. 86

Ingezonden mededeling

- Le Fonds Pacifisme du Mundaneum s'enrichit p. 86

Edmond Van Beveren

EDITO

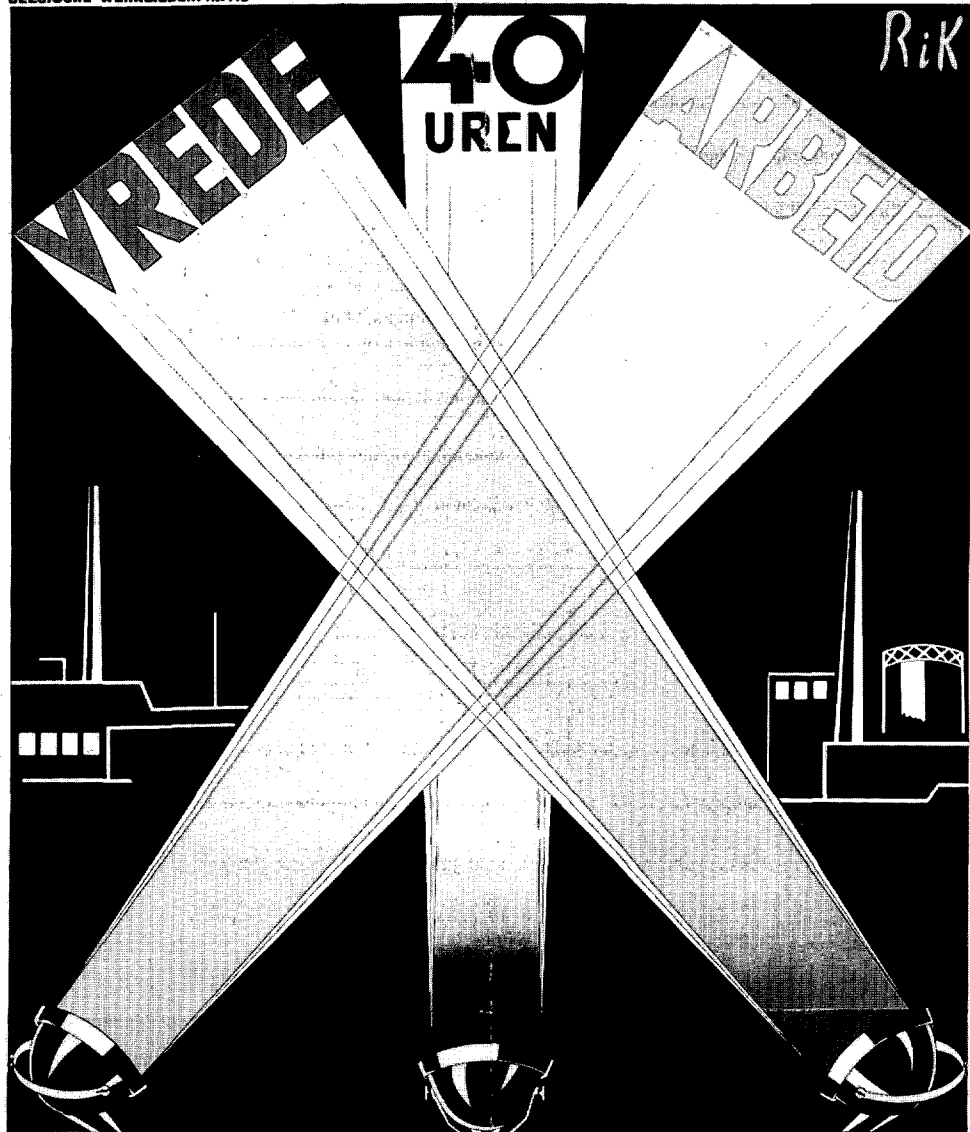
Voor de nazomer brengen we een lijvige bijdrage van Patrick De Vos over de historische evolutie van de arbeidsduur in België. In de nasleep van Renault-Vilvoorde en met een hallucinant werkloosheidscijfer van meer dan 18 miljoen in de Europese Gemeenschap, vonden we het niet overbodig de grote etappes in de arbeidsduurverkorting en de impact ervan op de werkgelegenheid nog eens te belichten.

Een tweede bijdrage blijft in de sfeer van de sociale politiek, meer bepaald van de ziekteverzekering. Griet Van Meulder gaat na welke plaats de vrouwen hadden in de mutualiteiten rond de eeuwwisseling en komt tot de vaststelling dat die eens te meer de marginale maatschappelijke positie van de vrouw reflecteerden.

En dan van de feiten naar de mythen: naar aanleiding van de honderdste verjaardag van zijn overlijden schetst Nele Bracke het portret van Edmond Van Beveren. Of hoe een stotterende schildersgast promoveerde tot 'socialistische heilige'.

Voorts in dit nummer: veel nieuw verwerkt archief van Le Peuple, van de Belgische afdeling van de Vierde Internationale (inventaris te koop in het AMSAB) en van Fonny Boesmans; een vlot leesbare bijdrage over de onderwerpsontsluiting in de bibliotheek, een verslag over de conferentie van de International Council of Archives in Warschau, een beschouwing naar aanleiding van vijftientwintig jaar Vrouwen Overleg Komitee (VOK), een bericht over de affichetentoonstelling van de vzw Vrede, de voorstelling van het langverwachte boek van Bart De Wilde over de sociale relaties in de Belgische textielindustrie en de bespreking van een merkwaardig boekje van de historicus Carlo Ginzberg.

De redactie.

EEN MEI 1932

Crisis en oorlogswaanzin bedreigen de menscheid met ondergang.

Alleen de vereeniging van alle arbeiders is bij machte het Socialisme te doen zegevieren en meteen de beschaving te redden.

Laaf ons betoogen voor het invoeren van de **40-urenweek**, voor den triomf van den **ARBEID**, voor **Ontwapening** en voor **VREDE!**

DE ALGEMEENE RAAD
DEP. N. W. F.

De historische evolutie van de arbeidsduur in België⁽¹⁾

Patrick De Vos, licentiaat in de politieke wetenschappen UGent

Het definitieve failliet van het Waalse staalbedrijf Forges de Clabecq, de algemene verontwaardiging over de brutale sluiting van Renault-Vilvoorde en de Mars voor Werk: opnieuw stond de werkgelegenheid vooraan in de actualiteit. In het huidige klimaat van sociale onrust slaagde vice-premier en minister van Binnenlandse Zaken Johan Vande Lanotte (SP) erin de tweeëndertigurenweek - feitelijk een vierdaagse werkweek - als officiële werkgelegenheidsmaatregel van de regering te doen aanvaarden. De vakbondseis om de werkloosheid via arbeidsduurverkorting op te lossen, wordt al meer dan dertig jaar door de werkgevers fel bestreden, maar lijkt vandaag opnieuw politiek haalbaar.

Aanleiding genoeg dus om aan de hand van een chronologische opbouw eens na te gaan welke evolutie de arbeidsduur in België tot nu toe doormaakte. Wie zijn de voornaamste actoren? Welke zijn de belangrijkste determinanten? We nemen heel even een kijkje in het Ancien Régime, concentreren ons vervolgens op het industriële tijdperk, de vooroorlogse periode, het interbellum, de naoorlogse economische boom en de oliecrisis van 1974 als aanzet tot de recente fase. Door een proportionele opbouw naar de huidige periode toe, zullen we steeds meer aandacht besteden aan de diverse argumenten en redeneringen van de verschillende opposanten in dit vrijwel continue debat. Aan het eind van dit artikel trachten we uit dit alles een aantal algemene bevindingen te distilleren.

Van 'werken om te leven' naar 'leven om te werken'

Denken dat wij, Belgen van nature altijd al een vlijtig en werklustig volkje waren, is de geschiedenis geweld aandoen. De gedisciplineerde en productieve arbeiders die we vandaag zijn, is het resultaat van een proces dat ruim één eeuw in beslag nam. De arbeidsmentaliteit tijdens de preïndustriële periode kan men het best omschrijven als 'werken om te leven'. Wanneer de arbeiders genoeg verdiend hadden, bleven ze gewoon thuis. Het was de lengte van de dag die de arbeidsduur bepaalde: al naar gelang de seizoenen kon een werkdag variëren van zeven en een half uur tot elf en een half uur per dag. Het gemiddelde over één jaar bedroeg ongeveer tien uur per dag⁽²⁾.

Met de doorbraak van de industriële revolutie in de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw hadden de captains of industry en de regeringen nog de grootste moeite om de arbeiders de nodige discipline en regelmaat bij te brengen. Veruit het belangrijkste mechanisme, door de producenten aangewend om de nieuwe arbeidsdiscipline in te voeren, was het drastisch verlagen van de lonen: niemand kon het zich nu nog veroorloven ook maar één dag niet te werken. Uiteindelijk bracht men de mensen ertoe meer dan twaalf tot zestien uur per dag te werken en dit gedurende zes dagen per week⁽³⁾. Tot 1870 bleef de twaalfurendag de algemene regel, van dan af begint een geleidelijk afglijden naar tien uur (zestig uren per week)⁽²⁾. Terzelfdertijd verzakelijkte de relatie tussen patroon en arbeider. De arbeiders wilden geen minuut langer werken dan de tijd waarvoor ze betaald werden, en de producent wilde ook niet meer betalen dan datgene wat effectief gepresteerd werd. Er was een duidelijke evolutie naar een mentaliteit waarin men de belangen van arbeid en kapitaal steeds meer als tegenstrijdig ging ervaren.

Naar 'acht uur werken - acht uur slapen - acht uur vrije tijd'

Pas bij het begin van de twintigste eeuw wordt de tienurengrens doorbroken; zij het dat dit eerder sectoraal en na vaak wekenlange stakingen gebeurde. Verliezen we hier niet uit het oog dat de belangrijkste doelstelling van de arbeidersbeweging toen, niet de verkorting van de arbeidsduur, maar de verhoging van het loon betrof; terwijl ook de producenten eerder tot toegevingen in een loonconflict dan tot toegevingen inzake de verkorting van de arbeidsduur bereid waren⁽²⁾.

De oprichting van de Tweede Internationale (1889) was het startsein tot de strijd voor arbeidsduurvermindering. In 1918-1919 hadden meer dan zestien landen de achturedag ingevoerd; alleen in Engeland, de Verenigde Staten en België zou dit nog even duren. De Internationale Arbeidsconferentie van Washington had in oktober 1919 het invoeren van de achturedag ter ratificatie aan de parlementen van de deelnemende landen voorgesteld; wat het verzet van de Belgische producenten aanwakkerde. Maar een doorbraak was toen al onvermijdelijk en voornamelijk te danken aan de enorme machtsdemonstraties die boeren en arbeiders als soldaten gedurende de Eerste Wereldoorlog leverden, de dreiging uitgaande van de revolutionaire bewegingen en de invoering van het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht in 1918. Belangrijk was ook de sterke groei van de vakbonden en het feit dat de Belgische Werkliedenpartij (BWP) voor het eerst in de regering trad. Op 4 april 1919 werd beslist tot de onmiddellijke invoering van de drieënvijftigurenweek, die kort daarop in een achturedag (achtenveertigurenweek) werd omgezet⁽⁴⁾. Het hardnekkige verzet van de producenten hiertegen, aangewakkerd door de economische recessie, scheen met de korte heropleving van de industrie in 1926-1929 voorbij. Aldus kan gesteld worden dat de achturedag in België van dan af definitief gevestigd is⁽⁵⁾.

Het interbellum en de oorlogsjaren: 1929-1945

1929: het begin van de crisis. Op vijf jaar tijd steeg het aantal volledig werklozen in België van 13.000 pijlsnel naar 235.000⁽⁶⁾. Op vraag van de vakbonden legde de overheid een

arbeidsduurvermindering op. In een aantal sectoren moest deze eis echter zwaar bevochten worden (in de mijnsector). Tot dan toe werd de veertigurenweek vooral geëist om meer vrije tijd te hebben. Nu werd arbeidsduurverkorting hét argument ter bestrijding van de werkloosheid. De pogingen om via de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) tot een internationale conventie hieromtrent te komen, mislukten. Ook binnen de verschillende vakorganisaties zorgde de onderlinge onenigheid ervoor dat het nog een hele tijd zou duren eer men tot een eenvormige veertigurenweekeis kwam. Twistpunten waren onder meer: arbeidsduurvermindering met of zonder loonbehoud en het aantal te verminderen uren⁽⁷⁾. De eis voor een veertigurenweek werd bovendien door tal van andere vakbondseisen doorkruist: zo was er de verlenging van de schoolplicht, het pensioen op zestig jaar, het minimumloon, de vakbondsvrijheid... Vanaf 1935 evolueerde de economische conjunctuur gunstiger, wat de werkloosheid op één jaar tijd met de helft verminderde. In datzelfde jaar werd er door de Internationale Arbeidsorganisatie een conventie aangenomen betreffende de veertigurenweek, waarin bepaald werd dat een arbeidsduurvermindering niet ten koste mocht gaan van de levensstandaard van de betrokkenen⁽⁸⁾. Van deze bepaling zal de arbeidersbeweging in de daaropvolgende jaren niet fundamenteel afwijken: werktijdverkorting mocht niet gepaard gaan met loonverlies.

Op 2 juni 1936 brak er in de Antwerpse haven een spontane staking uit, die vrijwel onmiddellijk uitbreiding naar andere sectoren nam. De twee grote vakbonden erkenden weliswaar de staking, maar namen de eis voor een veertigurenweek niet onmiddellijk over. Na enkele bedrijfsbezettingen waren de

patroons bereid tot een Nationale Arbeidsconferentie, waarop zij alle eisen goedkeurden behalve de veertigurenweek. De staking breidde zich echter nog uit. Op 22 juni deed de regering van nationale eenheid een poging de staking te stoppen door een wetsontwerp in te dienen dat de veertigurenweek invoerde in die sectoren waar er in gevaarlijke omstandigheden werd gewerkt⁽⁶⁾. De staking werd opgeheven. De goedkeuring van deze wet had echter in geen enkel bedrijf reëel resultaat. Het Comité Central Industriel (de werkgevers) bleef zich verzetten. Gedurende heel het jaar 1937 bleef België evenwel onder een constante dreiging van stakingsacties gebukt gaan.

Tijdens de zomer van 1938 werd opnieuw een economisch dieptepunt bereikt. Wegens de nakende oorlog volgde kort daarop de mobilisatie. Dit alles ontwrichtte de economie in aanzienlijke mate. Toen de Nationale Arbeidsraad in 1938 geheel onverwachts de tweeënveertigurenweek voor de mijnen goedkeurde, verlieten de werkgevers uit protest deze organisatie. Wegens de heroplevende crisis nam de eis voor een strikte toepassing van de achtenveertigurenweek weer de plaats in van de eis voor een veertigurenweek. Helmut Gaus besluit voor België dat er *"in de jaren '30 nauwelijks enige werktijdverkorting verkregen werd, behalve dan in enkele sectoren waarin de syndicalisatiegraad hoog was [...]"*⁽²⁾. Ook Vanthemsche bevestigt dat *"in de jaren '30 de werktijdverkorting weliswaar een veelbesproken thema was, maar er werden weinig concrete resultaten geboekt."*⁽⁹⁾ In 1945 stond de Belgische arbeidersbeweging, in haar strijd voor de veertigurenweek, even ver als in 1930: de achtenveertigurenweek bleef de algemeen toegepaste norm.

De naoorlogse periode: 1945 - 1964

Onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog ging het de Belgische arbeidersbeweging voor de wind. Toch vinden we op dat moment arbeidsduurvermindering nog niet op haar prioriteitenlijstje. In het kader van een snelle heropbouw van het land ondertekenden de zogenaamde sociale partners op 24 april 1944 het Sociaal Pact: een samenvattende benaming voor een hele reeks van toegevingen, ten dele ontstaan uit de heersende angst voor een algemene economische chaos en het succes dat de communisten toen te beurt viel⁽²⁾. Het pact had tot doel een klimaat van sociale vrede te scheppen, maar besteedde ternauwernood aandacht aan werktijdverkorting; temeer daar er hieraan geen echte behoefte bestond. De voornaamste bekommernis van de arbeiders was de koopkracht. Wel werden de vooroorlogse wetten en overeenkomsten die de arbeidsduur regelden, onmiddellijk heringevoerd. De afwezigheid van sociale onrust liet toe ongehinderd aan de heropbouw van het land te werken.

Na de Tweede Wereldoorlog is het verkrijgen van conventies via de Internationale Arbeidsorganisatie nog veel moeilijker dan voorheen. Er werd niet alleen gewezen op het mislukken van de conventies uit de jaren '30, maar ook werd er in de geïndustrialiseerde landen meer nadruk gelegd op het verkrijgen van arbeidsduurvermindering langs collectieve arbeidsovereenkomsten in plaats van langs wettelijke maatregelen⁽¹⁰⁾. Wanneer vanaf 1948 ook de economieën van de andere Europese landen zich herstelden, was een economische crisis onafwendbaar. Vooral de traditionele Belgische economie kreeg het moeilijk. Het aantal volledig werklozen steeg in december 1947 tot 57.079; een jaar later

waren er dat er maar liefst 172.395. In januari 1954 bereikte men een recordhoogte van 235.515 werklozen: 7% van de actieve bevolking⁽¹¹⁾. De vakbonden schaarden zich opnieuw achter de eis voor arbeidsduurvermindering als remedie tegen de werkloosheid. Het Verbond der Belgische Nijverheid (VBN) antwoordde daarop dat de werkloosheid een structureel probleem was, dat niet door de verbetering van de conjunctuur kon worden opgelost. Volgens het VBN was men wegens de hoge lonen en de hoge sociale lasten wel verplicht tot rationaliseren en tot besparen op arbeidskrachten⁽⁶⁾. In 1953 zette de steeds prangender situatie de vakbonden ertoe aan om hun vraag naar arbeidsduurvermindering kracht bij te zetten, door deze nu ook te eisen als bescherming tegen de opvoering van de productiviteit.

Op 5 mei 1954, toen de toekomstperspectieven gunstiger waren geworden, werd door het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV), het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV) en het VBN de 'Gemeenschappelijke Verklaring over de Productiviteit' ondertekend: een Europese primeur. Hierin erkenden de patroons dat in ruil voor een bereidwillige medewerking van de arbeiders aan een productiviteitsstijging een 'rechtvaardige verdeling van de vruchten' moest volgen. Er werd gepleit voor loonsverhoging, productiepremies en werktijdverkorting. Het ACV legde de nadruk op de vijfdagenweek, terwijl het ABVV de veertig uren voorstond. De toenmalige syndicale tactiek bestond uit het voeren van onderhandelingen in de paritaire commissies en het afsluiten van conventionele akkoorden: de zogenaamde collectieve arbeidsovereenkomsten (CAO's). Het was niet de socialistische vakbond ABVV, maar het christelijke ACV, dat in het voorjaar van 1955

*In 1954 moest 7% van
de actieve bevolking
gaan stempelen*

massaal opriep tot een vijfdaagseweek, en met het oog hierop een aantal zaterdagstakingen organiseerde⁽²⁾.

Vanaf 1955 ging België een periode van hoogconjunctuur in. Op de Nationale Arbeidsconferentie van 13 juli 1955 werden de vijfdaagseweek en de vijfenveertigurenweek door het patronaat, de regering en het ABVV principieel aanvaard; zij het dat de verwezenlijking ervan afhankelijk werd gesteld van de economische toestand per sector. Deze moest worden onderzocht in de paritaire commissies. Het was hier dat het patronaat dwars bleef liggen: het principieel erkennen van de uitvoering ervan wou men voor zich uitschuiven. Het patronaat probeerde hoe dan ook de invoering van een arbeidsduurvermindering zoveel mogelijk te verleggen naar de Internationale Arbeidsorganisatie. Op 28 oktober 1955 aanvaardde de regering in beginsel de vijfdaagseweek, waardoor deze vanaf 1956 in de verschillende industrietakken geleidelijk werd ingevoerd⁽¹²⁾. Met de wet van 15 juli 1964 zal de vijfenveertigurenweek voor iedereen een feit zijn⁽²⁾.

De Belgische economie heeft de invoering van de vijfenveertigurenweek goed verteerd. Het rampenscenario dat het patronaat voorspeld had deed zich in de praktijk niet voor. De globale productie daalde niet, terwijl de groei-voet in vergelijking met het buitenland gunstig bleef. Vooral in de syndicaal sterkere sectoren gebeurden aanzienlijke aanwervingen. Reeds in 1956 groeide de werkgelegenheid met maar liefst 27.000 plaatsen. In de syndicaal zwakkere sectoren bleven de werkgevers de voorkeur geven aan (goedkopere) overuren.

De veertigurenweek

Het was het ACV dat als eerste zijn prioriteiten inzake arbeidsduurverkorting was gaan verleggen van de lengte van de arbeidsdag naar de lengte van de werkweek. Het ABVV zal pas in december 1962 de geleidelijke verwezenlijking van de veertigurenweek met loonbehoud als principieel standpunt innemen. In 1960 was er een systeem van tweejaarlijkse interprofessionele onderhandelingen tussen vakbonden en patronaat ontstaan. Hierbij stelden de vakbonden

eerst onderling een gemeenschappelijke eisenbundel op, waarna dan een overleg over de economische haalbaarheid volgde.

Begin jaren '60 waren in een aantal sectoren reeds CAO's, die de arbeidsduur beneden de vijfenveertig uren brachten, afgesloten. De tactiek van sectoraal onderhandelen stelde de bonden in staat zich te concentreren op een beperkt aantal eisen op het interprofessionele niveau. Hierbij beoogde men een harmonisatie in de verschillende sectoren; ook inzake de arbeidsduur. Een afgesloten interprofessioneel akkoord bepaalde eveneens steeds een minimumkader voor de sectorale CAO's. Nochtans gingen de sectorale overeenkomsten meestal verder dan de interprofessionele. In de jaren '60 zien we de eis tot werktijdverkortung systematisch in de interprofessionele eisenbundels opgenomen worden. Desondanks geven de bonden in de akkoorden van december 1963, en in die van juli 1966, voorrang aan een derde week verlof en aan dubbel vakantiegeld⁽¹³⁾. Door de internationale concurrentiesituatie, de dreigende industriële stagnatie, het gevaar voor inflatie, de stijging van de grondstoffenprijzen en de loonlasten waren zowel het patronaat als de regering gekant tegen een verdere werktijdverkortung.

De crisis van 1967, een naoorlogs recordaantal werklozen van 228.602⁽¹⁴⁾ waarvan 85.000 volledig uitkeringsgerechtigden⁽¹⁵⁾, de bedrijfssluitingen en het enorme aantal schoolverlaters dat niet aan de bak kwam: dit alles deed de vakbonden besluiten dat volledige tewerkstelling opnieuw voorrang in hun programma moet krijgen. Het Interprofessioneel Akkoord 1969-1970 moest de geleidelijke overgang naar de veertigurenweek voor iedereen, via een drieënveertigurenweek in 1969,

en een tweeënveertigurenweek in 1970, realiseren. Op voorwaarde dat de eis voor een vierde week verlof werd ingetrokken en de concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland werd behouden, stemde het patronaat in februari 1969 hiermee in. Ook werd aangedrongen op soepelheid inzake de invoering van een kortere werkweek en een verlaging van de sociale lasten.

Inhoudelijk moet het Interprofessioneel Akkoord 1971-1972 in de lijn van het vorige worden gezien. Het voorzag namelijk in een geleidelijke ontwikkeling naar een werkweek van veertig uur en een vier weken durende vakantie. De streefdatum hiervoor was 1975, uiterlijk 1976. Eénzelfde werkwijze werd ook in de twee daarop volgende akkoorden behouden. Zonder aan de doelstellingen van het akkoord 1971-1972 te raken, werd de programmatie voor de komende jaren uitgestippeld. Op 1 januari 1974 hadden de meeste sectoren, via sectorale CAO's, de veertigurenweek bereikt. Een volledige veralgemening kwam er met het Koninklijk Besluit van 22 juli 1975, waardoor met ingang van 31 december de veertig uren de maximale wekelijkse arbeidsduur in alle sectoren werd: een voorlopig eindpunt in de strijd voor wekelijkse arbeidsduurverkortung. Het zal echter nog tot 1978 duren eer deze veertigurenweek bij wet bekrachtigd wordt.

De verwezenlijking van de veertigurenweek

De veertigurenweek werd dus via sociaal overleg, en niet via stakingen gerealiseerd⁽¹⁴⁾. Dit wil echter niet zeggen dat een stakingsdreiging geen belangrijk vakbondswapen was, noch dat dit hun onderhandelingspositie niet aanzienlijk heeft versterkt. Omtrent de invoering van

de veertigurenweek was er evenmin een economisch-theoretische discussie, wat wel het geval zal zijn eind jaren '70, begin jaren '80. Met de eis voor arbeidsduurvermindering kwamen de bonden tegemoet aan de verzuchting van de werknemers naar meer vrije tijd; zelf een gevolg van de toegenomen productiviteit van de arbeiders ten gevolge van de technologische ontwikkelingen. Alvorens aan de onderhandelingstafel plaats te nemen werd de basis geraadpleegd en vervolgens werd een eisenbundel opgesteld. Op die manier waren het vooral de werknemers die voor het grootste deel de vormen van sociale vooruitgang door de bonden na te streven, bepaalden. Niettemin verliep het interprofessioneel overleg steeds binnen de grenzen van het economisch haalbare: parallel aan het spoor van de sociale programmatie liep dat van de economische programmatie, iets wat ook door de bonden nadrukkelijk erkend werd⁽¹⁶⁾.

De gunstige economische situatie van de jaren '60 versterkte de positie van de vakbonden, waardoor zij hun eisen gemakkelijker aan het patronaat konden opleggen. Het patronaat kon niet veel méér doen dan zich neerleggen bij de aan de gang zijnde ontwikkeling naar een kortere werkweek. Wel drong men aan op een meer soepele organisatie van de werktijd, iets wat expliciet was voorzien in het Interprofessioneel Akkoord van februari 1969⁽¹⁷⁾. Aan de regering vroegen de werkgevers een meer globale benadering van de verschillende vormen van verkorting van de arbeidsduur: weekduur, jaarlijkse vakantie, betaalde vakantiedagen, diverse vakantiedagen⁽¹⁸⁾.

Tenslotte dient er ook nog op gewezen dat arbeidsduurverkorting toen zo goed als geen partijpolitiek discussiepunt was. Over de veertigurenweek bestond trouwens ook maar

weinig maatschappelijke controverse, aangezien deze gold als een verbetering van de sociale voorwaarden en als dusdanig tot het terrein van de sociale partners behoorde.

1974 en de eerste jaren van de economische crisis

1974 wordt algemeen beschouwd als het begin van de economische crisis. In de jaren daarvoor was de onzekerheid toegenomen; de monetaire crisis, de opnieuw gestegen werkloosheid, een galopperende inflatie en de oliecrisis van eind '73. In 1974 bedroeg het aantal volledig uitkeringsgerechtigde werklozen 104.720 (RVA-maandgemiddelden). Twee jaar later, in 1976, was dit aantal verdubbeld tot 228.537⁽¹⁹⁾. De malaise zou niet alleen de vermogensstructuur en de winsten van de exporterende ondernemingen uithollen, ze vertaalde zich bovendien in grote tekorten op de werkloosheidsverzekering en in een toenemend financieringstekort. Bij de vorige crises (begin jaren '50 en die van 1967) hadden men het probleem van de werkloosheid opgelost door de economie te stimuleren en door de productie drastisch op te drijven. Het lag dan ook voor de hand dat men nu weer in dezelfde richting dacht: structuurhervormingen, overheidsinvesteringen en loonstijging kwamen op de politieke agenda te staan. Daarnaast besloot de regering het arbeidsaanbod te verminderen door de aanvragen voor immigratie tijdelijk te stoppen⁽⁸⁾: een maatregel die in 1976 verlengd werd.

Pas vanaf 1975 - en deze keer nam het ABVV het voortouw - sloop de eis voor een zesendertigurenweek in het debat. Deze werd echter pas begin 1977 systematisch, en op nationaal vlak, door de bonden naar voren

*Vanaf 1977 werd de eis voor een zesendertigurenweek
systematisch door ABVV en ACV naar voor geschoven*

geschoven. Nadat het ACV op 25 januari 1977 verklaarde dat het *"zich inschrijft in de optiek die tot doel heeft [...] om de arbeidsduur van veertig uur op zesendertig te brengen [...]"* publiceerde het samen met het ABVV op 8 februari een gemeenschappelijke verklaring: *"Het gemeenschappelijk vakbondsfront spreekt zich uit voor een vermindering van de wekelijkse arbeidsduur om op die manier meer werklozen aan de slag te kunnen zetten door een verdeling van de beschikbare arbeid. [...] ervan overtuigd dat de zesendertig-urenweek ingevoerd moet worden vóór 1980."*⁽¹⁴⁾ Naast deze centrale eis worden vrijwillig brugpensioen en bestrijding van overuren, zwartwerk en cumulatie geëist. De eis tot veralgemeende invoering van het brugpensioen werd vooral gekoppeld aan het probleem van de jeugdwerkloosheid. Het topberaad met de werkgevers en de regering sprong echter af en het gemeenschappelijk vakbondsfront ging over tot de zogenaamde vrijdagstakingen. De centrum-rechtse regering Tindemans I komt ten gevolge van de stakingen ten val⁽²⁰⁾.

Door het Koninklijk Besluit van 16 januari 1975 werd een stelsel van prepensioenen ten gunste van werknemers ouder dan zestig jaar en in het geval dat zij ontslagen werden, ingesteld. Vrouwen mochten in dit geval al op hun vijftienvijftigste met pensioen. Dit stelsel werd ook wel het conventioneel brugpensioen genoemd, omdat het vervat was in de collectieve arbeidsovereenkomst nr.17 van eind '74. Het was opgevat als een gelegenheidsmaatregel om de conjuncturele werkloosheid op te vangen, en gold enkel voor werklozen: zij kregen dan een werkloosheidsvergoeding op basis van 60% van hun laatst verdiende loon plus een tegemoetkoming (50% van het verschil tussen de werkloosheidsuitkering en het laatste loon) ten laste van de werkgever⁽⁸⁾. Op 30 maart 1976 bepaalde

'de wet op het economisch herstel' dat het conventioneel brugpensioen werd aangevuld met een wettelijk brugpensioen. Iedere man van zestig of vrouw van vijftenvijftig kon hiervan gebruik maken, ook al was hij of zij niet met ontslag bedreigd. De werkgever werd dan verplicht de gepensioneerde werknemer te vervangen door een jonge werkzoekende. De toenmalige minister van Arbeid en Tewerkstelling, Guy Spitaels (PS), hoopte op die manier zo'n 34.500 jongeren aan een baan te helpen. Voortaan strekte deze maatregel zich eveneens uit tot de kleinere ondernemingen en ook de oudere werklozen, die meer dan één jaar werkloos waren, konden op aanvraag een vervroegd wettelijk brugpensioen verkrijgen. In tegenstelling tot het conventioneel brugpensioen viel onder dit stelsel de aanvullende vergoeding (bovenop de werkloosheidsvergoeding) ten laste van de overheid en niet van de werkgever. Het succes van deze brugpensioenmaatregelen was niet gering: in de eerste 10 jaar maakten maar liefst 210.000 mensen er gebruik van⁽⁸⁾.

De economische crisis bracht niet alleen een toename van de werkloosheid met zich mee, maar ook een betwisting van de sociale verworvenheden in het algemeen. Het is vooral op dit punt dat de verschillende Europese vakbonden, zich bewust van de noodzaak aan een gecoördineerde aanpak, elkaar opnieuw opzoeken. Op het Londense Congres van het Europees Vakverbond (EVV) in april 1976, kwam in het kader van het werkloosheidsprobleem de arbeidsduurvermindering centraal te staan⁽²¹⁾. Hoewel deze campagne maar weinig praktische verwezenlijkingen zal opleveren, sterkte ze de Belgische vakbondsleiding niettemin in haar overtuiging dat arbeidsduurvermindering een oplossing kon bieden voor de groeiende werkloosheid.

Ondertussen was men binnen het VBO op zoek gegaan naar alternatieven: deeltijdse arbeid bijvoorbeeld. Het ABVV wees deze op principiële gronden van de hand; het ACV daarentegen verklaarde zich bereid dit voorstel te onderzoeken en te bespreken. Midden '77 zegde de regering Tindemans II, nadat de vakbonden reeds tijdens de regeringsvorming de planning van de zesendertigurenweek via een interprofessioneel akkoord van de formateur hadden geëist, een onderzoek toe rond *"de mogelijkheden voor een geleidelijke arbeidsduurvermindering [...]"*.⁽²²⁾ Tindemans bleef evenwel bij zijn voorbehoud ten opzichte van arbeidsduurvermindering. Ook de Nationale Bank van België waarschuwde voor de economische gevolgen van een te snelle, nieuwe arbeidsduurvermindering.

In september 1977 verklaarden ACV en ABVV in een gemeenschappelijke eisenbundel de invoering van de zesendertigurenweek tegen 1980, via interprofessionele onderhandelingen, te willen verwezenlijken. Daarop bleven de patroons het overleg op door te stellen dat ze noch in de Nationale Arbeidsraad noch elders, deel zouden nemen aan onderhandelingen over de vermindering van de arbeidsduur. Na deze resolute afwijzing gingen de vakbonden inzake werktijdverkorting, zich nu concentreren op de nog af te sluiten CAO's voor sectoren en bedrijven voor 1978-1979. Het feit dat de zogenaamde 'zachte herstellwet' van eind 1976, één jaar later niet verlengd werd, is vermoedelijk de reden waarom de bonden, na het afgesprongen overleg, toen niet zijn overgaan tot acties.

Uit de syndicale pers blijkt duidelijk dat de eis tot arbeidsduurvermindering, althans door een deel van de arbeiders, niet als prioritair werd gezien. De werknemers zagen ook wel

dat de werkloosheid niet zomaar zou verdwijnen en begonnen stilaan voor hun eigen jobs te vrezen, waardoor ze aan strijdbaarheid begonnen in te boeten. Aan de andere kant redeneerde men dan weer dat dit juist de acties zou stimuleren aangezien door een arbeidsduurverkorting de tewerkstelling in de bedrijven zou kunnen behouden blijven. Hoe dan ook: in 1978 werden in tal van sectorale- en bedrijfsonderhandelingen effectieve eisen tot arbeidsduurvermindering gesteld. Eind '77 was in een aantal niet-industriële sectoren (banken, verzekeringswezen, ...) de veertigurengrens al doorbroken. Anderen, zoals de dokwerkers en scheepsherstellers, werkten al veel langer minder dan veertig uur.

De krachtmeting, die begin 1978 van start ging, nam haar aanvang in de petroleumsector. Ondanks de aanzienlijke winsten die in deze bedrijfstak geboekt werden hield het patronaat het been stijf. Maar op kapitaalintensieve sectoren, zoals de petroleum er zeker één is, had de vakbondsargumentatie juist extra vat. De toename van de lasten ten gevolge van een werktijdverkorting zou hier, wegens het kleinere aandeel van de lonen in het totaalbedrag van de productiekosten, eerder verwaarloosbaar zijn. Daarenboven, zo argumenteerden de bonden, had elke werktijdverkorting in het verleden steeds een productietoename tot gevolg gehad: aldus moet de loonkoststijging sterk genuanceerd worden⁽²³⁾. Pas vanaf 1 januari 1979, en na een stakingsdreiging en de tussenkomst van minister Spitaels, verkregen de vakbonden hier de achtendertigurenweek met loonbehoud. De tussenkomst van Guy Spitaels was het gevolg van een stellingname van de Petroleumfederatie; met name dat arbeidsduurverkorting een politiek probleem was en daarom door de politieke overheid diende te

worden opgelost⁽²⁴⁾. Ondanks haar tussenkomst bleef de regering volhouden dat werktijdverkorting tot het domein van de sociale partners behoorde.

Begin '78 braken ook in nog heel wat andere sectoren en bedrijven conflicten uit⁽¹⁴⁾. Zo was er de richtinggevende metaalsector waar de werkgeversorganisatie Fabrimetal zich uitermate onbuigzaam opstelde. Tot het midden van dat jaar zou het aan acties niet ontbreken. In de non-ferrosector verkreeg men de achtendertig en een half uur, in de staalsector de achtendertig uur. In de zomer van '78 was het de overheid zelf die zwichtte voor de achtendertigurenweek in de openbare diensten. In de papierverwerking en de schoonmaak werkte men in 1979 nog negenendertig uur. In de privésector werd voor meer dan één derde van de werknemers de veertigurengrens doorbroken. En in het bank- en verzekeringswezen was men begonnen met een stapsgewijze invoering van de zesendertigurenweek met bijkomende aanwervingen⁽²²⁾. De Belgische vakbonden wonnen zienderogen aan aanzien bij hun buitenlandse collega's.

Op Europees niveau kwam de kwestie ter sprake op de drie-partijen-conferentie van de Europese Gemeenschap⁽²⁵⁾ in november 1978. In februari van datzelfde jaar had de Europese Commissie zich al uitgesproken vóór een arbeidsduurvermindering om de arbeid te herverdelen⁽²⁶⁾. Maar de conferentie ging zonder besluit uiteen, waardoor de vakbonden aangesloten bij het EVV hun eis tot werktijdverkorting terug op nationaal en sectoraal niveau toespitsten.

Eind '78 hervatten de sociale partners hun gesprekken om tot een Interprofessioneel Akkoord te komen. Het VBO kwam met een

voorstel: 5% vermindering van de jaarlijkse arbeidsduur (d.w.z. in de vorm van vakantiedagen) verdeeld over een periode van drie jaar. In ruil daarvoor wensten ze een flexibele arbeidsorganisatie en stimulering van deeltijds werk te bekomen. De syndicaten verwierpen dit, aangezien een arbeidsduurvermindering voor hen op een wekelijkse basis moest berusten. Tot een Interprofessioneel Akkoord is het dus niet gekomen. In 1979 zouden er naast de Nationale Arbeidsraad geen paritaire bijeenkomsten meer zijn. Op de metaalverwerkende nijverheid na waren de conflicten in dat jaar eerder van korte duur. De syndicale motieven bleven evenwel onveranderd: lonen, werk- en bestaanszekerheid, en arbeidsduurverkorting.

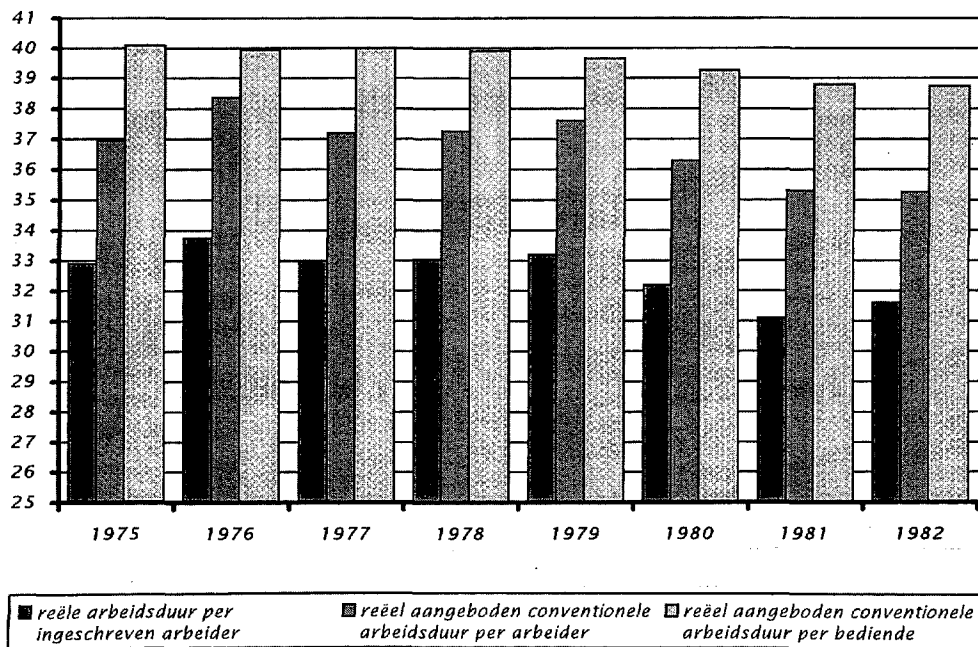
De balans eind jaren '70 - begin jaren '80

Alvorens de evolutie van de reële en de conventionele arbeidsduur in deze periode toe te lichten, dienen een aantal begrippen verduidelijkt:

Met 'reële arbeidsduur per ingeschreven arbeider' wordt bedoeld: het totaal aantal door alle arbeiders gepresteerde uren (inclusief overuren) op het aantal ingeschreven arbeiders op de personeelslijsten (ook al waren ze afwezig). Hierdoor weten we hoeveel uren gemiddeld gepresteerd werden per arbeider. De 'reël aangeboden conventionele arbeidsduur' staat voor het totaal aantal door alle arbeiders of bedienden gepresteerde uren (inclusief overuren) op het aantal ingeschreven arbeiders of bedienden die de hele periode werkten of gedeeltelijk werkloos waren (exclusief zieken, interim...). Dit zegt ons hoeveel uren er door de aanwezige arbeiders of bedienden gepresteerd werden.

Bekijken we nu volgende grafiek:

Grafiek I. Evolutie van de reële en de conventionele arbeidsduur: 1975 - 1982

Bron: Maes & Van Rie, 1994: 44 - Grafiek: P. De Vos

Een eerste belangrijke conclusie is dat het aantal wekelijkse uren tussen het begin van de crisis en 1982, niet in de eerste plaats bepaald werd door de syndicale strijd en de daaruit volgende akkoorden van 1979-1980. Het aantal 'reëel gepresteerde uren' per week is afhankelijk van de economische conjunctuur en de daarvan afhankelijke arbeidsvraag. Immers een chronologisch overzicht toont dat tot eind '78 geen resultaten qua arbeidsduurvermindering bereikt werden. Wanneer in '76 de nationale productie zich weer herpakt, dan uit zich dat in een piek aan overuren (reële arbeidsduur) in dezelfde periode.

In de tendens voor 1979-1981 zien we dat de eind '78 afgedwongen akkoorden zich weerspiegelen in de geleidelijke maar merkbare daling van het aantal (conventionele) uren van de bedienden, daar waar het aantal reëel gepresteerde uren van de arbeiders (ondanks dezelfde akkoorden) nagenoeg gelijk blijft⁽¹⁴⁾. We mogen hier dus uit besluiten dat de conventionele arbeidsduurvermindering ruimschoots gecompenseerd werd door een stijgend aantal overuren. Vanaf eind '80 krijgt België een nieuwe periode van laagconjunctuur: van dan af zien we ook een vermindering van de reële arbeidsduur.

De arbeidsduurvermindering werd in de eerste plaats gebruikt ten voordele van de werknemers die nog werk hadden. De akkoorden voorzagen zelden in nieuwe aanwervingen⁽¹⁴⁾. Hierdoor werd door de werknemers de voorkeur gegeven aan de veel aantrekkelijker overuren. De vakbonden leerden hieruit dat ze in hun akkoorden compenserende aanwervingen verplicht hadden moeten stellen en tegelijk overuren en cumuls hadden moeten ontmoedigen. Bij de vakbonden loochende men trouwens deze teleurstellende resultaten niet. Voor het ACV was de werktijdverkorting in vergelijking met de productiviteitsstijging te beperkt gebleven. De verantwoordelijkheid hiervoor werd bij de onwil van de werkgevers gelegd. De stelling van de socialistische vakbond, dat de arbeidsduurvermindering ten minste gedeeltelijk afdankingen en werkloosheid had voorkomen, werd ook door het ACV onderschreven⁽²⁷⁾. Het is evenwel niet zo dat de arbeidsduurverkorting werd opgevangen door een daling van de gedeeltelijke werkloosheid: de cijfers leren ons immers dat de gedeeltelijke werkloosheid in 1979 en in 1980 nog met 2.000 eenheden steeg. Het is dus duidelijk dat de eerste resultaten van een grootschalige arbeidsduurvermindering ten voordele van de werkgelegenheid eerder een tegenvaller waren. Mogen we redelijkerwijze aannemen dat de doorgevoerde werktijdverkorting tal van afdankingen heeft voorkomen? Indien dit zo is, dan laat dit effect zich in elk geval moeilijk uit de cijfers aflezen.

Dat de werkgevers inzake arbeidsduurvermindering wegens hun bezorgdheid om de concurrentiepositie vooral de internationale context benadrukten, is bekend. In 1980 stelde Jacques De Staercke⁽⁸⁾ namens het VBO, dat het gewogen gemiddelde van de wekelijkse arbeidsduur van de Belgische arbeiders slechts

38,2 uur per week bedroeg en dat, indien men ook rekening hield met de wettelijke rustdagen en de vakantieperiodes, het aantal gepresteerde uren per jaar aanzienlijk lager lag dan in de omringende landen. Daarnaast beklagde De Staercke zich ook nog over het feit dat het stelsel van de overuren in België uitermate restrictief was. Hij was bovendien van mening dat het met de effectieve werkloosheid in België - vooral als men vertrok van een Europese in plaats van een Belgische standaard - nog niet zo'n vaart liep, aangezien er in België meer vrouwen werkloos waren, er minder vrouwen parttime werkten en er maar een kwart van de werklozen kostwinner was. De oplossing, aldus De Staercke, lag voor de hand: het beperken van de toegang tot de werkloosheidsverzekering, het introduceren van het kostwinnersprincipe en het promoten van deeltijdse arbeid⁽⁸⁾.

De jaren '80: het patronaat in het offensief

Nadat formateur Vanden Boeynants begin '79 een voorstel tot werktijdverkorting deed, nam de regering Martens I dit in haar regeringsverklaring over. De kern ervan betrof een geleidelijke verwezenlijking van de zesentwintig urenweek tegen eind '81 en een verplichte aanwerving van 3%. In ruil daarvoor nam de staat 15% van de sociale zekerheidsbijdragen van de bedrijven (63 miljard fr.) over, die ze hoopte te recupereren door selectieve investeringen in die sectoren die werk creëerden. Daarnaast voorzag men in een loonmatiging, een verdere indexatie van de fiscale schalen, en in maatregelen om de koopkrachtverhoudingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen te behouden. Aan de bestaande CAO's over arbeidsduurvermindering werd niet geraakt.

In de jaren '70 nam de werkloosheid een enorme vlucht

Hiermee was de stok in het hoenderhok gegooit: het gevecht zou niet lang op zich laten wachten. Voor het VBO en de middenstandsorganisaties kon er geen sprake van zijn dat de 15% vermindering van de sociale lasten een werktijdverkorting naar zesendertig uren, en ook nog eens 3% aanwervingen, zou compenseren. Alleen al de stap van veertig naar zesendertig, over drie jaar gespreid, zou de uurloonkost per jaar met 3,7% doen toenemen. Daarenboven zouden ook de indirecte kosten erdoor toenemen. Ook de vakbonden vonden de prijs voor de zesendertig uren te hoog: de 3% aanwervingen was te weinig, de 15% vermindering van de sociale lasten was een ontmanteling van het sociaal zekerheidsstelsel. Daarmee werd door de bonden evenwel een kans verkeken, aangezien er nooit meer een regeringsvoorstel inzake werktijdverkorting op tafel zou komen dat zo ver ging als dat van april '79. In de periode Vanden Boeynants-Martens I handelden de vakbonden vanuit een zelfzekerheid die ze al snel daarna zouden berouwen. Het inzicht dat de continu stijgende werkloosheid hun machtspositie wel moest ondergraven, ontbrak hun⁽²⁸⁾.

Op 2 juli 1979 werd nog slechts een gemeenschappelijke intentieverklaring afgelegd waarin de partijen overeenkwamen om in september van dat jaar onderhandelingen aan te knopen over volgende punten: een werktijdverkorting tot gemiddeld achtendertig uren per week tegen eind 1980, de toekenning van premies aan de bedrijven ter aanmoediging van het aanwerven van werklozen (het zgn. plan De Wulf) en een loonmatiging. Maar ook deze onderhandelingen zullen op niets uitlopen. Het ontwerp van kaderakkoord werd enkel door het ACV aanvaard. Het ABVV daarentegen ging over tot het voeren van ac-

ties tegen de regeringsvoorstellen, waarop het ACV het gemeenschappelijk vakbondsfront opzegde. De regering kwam met een nieuw voorstel dit keer in de vorm van aanbevelingen, dat evenwel niet verder ging dan de intentieverklaring van 2 juli. Om de onderhandelingen een duwtje in de rug te geven nam de regering de verantwoordelijkheid op zich om het werkgelegenheidsplan van minister De Wulf uit te voeren⁽²⁹⁾. Het plan voorzag in tewerkstellingspremies voor bedrijven die de achtendertig urenweek invoerden en tot bijkomende aanwervingen overgingen⁽³⁰⁾. Men hoopte op deze manier 40.000 werklozen weer aan de slag te helpen tegen eind 1980.

Vanaf eind 1979 was de werkloosheid weer enorm gaan stijgen, waardoor ook de krachtsverhoudingen zich snel wijzigden. De vakbonden begonnen nu aan strijdbaarheid in te boeten, het patronaat daarentegen ging zich steeds assertiever opstellen. Eind maart 1980 deed de regering aan de sociale partners de aanbeveling om voor de sectorale CAO's over niet meer dan 2% van de loonkost te onderhandelen. Dit ging in tegen de aanbevelingen van december '79 vermits één uur werktijdverkorting al 2,5% van de loonkost bedroeg. Loonsverhoging en werktijdverkorting kwamen dus steeds duidelijker tegenover elkaar te staan, dit wil zeggen, ze werden als elkaars alternatief uitgespeeld, wat voor werktijdverkorting geen goede zaak is. Ook het ganse tewerkstellingsplan bleek weinig om het lijf te hebben. De verhoopte resultaten bleven uit. Niettemin werd tussen juli 1979 en mei 1980 voor 780.000 werknemers de veertig uren grens doorbroken⁽³¹⁾.

De regeringen Martens III en Martens IV

In mei 1980 gaf de nieuwe regering Martens III haar intenties te kennen: de prioriteit kwam te liggen bij een verdeling van de beschikbare arbeid door een arbeidsduurverkorting die bekostigd zou worden door een productiviteitsstijging. Voorts werd aandacht besteed aan de stimulering van parttimewerk, glijdende uurroosters, een versoepeling van de overgangsregelingen naar het pensioen en loopbaanonderbreking⁽²⁸⁾. Met het driepartijenoverleg over de tewerkstelling beoogden de sociale partners een Interprofessioneel Akkoord 1981-1982 uit te werken. De gemeenschappelijke nota van de bonden (ACV en ABVV) van 14 november 1980, vroeg kortweg een arbeidsduurvermindering: over hoeveel, tegen wanneer enz. hield men zich op de vlakte. Wat de flexibiliteitseis van de patroons betreft stelden de vakbonden zich toen wel gematigder op. Het Interprofessioneel Akkoord (december 1980) bepaalde dat één uur arbeidsduurvermindering per jaar in die sectoren waar de achtendertigurenweek nog niet was bereikt, en één uur arbeidsduurvermindering per twee jaar daar waar de arbeidsduur al achtendertig uren of minder bedroeg, onderhandelbaar was. Het ACV zou als enige dit ontwerp goedkeuren: de onderhandelingen waren mislukt.

De regering Martens IV kwam in december 1980 met een wetsontwerp voor de zogenaamde 'mini-matigingswet'. Het betrof een loonmatiging en de bepaling dat een werktijdverkorting niet verder mocht gaan dan een achtendertigurenweek. Alvorens de wet in uitvoering te brengen kregen de sociale partners wel nog de tijd om vóór half februari '81 een centraal akkoord uit te werken, waardoor deze wettelijke matiging zou komen te ver-

vallen. De regeringsdruk wierp vruchten af, want voor 't eerst sinds 1975 kwam er weer een Interprofessioneel Akkoord tot stand. De bestaande CAO's bleven gelden en in nieuwe CAO's moest prioriteit gegeven worden aan de invoering van de achtendertig uren door onderhandelingen op sectoraal en bedrijfsniveau: daar waar de arbeidsduur reeds achtendertig uur of minder bedroeg mocht de akkoorden maximum 2% loonsverhoging of één uur werktijdverkorting over twee jaar bevatten. Het akkoord werd besloten met een bepaling over sociale vrede, waarin de partijen plechtig beloofden *"geen eisen te stellen of vragen te steunen [...] die niet in deze overeenkomst voorzien zijn"*⁽²⁰⁾.

Eind '80 werkte 58,55% van de werknemers uit de privésector minder dan veertig uren en 24% minder dan achtendertig uren. De afgesloten CAO's voorzagen in een stijging van deze percentages tegen eind '81 tot respectievelijk 59,4% en 35,6%. Op 1 januari 1982 zijn 17.200 werknemers (0,8% van het totaal) door de akkoorden overgegaan van veertig naar negenendertig uur, 246.550 werknemers (11,3%) van negenendertig naar achtendertig uur, en 263.750 (12,1%) naar werktijden van minder dan achtendertig uur⁽³²⁾. Het weinige dat aan arbeidsduurverkorting verkregen werd, was te danken aan die bedrijven waar de vakbonden sterk genoeg stonden. Voor de werknemers uit de openbare sector bleef de situatie onveranderd: zij behielden de in '78 verworven achtendertig uren.

Voor dit matige succes in de strijd voor arbeidsduurverkorting zijn er een drietal verklaringen⁽²⁸⁾. Wegens het aanhoudende falen van de interprofessionele onderhandelingen nam de rol van de overheid als stimulator en dwangbuis toe, waardoor men naar een tripar-

tiete overlegstructuur evolueerde. Ten tweede vonden de onderhandelingen uiteindelijk telkens plaats op sectoraal of bedrijfsniveau. In de spitssectoren werden resultaten geboekt, maar de kleine bedrijven vielen geheel uit de boot en remden hierdoor de andere af. De pat-situatie waarin men was verzeild geraakt, ten-slotte, werd doorbroken ten gunste van de patroons en dit wegens de enorme stijging van de werkloosheid in de periode 1980-1981. Zij die nog werk hadden gingen zich defensiever opstellen. De syndicale strijdbaarheid boette in. Het patronaat kwam herbewapend uit de strijd: parttimewerk, flexibilisering en deregulering van het arbeidsleven waren de alternatieven die het voortaan tegenover arbeids-duurvermindering stelde.

De regering Martens V

De regering Martens V (Martens-Gol) ging in december 1981 van start met een devaluatie van de Belgische frank en een tijdelijke afschaffing van de index. Op 1 maart 1982 begon er een driedelig globaal sociaal overleg, dat evenwel geen overeenstemming opleverde. Hierop kwam premier Martens met een tewerkstellingsplan voor de dag, waarin hij garandeerde dat de regering de totale werkgelegenheid in de volgende jaren op het peil van 31 maart 1982 zou houden, zoniet zou er bijkomende werkgelegenheid worden gecreëerd⁽³³⁾. Over werktijdverkortening werd met geen woord gesproken. In plaats daarvan sloot men zich aan bij de standpunten van het patronaat: deeltijds werk en flexibilisering van de arbeidsuren.

De standpunten van de vakbonden waren nauwelijks veranderd. Het ABVV drong aan op een veralgemening van de achtendertig-urenweek als eerste stap in de richting van

een vijfendertigurenweek⁽³⁴⁾. Bij het ACV daarentegen krijgen we een enigszins andere aanpak te zien. Men liet voorzichtig verstaan dat men voor een drastische arbeidsduurvermindering eventueel wel een loonsvermindering zou aanvaarden. Gedacht werd aan een versneld doorgevoerde werktijdverkortening over een periode van vier jaar die 150.000 nieuwe arbeidsplaatsen moest opleveren. Dit alles diende bekostigd te worden door een productiviteitsstijging. Pas als zou blijken dat deze productiviteitsstijging onvoldoende was, kon een verdere verdeling van arbeid en inkomen overwogen worden.

Midden '82 is het Michel Hansenne (PSC), die als minister van Arbeid en Tewerkstelling uitpakt met zijn ideeën over 'een andere arbeidsverdeling'. Waar het op neerkwam was het bekomen van een hogere rentabiliteit door het herschikken van de werktijden en een intensiever gebruik van het machinepark. Dit kon men dan verzilveren in de vorm van een werktijdverkortening. Een eventueel inkomensverlies werd hier nochtans niet uitgesloten, en over compenserende aanwervingen bleef men erg vaag.

Het sociaal overleg ging op 16 september 1982 van start. Op de agenda stonden werktijdverkortening, inkomensmatiging en compenserende aanwervingen. Toen begin november bleek dat het patronaat zich afwijzend bleef opstellen, doekte de regering de besprekingen op, gevolgd door de aankondiging dat ze nu zelf initiatieven terzake zou nemen. Met de volmachtbesluiten van 30 december 1982 legde ze haar ondertussen berucht geworden 5-3-3-formule op: in ruil voor 5% werktijdverkortening en 3% looninlevering moesten de bedrijven 3% nieuwe mensen aanwerven.

De drastische besparingspolitiek van de regering Martens V liet weinig ruimte voor de bestrijding van de werkloosheid

Men sprak de hoop uit dat dit zo'n 75.000 nieuwe arbeidsplaatsen zou opleveren. Bedrijven in moeilijkheden en kleine ondernemingen konden op geheel of gedeeltelijke vrijstelling ervan rekenen⁽³²⁾. Ondanks of juist wegens het feit dat de patroons, alvorens met de vakbonden te onderhandelen, reeds een loonsvermindering op zak hadden, verliepen de onderhandelingen uiterst moeizaam. De patroons hadden er trouwens alle baat bij heel wat sectorale onderhandelingen te doen mislukken om vervolgens (gemakkelijker) te onderhandelen op bedrijfsvlak.

In het kader van de 5-3-3-formule werden uiteindelijk 84 sectorale en 1.330 bedrijfsakkoorden gesloten. Voor de meerderheid van de werknemers werd wel een CAO afgesloten, maar bij slechts 788.400 ervan werd die ook gerespecteerd. In die bedrijven werd bovendien gemiddeld maar een kleine 3% werktijdverkorting en 2,8% aanwervingen gehaald. Voor 1.816.000 werknemers werd er geen akkoord afgesloten of werd het akkoord niet gerespecteerd⁽³²⁾. Voor al deze mensen zouden de patroons het bedrag van de intus-

sen doorgevoerde looninlevering (3%) in een Tewerkstellingsfonds moeten storten. Alhoewel dit een bedrag van 2,5 miljard moest opbrengen had dit fonds in mei '85 nog maar 400 miljoen ontvangen⁽³⁵⁾. De vooropgezette 75.000 nieuwe arbeidsplaatsen werden niet gehaald. De toename met 30.000 eenheden van de loontrekkende werkgelegenheid tussen juni 1983 en juni 1987 was enkel te danken aan de verschuiving van voltijdse industriële arbeidsplaatsen naar een groter aantal deeltijds werkenden in de tertiaire en quartaire sectoren. Meer nog: per saldo was het aantal voltijdse arbeidsequivalenten met 30.000 eenheden gedaald⁽³⁶⁾.

In regeringskringen werd evenwel anders gerekend. De operatie was volgens de ministers Hansenne en Dehaene (CVP) niettemin een succes geweest, vermits ze bijna 50.000 jobs creëerde. Dit betrof weliswaar geen nettoresultaat. In de bouwsector gingen ruim 27.000 jobs verloren en in de bedrijven zonder afgesloten of met niet gerespecteerde CAO's waren er dat nog eens 48.000. De totale balans van de tewerkstelling 1983-1984

vertoonde een verlies van 26.000 banen. Maar, zo werd in regeringskringen gesteld, het globale netto-resultaat van de 5-3-3-operatie laat zien dat de vermindering van het aantal banen in de privésector was gestopt⁽³⁷⁾. Ging het nu om nieuwe jobs of om minder werklozen? Vermits Hansenne ervan uitging dat de zogenaamde 'compenserende aanwervingen' niet noodzakelijk netto bijkomende aanwervingen moesten zijn, werden in de regeringcijfers ook de geplande, maar niet doorgevoerde afdankingen opgenomen, met andere woorden 'bijkomende aanwervingen' betekende niet noodzakelijk een toegenomen personeelsbestand. Volgens het Planbureau was de conventionele arbeidsduur in de periode 1974-1980 met 0,8% per jaar gedaald. Voor de periode 1981-1984 valt dit cijfer terug op 0,5%. De veertigurengrens was dus bijna overal doorbroken, maar een veralgemeende achtendertigurenweek was nog lang geen feit.

Voor het ABVV was heel de 5-3-3-operatie van in het begin onaanvaardbaar. Zij stelden dat de formule voor de werkgevers te vrijblijvend was. Nu zagen ze met lede ogen hoe groot hun gelijk wel was. De concurrentiepositie en de rentabiliteit van de bedrijven was hersteld⁽³⁸⁾, maar de doelstellingen inzake arbeidsduurvermindering en compenserende aanwervingen bleven uit. Dat dit alles zijn weerslag had op de komende onderhandelingen 1984-1985 hoeft weinig betoog: zo was er het tanende geloof in werktijdverkorting als middel om aanwervingen te realiseren.

Ondertussen was het conventioneel en het wettelijk brugpensioen per 1 januari 1983 (KB nr.95) vervangen door een nieuw stelsel, dat van het brug-rust-pensioen. Dit stelsel viel onder de ouderdomsverzekering. Op dat mo-

ment waren er 43.000 wettelijk en 52.000 conventioneel bruggepensioneerden die de staat respectievelijk 14,3 en 14,5 miljard frank kostten⁽⁸⁾. Evenals bij het wettelijke brugpensioen mocht de werknemer de aanvraag tot vervroegde uittreding indienen, maar de werkgever moest ditmaal zijn toestemming verlenen en overgaan tot vervanging door een werkloze jonger dan dertig jaar. Om voor brugrust-pensioen in aanmerking te komen, gold nu, voor zowel mannen als vrouwen, de leeftijd van zestig jaar. Wie van het stelsel wilde profiteren moest wel een solidariteitsbijdrage van 7% betalen. Ook qua uitbetalingen werd het brug-rust-pensioen gelijkgesteld aan de normale pensionering. De voornaamste motivatie voor het herzien van dit stelsel dient gezocht in het feit dat dit nu voordeliger uitviel: de uitkering werd niet langer op basis van het laatste loon, maar op basis van de hele loopbaan berekend. Dat leverde de regering in 1983 een bezuiniging van 800 miljoen frank op⁽⁸⁾. Op dat moment leverden deze vervroegde uittredingen nog een zeer belangrijke bijdrage tot de tewerkstelling door de overheid⁽³⁹⁾.

Op 15 maart 1984 maakte de regering haar spaarplan bekend, met daarin drie indexsprongen en inleveringen voor de werklozen. Voor de komende drie jaar zou de 2% indexering niet worden toegepast. De opbrengst van de indexsprongen zou geheel of gedeeltelijk worden aangewend ter bevordering van de werkgelegenheid. Het initiatief om in dat verband iets uit te werken, liet de regering aan de sociale partners over⁽⁴⁰⁾. Het ABVV was de enige die tot actie overging, evenwel zonder succes. Hoewel ook het ACV zich tegen dit plan uitsprak, veroordeelde het terzelfdertijd de naar zijn mening 'politieke stellingen' van de socialistische vakbond. Het

ABVV kwam ook met een alternatief plan, waarin een wettelijke veralgemening van de achtendertig uren en een werktijdverkorting van twee uren in de periode 1985-1986, stappen moesten zijn naar de vijfendertig uren-week. Na veel discussie stelden het ABVV en het ACV een gemeenschappelijke verklaring op: *"De productiviteitswinsten van de bedrijven moeten in de eerste plaats gebruikt worden voor nieuwe jobs en arbeidsduurvermindering, de besparingen in de sociale zekerheid moeten ongedaan gemaakt worden, en van de loontrekkenden mag enkel een verhoging van de bijdrage voor sociale zekerheid gevraagd worden (in plaats van desindexering)."*⁽⁴¹⁾ De regering bleef echter bij haar spaarplan. De discussies over de werkgelegenheid werden verwezen naar de interprofessionele onderhandelingen voor 1985-1986, die op 28 juni van start gingen.

Begin juli '85 bepaalde een Ontwerp van Interprofessioneel Akkoord dat: *"Behoudens in de sectoren waar de paritaire comités vaststellen dat de mogelijkheden het niet toelaten, zou een enveloppe van 1,5% van de loonmassa, alles inbegrepen, in 1985 en 1,5% in 1986 bij voorrang kunnen aangewend worden voor de bevordering van de tewerkstelling."*⁽⁴²⁾ De tweemaal 1,5% waren bedoeld als streefcijfer, en dienden dus niet overal gehaald. Bovendien konden ze volgens deze tekst evengoed gebruikt worden voor de verzachting van de looninlevering in plaats van voor de werkgelegenheid. Het is opmerkelijk hoe het aanzwengelen van de tewerkstelling hier losgekoppeld werd van arbeidsduurvermindering. Ook over een veralgemening van de achtendertig uren werd met geen woord gerept.

In september legden de vakbonden dit ontwerp ter goedkeuring voor aan hun achterban. Het ACV en de kleine liberale vakbond

ACLVB keurden het akkoord goed. Het ABVV schoot het af. Het VBO besloot dat er geen akkoord mogelijk was en speelde de bal naar de regering door. Deze bepaalde vervolgens dat voor 1985-1986 in de sectoren en bedrijven telkens over maximum 1,5% van de loonmassa onderhandeld mocht worden, en dit uitsluitend voor tewerkstelling. In deze Sociale Herstelwet van januari 1985 werden ook de tewerkstellingsakkoorden 1983-1984 verlengd, en werd de mogelijkheid van een loonsverhoging uitgesloten⁽⁴³⁾. De regering rekende erop dat de onderhandelingen zo'n 25.000 nieuwe jobs zouden opleveren. Wat zeer pover was, aangezien ze in 1983 - en de onderhandelingen gingen toen ook over 3% - nog 75.000 jobs voorspelde.

Door de opeenvolgende loonmatigingen hadden de werknemers begin '86 in totaal 13% aan koopkracht ingeleverd⁽⁴⁴⁾. Gedomoraliseerd en beperkt door de wettelijk opgelegde onderhandelingsmarges, boetten de vakbondsmilitanten alweer aan strijdbaarheid in. Het is in deze context dat de patroons, een arbeidsduurvermindering en compenserende aanwervingen vermijdend, uitpakten met gecamoufleerde loonsverhogingen zoals maaltijdcheques, verhoogde syndicale premies enz. Vooral voor de werklozen waren de vooruitzichten uitermate bedroevend: verlaging van de brugpensioenleeftijd tot zeven- à achteenvijftig jaar, gemiddeld minder dan 2% aanwervingen en bitter weinig arbeidsduurverkorting (grotendeels in de vorm van vakantiedagen). De door de regering voorziene 25.000 nieuwe jobs werden niet gehaald.

Op 22 februari maakte de Financieel Economische Tijd een berekening op basis van cijfers van het Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling en van het VBO. Voor ongeveer 1 miljoen werk-

nemers werden akkoorden afgesloten. Gemiddeld werden er net geen 2% bruto aanwervingen voorzien, wat neerkwam op een goede 10.000 netto aanwervingen.

Flexibiliteit en deregulering

De Sociale Herstelwet van 22 januari 1985 had het over *"flexibele uurroosters met een arbeidstijd op jaarbasis"*, en ook in de zogenaamde experimenten-Hansenne sprak men over *"een andere arbeidsverdeling"*, een *"nieuwe werktijdregeling"* en een *"intensiever gebruik van de machines"*. Hiermee zag het patronaat dat zijn oplossing voor de werkloosheid, namelijk flexibiliteit in de arbeidsorganisatie, steeds meer een 'wettelijk' karakter begon aan te nemen. Deze flexibiliteitseis van de werkgevers, gekoppeld aan het streven naar deregulering van de sociale wetgeving, was evenwel geen nieuw verschijnsel. Wat wel nieuw was, was dat dit steeds meer de vorm aannam van een openlijke strategie: deeltijdse arbeid, dubbele arbeidsmarkt, vier vijftienjobs in de openbare diensten, nieuwe regeling inzake overuren, desindexering ...

Tegenover de eis tot arbeidsduurverkorting werden voornamelijk twee alternatieven gesteld: 'parttime werk' en de 'experimenten-Hansenne'.

Bij parttime werk ging het eigenlijk om een werktijdverkorting met evenredig loonverlies, wat naargelang de behoeften van de patroon vrij soepel voor meer of minder mensen kon worden toegepast. De volgende cijfers hebben betrekking op 1983; toen werkten er 255.000 mensen met een deeltijds contract. Op zes jaar tijd was dit een verdubbeling van het parttime werk. Eénentwintig procent van de vrouwelijke werknemers werkte toen parttime. Bij de mannen was het deeltijds werk

gestegen van 0,7% naar 3,2%. In december '81 stelden 18.009 werklozen zich tevreden met een deeltijdse job. Ruim drie jaar later, in mei '85, waren dat er meer dan 92.000.

Door het volmachtbesluit van 30 december 1982 (KB nr.179) maakte de minister van Arbeid en Tewerkstelling Hansenne experimenten met de arbeidsorganisatie - met het oog op een herverdeling van de beschikbare arbeid - mogelijk. Hierdoor konden de werkgevers onderhandelen over afwijkingen inzake reglementeringen van arbeidsduur, weekendrust, feestdagen ... De motivatie hiervoor werd gevormd door de overtuiging dat sommige wettelijke en reglementaire bepalingen de werkgevers verhinderen om nieuwe arbeidsregelingen uit te werken die tot een betere herverdeling van de beschikbare arbeid en het creëren van nieuwe arbeidsplaatsen leidden. Via dit KB nr.179 kon een onderneming worden gemachtigd, onder bepaalde voorwaarden, af te wijken van wettelijke bepalingen die als hinderlijk werden ervaren, wanneer diezelfde onderneming een arbeidsregeling voorlegde die leidde tot een uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen⁽⁴⁴⁾. Deze nieuwe arbeidsregeling moest evenwel niet noodzakelijk een vermindering van de arbeidsduur inhouden. De experimentele aard van het systeem blijkt uit het feit dat de nieuwe arbeidsregeling slechts over een beperkte periode (maximum twee jaar, en twee keer met één jaar verlengbaar) mocht worden doorgevoerd. In de praktijk ontstond er een grote verscheidenheid aan systemen. In heel wat bedrijven ging men over tot de organisatie van weekendploegen, bij andere werkten men zes uur per dag gedurende vijf of zes dagen per week. Volgens patroons en regering zouden deze experimenten zorgen voor meer werkgelegenheid. Men hoopte met deze

MARTENSTRIBUNAAL

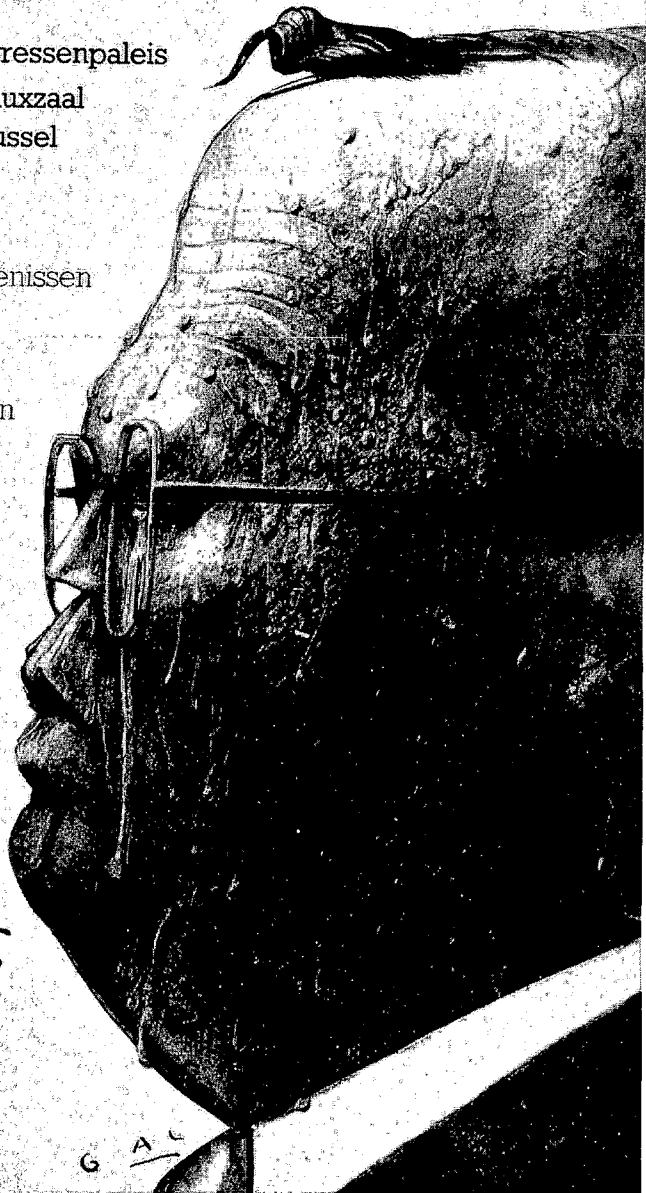
Zaterdag 28 april, Congressenpaleis
van 10 tot 19 uur, Beneluxzaal
Coudenberg 3, 1000 Brussel
(naast Centraal Station)

Aan de hand van getuigenissen
van talloze personen en
organisaties zal een
oordeelkundig hof een
gefundeerd vonnis vellen
over de rechtse
afbraakpolitiek van
de regering
Martens V (i. v. m.
verarming, vrouwen-
problematiek,
militarisme, racisme,
kultuurbarbarisme,
repressie, milieu,
derde wereld,
onderwijs, ...)

Laat je niet onbetuigd
op 28 april!

DE MORGEN DURFT.

Organisatie:
Jongsocialisten
Keizerslaan 13, 1000 Brussel
Telefoon: 02/513.24.04

De regering Martens V werd fel bekritiseerd om haar anti-sociale maatregelen

flexibilisering de fluctuaties in de conjunctuur op te vangen. Er bestaan echter ook onderzoeken die volhouden dat deze experimenten slechts voor zo'n 700 nieuwe arbeidsplaatsen (in Vlaanderen) gezorgd hebben.

Het ligt voor de hand dat naarmate de werkloosheid toenam, of op zijn minst dan toch niet verminderde, er steeds meer mensen te vinden waren die genoeg namen met deeltijds, ploegen- en/of weekendwerk. Voor de vakbonden betekende dit dat ze het steeds moeilijker kregen met hun principiële afwijzing van dergelijke arbeidsorganisatorische systemen en in de praktijk alle mogelijke vormen van flexibiliteit en deregulering noodgedwongen moesten gedogen. Wat de experimenten Hansenne betrof maakten de bonden zich vooral ongerust over het verdwijnen van alle vormen van arbeidssolidariteit aangezien dit systeem een extreme individualisering met zich meebracht. Vooral van de zijde van het ABVV kwam er heel wat kritiek. Men vreesde immers voor een algemene afbraak van de sociale wetgeving en een eerste stap in de richting van 'travail à la carte'⁽⁸⁾.

Het herstel van de vrije onderhandelingen: 1985 - 1987

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat de vakbonden dringend aan een hernieuwde oriëntatie inzake arbeidsduurvermindering toe waren. Wegens de ontgoochelende resultaten en het tanende enthousiasme kregen ze het steeds moeilijker hun achterban ervan te overtuigen dat arbeidsduurvermindering wel degelijk een oplossing kon bieden voor het tewerkstellingsprobleem. Het is in deze context dat men een aantal nieuwe ideeën ter zake ontwikkelde. Binnen het ACV ging men

zoeken in de richting van individuele vormen van werktijdverkorting, die ook meer ruimte moesten laten voor individuele preferenties. Meer en meer kwam de nadruk te liggen op alternatieven als loopbaanonderbreking, arbeidsverdeling via opvoedingsverlof, vervroegde pensionering, deeltijdse uitloophanen ... Ook het idee dat de non-profitsector als groeipool voor de werkgelegenheid dienst kon doen, is in dit kader ontstaan. In oktober 1985 werd het tewerkstellingsbeleid van het ACV geactualiseerd: een algemene arbeidsduurvermindering stond niet langer bovenaan het prioriteitenlijstje, maar bleef wel noodzakelijk "*zolang de werkloosheid onaanvaardbaar hoog bleef.*"⁽⁴⁵⁾ Het ABVV was minder geneigd een collectieve werktijdverkorting als dusdanig in vraag te stellen. Wel vond men dat arbeidsduurvermindering als werkgelegenheidsmaatregel meer moest aansluiten bij een globale economische aanpak. Deze verschuiving in de standpunten van vooral het ACV betekende een verzwakking van de syndicale opstelling voor een collectieve werktijdverkorting. In de onderhandelingen ging men nu minder de nadruk leggen op een wekelijkse arbeidsduurverkorting. Het probleem van het herstel van de koopkracht won steeds meer terrein op de eis voor een kortere werkweek. Op nationaal vlak bleven beide bonden evenwel pleiten voor de veralgemening van de achtendertig uren als eerste stap naar de vijfendertig urenweek.

De regering Martens VI had in haar regeerakkoord de tewerkstelling één van haar essentiële beleidsdoelstellingen genoemd. Daarnaast kondigde zij aan dat er in het voorjaar 1986, met het oog op het komende interprofessioneel overleg, met de sociale partners overleg zou worden gepleegd. Hierbij zou men het onder andere hebben over de concur-

rentiekracht van de ondernemingen, de bevordering van de tewerkstelling en een versoepeling van de werking van de arbeidsmarkt. Ook de kwestie van de wettelijke vastlegging van de achtendertig uren zou hier ter sprake komen⁽⁴⁶⁾. Ondanks dat de veralgemening van de achtendertig uren een gemeenschappelijke eis bleef, slaagden de vakbonden er niet in een gemeenschappelijk standpunt in te nemen. Het ACV reageerde vrij positief op het regeerakkoord, maar het ABVV verweet de regering de politiek van Martens V te willen voortzetten. Het overleg startte op 25 februari. De regering beschikte over bijzondere machten; dit wil zeggen dat zij zelf het kader kon creëren voor sectorale en bedrijfsonderhandelingen indien zou blijken dat de sociale partners niet tot een akkoord konden komen. Het was immers al sinds 1975 geleden dat er nog een echt Interprofessioneel Akkoord was afgesloten. Niet-tegenstaande deze 'stok achter de deur', zou het opstellen van een ontwerpakkoord tot 12 september op zich laten wachten. Hierin werd bepaald dat de vrijheid tot onderhandelen ook over loonsverhogingen en de realisatie van de achtendertigurenweek aan de sectoren werd overgelaten, en dat de prioriteit moest uitgaan naar de bevordering van de tewerkstelling. Daarnaast bevatte het de aanbeveling 0,5% van de loonmassa te reserveren voor het creëren van nieuwe banen⁽⁴³⁾. Zeer opvallend is dat er in dit ontwerp nergens sprake was van zogenaamde 'compenserende aanwervingen', en dat de achtendertigureneis werd losgekoppeld van de bevordering van de tewerkstelling: een breuk in de standpunten van de vakbonden.

Het Interprofessioneel Akkoord 1987-1988 werd op 7 november 1986 ondertekend. Onder de sectorale akkoorden ressorteerden on-

geveer 600.000 werknemers⁽⁴⁷⁾, maar hoeveel werknemers uiteindelijk nog boven de achtendertig uur bleven is niet erg duidelijk. In een beperkt aantal sectoren werd de achtendertig-urenweek inderdaad veralgemeend, maar in geen enkele sectorale CAO waarin een werktijdverkortung werd overeengekomen was er sprake van compenserende aanwervingen. Heel wat kleine sectoren, maar ook een aantal grotere sectoren bleven langer dan achtendertig uur werken⁽³²⁾. In het algemeen kan men stellen dat na jarenlang inleveren nu gekozen werd voor loonstijging en dus voor koopkrachtverhoging. Werkijdverkortung werd nu ook door de vakbonden steeds meer beschouwd als slechts één van de elementen van een tewerkstellingsbeleid. Ook stellen we een verschuiving van de aandacht naar meer individuele vormen van arbeidsduurvermindering vast. Zo kwam er in tal van sectoren een verlaging van de minimumleeftijd voor brugpensioen. Gezien dit beperkte engagement voor de werkgelegenheid, besloot men in regeringskringen om aanvullend nog een 'banenplan' uit te werken dat onder andere inhield dat de 5-3-3-formule bij bijzonder machtenbesluit werd verlengd.

Collectieve arbeidsduurverkortung op de achtergrond: 1988-1991

Naar aanleiding van de val van de regering Martens VI werden er op 13 december 1987 vervroegde verkiezingen georganiseerd. Ter gelegenheid daarvan overhandigden de vakbonden aan de formateur elk afzonderlijk een memorandum. Het ACV benadrukte hierin het probleem van de langdurige werklozen en vroeg voor de komende legislatuur het creëren van 200.000 nieuwe arbeidsplaatsen. Van een verdere wekelijkse werktijdverkortung was

Het ABVV en zijn centrales bleven vasthouden aan collectieve arbeidsduurverkortung

echter geen sprake⁽⁴⁸⁾. Voor het ABVV lag dit enigszins anders. Een wekelijkse arbeidsduurverkortung moest de kern blijven van de tewerkstellingspolitiek. Individuele vormen van arbeidsduurverkortung zoals educatief verlof, loopbaanonderbreking, bijkomende compensatiedagen en aanpassing van de pensioenleeftijd konden hooguit als aanvulling daarop dienen. Voorts vroeg het ABVV andermaal de wettelijke veralgemening van de achtendertigurenweek en benadrukte dat bijkomende aanwervingen met behoud van loon moesten geschieden⁽⁴⁹⁾. Midden januari 1988 paktten de vakbonden uit met hun gemeenschappelijke verklaring. Veel nieuwe elementen vallen hieruit evenwel niet op te maken: veralgemening van de achtendertigurenweek, arbeidsduurverkortung via vrije onderhandelingen, individuele arbeidsduurverkortung, loopbaanonderbreking ...⁽⁵⁰⁾ Op 8 mei 1988 werd de regering Martens VIII gevormd. Het regeerakkoord had het met betrekking tot het tewerkstellingsbeleid over de structurele werkloosheid en over het probleem van de

langdurige werklozen; niet over de kwestie 'werktijdverkortung'⁽⁵¹⁾. Kort daarop (22 juni) ging het overleg tussen de sociale partners van start. De vakbonden waren vragende partij inzake de consolidering van de vroegere tewerkstellingsakkoorden, een veralgemeende achtendertigurenweek en een regeling voor de eindeloopbaan-problematiek. Een werktijdverkortung beneden de achtendertig uur werd niet gevraagd⁽⁴³⁾. In de lange en harde onderhandelingen die zouden volgen trokken de vakbonden uiteindelijk de eis voor een veralgemening van de achtendertigurenweek in, in ruil voor de patronale toegift om de index uit de besprekingen te houden. Aan de sectoren richtte men de aanbeveling om te onderzoeken hoe de aanvragen tot loopbaanonderbreking beter beantwoord konden worden. De regering werd gevraagd om 'halftijdse uitgroei banen' aantrekkelijker te maken. Het Interprofessioneel Akkoord 1989-1990, dat op 18 november 1988 ondertekend werd, bevatte ook nog bepalingen omtrent een vrij loonoverleg en een veralgemening van het brug-

pensioen op achteenvijftig jaar⁽⁵²⁾. De sectorale onderhandelingen, volgend op dit Interprofessioneel Akkoord, resulteerden opnieuw in het benadrukken van een koopkrachtverhoging. Aangezien de eis voor een veralgemeende achtendertig uur reeds in het interprofessioneel overleg was afgeschoten, kon men maar moeilijk verwachten dat er hieromtrent op sectoraal vlak wel vooruitgang geboekt zou worden. De sectorale onderhandelingen bleven evenwel niet zonder resultaat. Zo was er duidelijk een doorbraak te bespeuren qua anciënniteitsverlof en ook loopbaanonderbreking bleek vrij populair te zijn. Daarnaast werden bijna alle bestaande brugpensioenstelsels verlengd.

Collectieve arbeidsduurvermindering was nu duidelijk op het achterplan geraakt. Hiervoor zijn diverse oorzaken aan te duiden⁽⁵³⁾:

(1) De bij tal van militanten ontstane indruk dat de in 1978-1979 bereikte arbeidsduurvermindering geen nieuwe aanwervingen met zich had gebracht, maar integendeel dat men dikwijls gewoon harder moest werken. De teleurstelling was des te groter bij diegenen die in een evenredigheid tussenwerktijdverkorting en nieuwe aanwervingen hadden geloofd.

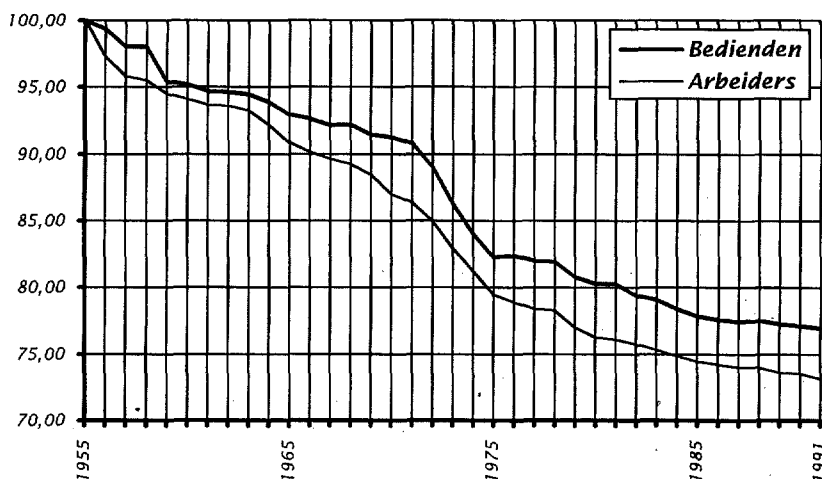
(2) De werknemers hadden in de voorbije jaren ingeleverd. Zelfs de werktijdverkorting ten gevolge van de 5-3-3-operatie werd dikwijls met een zuivere inlevering geassocieerd. Daarom kozen ze in de 'vrije onderhandelingen' eerder voor loonsverhoging dan voor arbeidsduurverkorting. Zo ging het directe belang primeren op de solidariteit. Daarenboven was de vraag naar zeer uiteenlopende formules om arbeid en gezin gemakkelijker te combineren toegenomen.

(3) De jaren 1988 en 1989 kenmerkten zich door een vrij sterke economische groei van ca. 4%. De veronderstelde lineaire band tussen economische groei en stijging van de tewerkstelling werd nog algemeen als uitgangspunt genomen. De cijfers over de daling van de werkloosheid versterkten die indruk nog. De werkloosheid daalde echter niet, er was hooguit sprake van een stabilisering. Eens te meer bekeek men enkel het partiële beeld van de volledig werklozen waardoor de indruk ontstond dat de werkloosheid daalde. Aldus veranderde ook de analyse van de werkloosheid. Men bekeek het probleem nu meer en meer in termen van een kwalificatieprobleem van de werkzoekende, en niet als een tekort aan beschikbare arbeidsplaatsen.

Algemene bevindingen voor de periode 1974 - 1991

Er zijn in de geschiedenis van de Belgische arbeidsduur tot nu toe drie grote etappes: de enorme werktijdverkorting naar de achteventig urenweek, dan naar de vijfenveertig uur en tenslotte naar de veertig uur. De eis werd meestal geformuleerd in tijden van werkloosheid, maar pas verwezenlijkt in tijden van hoogconjunctuur. Rond 1890 stelden de arbeiders een achturedag als streefdoel: de concretisering ervan liet op zich wachten tot 1919-1920. In de jaren '30 werd inzake werktijdverkorting zo goed als niets bereikt. Rond 1947 ontwikkelde zich het idee van een veertig urenweek als middel tegen de werkloosheid, wat in 1955-1956 resulteerde in de doorvoering van de vijfenveertig urenweek. In 1967 werd opnieuw de veertig urenweek geëist en alweer was de werkloosheid hierbij de voorname drijfveer. Dit doel werd uiteindelijk

Grafiek 2 . Jaarlijkse conventionele arbeidersduur: 1955-1991. Algemeen gemiddelde - geheel van de privésector. Index 1955 = 100.

Bron: Planbureau, ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, 1994 - Grafiek: P. De Vos

bereikt in de gouden jaren tussen 1969 en 1975. In 1977 tenslotte ging men ijveren voor de zesendertig uur, maar behalve in 1978-1979 werd er nauwelijks iets bereikt. Zoals uit bovenstaande grafiek blijkt werd de arbeidsduur in België in het verleden werkelijk sprongsgewijs en drastisch verkort. Hoewel er in de laatste twee decennia meer dan ooit over arbeidsduurvermindering gesproken werd, is ze minder dan ooit verwezenlijkt.

Vooreerst mogen we besluiten dat, wat de hier beschouwde periode betreft, het de vakbonden waren die de algemene doelstellingen formuleerden. Vervolgens trachtte men op het niveau van de sectoren en de bedrijven deze doelstellingen via CAO's te bereiken. De veralgemening naar de kleinere bedrijven gebeurde dan telkens jaren later en door middel van een wet. Op de eerste twee niveaus (interprofessioneel en sectoraal) kregen de bonden vooral tegenwind van het patronaat; wat het bedrijfsniveau en vooral de kleinere bedrijven betreft waren het de

middenstandsorganisaties die dwarslagen. De situaties waarbij de overheid zich actief in de onderhandelingen gaat mengen bestonden reeds eerder, maar komen vanaf eind jaren '70 frequenter voor.

De arbeidsduurvermindering die vanaf 1974 werd doorgevoerd heeft qua tewerkstelling slechts bescheiden resultaten opgeleverd. Een eerste vaststelling hieromtrent is natuurlijk de te hoog gespannen verwachtingen van de vakbonden. Al vrij snel moesten zij aanvaarden dat de door hen vooropgestelde evenredigheid tussen arbeidsduurverkortening en werkgelegenheid niet opging. De dagdagelijkse werkelijkheid toont ons immers dat het tewerkstellingsvolume door tal van factoren beïnvloed wordt: de economische groei en het investeringspeil, de technologische innovaties en de evolutie in het buitenland, de regionale structuren van de economie en de organisatie van het productieproces binnen de bedrijven, de inspan-

ningen van de overheid enz. De vakbonden vonden op hun weg naar arbeidsduurverkortening een al even ijverig patronaat dat zo zijn eigen strategie volgde: het opdrijven van het werkritme, het uitspreiden en vermindere van de pauzes, het opdrijven van de overuren, deeltijdse arbeid, interimarbeid ... Op middellange termijn reageerden de werkgevers door het opdrijven van de rationaliseringsinvesteringen en vooral door het nastreven van flexibiliteit inzake arbeidstijden, arbeidscontracten en lonen. Bij de overheid drongen ze aan op een deregulering van het arbeidsproces. Dit alles resulteerde in soepele uurroosters en in een verschuiving van de vraag naar meer polyvalente en multi-inzetbare werknemers. Natuurlijk is het niet zo dat deze eisen er pas gekomen zijn met de vraag van de vakbonden naar een drastische arbeidsduurvermindering, maar nu werden ze wel door de patroons als tegenzet, en bovendien uiterst handig uitgespeeld. Uiteindelijk zou ook minister van Arbeid Luc Van Den Brande (CVP) in 1988 uitdrukkelijk pleiten voor meer flexibiliteit, omdat een 'diensten-economie' - zoals de Belgische er één is; en die voor 68% van de werkgelegenheid instond - niet buiten soepele arbeidstijden kon⁽⁸⁾. Sindsdien is de combinatie van flexibele arbeidstijden met arbeidsduurverkortening een soort onderhandelingsstrategie geworden waarbinnen de vakbonden en de ondernemers elkaar trachten te vinden.

Een andere bevinding betreft het verwaarlozen vanwege de vakbonden van het organisatorische aspect van arbeidsduurvermindering. Door zich al te veel te beperken tot slogans en principeverklaringen, zonder de nodige aandacht te besteden aan de concrete invulling ervan in de diverse bedrijven, had het patronaat de weg vrij om zijn eigen productie-

en arbeidsorganisatie op te dringen. De organisatorische problemen verbonden aan een algemene werktijdverkortening werden door de werkgevers dan ook vaak ter verdediging ingeroepen. Toch mogen we ons hier niet om de tuin laten leiden: de organisatie van een productieproces is zeker geen statisch gegeven en is hoe dan ook met of zonder arbeidsduurverkortening aan constante veranderingen onderhevig. De belangrijkste oorzaken hiervan zijn niet alleen technologische vernieuwingen of veranderingen in de vraag naar de gefabriceerde producten of aangeboden diensten, maar ook nieuwe algemene bevindingen op het vlak van bedrijfsvoering en management.

De volgende tegenstelling die zich opdroeg, was deze tussen arbeidsduurverkortening en loonbehoud-loonsverhoging. Voor de werkgevers was een 'werktijdverkortening mét loonbehoud' van in den beginne uit den boze. Zij stelden alles in het werk om elke werktijdverkortening te vermijden: slaagden zij hier niet in dan moesten de werknemers hiervoor in elk geval aardig wat inleveren. Ook de koopkracht van de werknemers was voor de werkgevers een niet onbelangrijk motief. Natuurlijk waren ze niet zomaar bereid een loonsverhoging toe te staan; maar als het erop aankwam verdiende dit toch de voorkeur boven een inkorten van de werktijd. Vermits de doorsnee werknemer gedurende de regeerperioden Martens V en Martens VI, over een periode van vijf jaar, zo'n 15% van zijn koopkracht verloren zag gaan⁽⁵⁴⁾, hoeft het ons niet te verwonderen dat aan het eind van de jaren '80 - begin jaren '90 de werknemers volmondig kozen voor loonsverhoging in plaats van voor arbeidsduurverkortening. De aldus ontstane kloof tussen het officiële vakbondsstandpunt (arbeidsduurverkortening) en de opi-

nie van de leden (loonsverhoging) wordt door Colpaert⁽⁵⁵⁾ als volgt verklaard. Hij maakt een onderscheid tussen de maatschappelijke overwegingen die de vakbonden doen kiezen voor een bepaalde eis, en de voordelen gekoppeld aan de realisatie ervan ten gunste van de leden. Deze voordelen en de rechtvaardiging van de eis kunnen al dan niet samenvallen. Bij werktijdverkorting is dit duidelijk niet het geval. Het belangrijkste motief voor de vakbonden is de beschikbare hoeveelheid arbeid te herverdelen om zo de werkloosheid terug te dringen. Voor de vakbondsleden die een job hebben - en dit is het merendeel ervan - zijn de voordelen verbonden aan een werktijdverkorting meestal beperkt tot korter werken. De nadelen ervan (loonverlies, inleveringen of het afzien van een toekomstige loonsverhoging) wegen zelden tegen dit voordeel op. Zo kwam het dat de vakbonden een beroep deden op de solidariteit van de werkenden met de werklozen. Deze solidariteit werd des te meer op de proef gesteld naarmate de resultaten uitbleven. De rechtvaardiging van de eis voor een kortere werkweek vergt van de leden een vrij ingewikkelde redenering en biedt dus tal van aanknopingspunten voor kritiek en discussie. Met de looneis lag dit stukken eenvoudiger, omdat zo iets zich onmiddellijk vertaalt in een toegenomen koopkracht voor elke individuele werknemer.

Begin jaren '90 werd het de vakbonden duidelijk dat het merendeel van de werknemers veel minder dan voordien geïnteresseerd was in een algemene werktijdverkorting en dat bovendien een loonsverhoging meer gewenst werd dan eender welke vorm van arbeidsduurverkorting. Het is zeer waarschijnlijk dat van zodra een zekere drempel (inzake arbeidsduur) bereikt wordt, er meer aandacht wordt besteed aan de kwaliteit dan aan de kwantiteit

van het werk; zeker wanneer blijkt dat arbeidsduurverkorting eerder tot meer werkdruk dan tot meer tewerkstelling leidt. Daarnaast was er ook een toenemend besef dat eenvormige recepten (zoals collectieve arbeidsduurverkorting) niet langer tegemoet kwamen aan de diversiteit van situaties en aspiraties. De vraag naar formules om arbeid met gezin, scholing en andere zinvol geachte activiteiten te combineren, was inderdaad toegenomen. Het syndicale beleid inzake arbeidsduur diende zich dan ook te heroriënteren in functie van deze veelvuldigheid aan verlangens.

Dat het debat over arbeidsduurverkorting ook op het internationale vlak gevoerd werd is onmiskenbaar, maar de betekenis ervan, gemeten aan de verwezenlijkingen, mag zeker niet worden overschat. Men kan zelfs stellen dat internationale onderhandelingen of overeenkomsten in de geschiedenis van de arbeidsduurverkorting nooit een doorslaggevende rol speelden. Integendeel, ze werkten dikwijls afremmend op het doordrukken van syndicale eisen op het nationale vlak. We zien hier eigenlijk steeds weer hetzelfde scenario: vakbonden komen niet tot een eendrachtig krachtdadig optreden; werkgevers zijn weliswaar vaak vragende partij voor een internationale aanpak, maar eens het zover is gaan ze dwarsliggen; regeringen wachten op initiatieven van andere regeringen en vice versa. Over deze houding van regeringen schreef de syndicalist Bertrand reeds in 1892: "*Il est certain que si toutes les nations raisonnaient de la même façon, ce n'est pas encore en l'an 2000 que les conditions du travail seraient améliorées.*"⁽⁵⁶⁾

Gezien de lengte van het artikel heeft de auteur ervoor geopteerd de voetnoten zo beperkt mogelijk te houden, in die zin dat hij telkens terug naar dezelfde voetnoot verwijst als hij een bepaald werk herhaalt. Met als gevolg dat de notennumeriek niet op elkaar volgt.

- (1) Dit artikel is een bewerking van een deel van de licentiaatsverhandeling van P. De VOS, *Een exploratieve studie naar de historische en theoretische aspecten van arbeidsduurverkortung in België*, Universiteit Gent, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen, 1996.
- (2) H. GAUS, *Politieke en sociale evolutie van België. Deel 1*, Leuven-Apeldoorn : Garant, 1992, pp. 150-153.
- (3) J. MAES en S. VAN RIE, *Minder = meer. Over de onvermijdelijkheid van de arbeidsduurverkortung*, Leuven : Kritak, 1994, p. 14.
- (4) In België sanctioneerde de wet van 14 juni 1921 in principe de werkweek van maximaal 48 uur, wat neerkomt op 8 uur werken over 6 dagen. Hiermee was meteen gedefinieerd wat men onder overuren mocht verstaan: gepresteerde uren na de 8-urendag.
- (5) De 8-urenwet werd echter reeds op 8 juni 1921 door Kamer en Senaat aangenomen.
- (6) J. MAES en S. VAN RIE, *Minder = meer. [...]*, pp. 24-29.
- (7) G. VANTHEMSCHE, *De Werkloosheid in België 1929-1940*, Berchem : Epo, 1989, p. 189.
- (8) A. MOMMEN, Trombone of trombose, of de dubbelzinnige strijd voor arbeidstijdverkortung, In : *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, (1990)3, pp. 75-94.
- (9) G. VANTHEMSCHE, *De Werkloosheid in België [...]*, p. 220.
- (10) Procès-verbaux de la 131e session du Conseil d'Administration, Genève, 1956, pp. 83-84.
- (11) J. MAES en K. VAN RIE, *De Werkdag. De geschiedenis van de strijd voor de arbeidsduurvermindering*, Antwerpen : Epo, 1985, pp. 75-80.
- (12) T. LUYCKX en M. PLATEL, *Politieke geschiedenis van België. I. Van 1789 tot 1944*, Antwerpen : Kluwer Rechtswetenschappen, 1985, p. 482.
- (13) H. SLOMP en T. VAN MIERLO, *Arbeidsverhoudingen in België. Deel II. Van 1940 tot heden*, Utrecht-Antwerpen : Het Spectrum, 1984, pp. 93-96.
- (14) J. MAES en S. VAN RIE, *Minder = meer. [...]*, pp. 37-44.
- (15) Keesings Historisch Archief, 1970, p. 553.
- (16) ACV-Tijdschrift, (1970)87, pp. 4-5.
- (17) Nationaal Interprofessioneel Akkoord, 1969 : par.9.
- (18) *Mededelingen van het Verbond van Belgische Ondernemingen*, (1973)2, pp. 128-129.
- (19) J. RENDERS, Grote eensgezindheid: de werkloosheid zal blijven aangroeien. In : *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 71(1980)10, p. 767.
- (20) H. SLOMP en T. VAN MIERLO, *Arbeidsverhoudingen in België. [...]*, pp. 115-124.
- (21) ABVV Statutair Congres - Activiteitsverslag, 1978, p. 234.
- (22) J. MAES en K. VAN RIE, *De Werkdag [...]*, pp. 110-119.
- (23) R.G., De regering weet geen raad met korter werken. In : *Knack*, 8(1978)18.01, pp. 36-37.
- (24) Petroleumfederatie laakt de regering: 'Werktijdverkortung is een politiek probleem'. In : *De Standaard*, 14.01.1978.
- (25) Bedoeld wordt een conferentie met vertegenwoordigers van de regeringen, de vakbonden en de werkgeversorganisaties.
- (26) EG-Commissie pleit voor verkortung arbeidstijd. In : *De Standaard*, 17.02.1978.
- (27) ACV-Vakbeweging, (1981)159, pp.6-7 / ABVV Statutair Congres - Activiteitsverslag 1981, pp. 187-188.
- (28) J. MAES en K. VAN RIE, *De Werkdag [...]*, pp. 120-124.
- (29) T. LUYCKX en M. PLATEL, *Politieke geschiedenis van België [...]*, p. 741.
- (30) Keesings Historisch Archief, 1979, p. 775.
- (31) Meer dan twee miljoen onder de 40-urenweek. In : *De Standaard*, 31.05.1980.
- (32) J. MAES en S. VAN RIE, *Minder = meer. [...]*, pp. 46-50.
- (33) T. LUYCKX en M. PLATEL, *Politieke geschiedenis van België [...]*, p. 846.
- (34) ABVV-Activiteitsverslag 1982-1985, 1986, pp. 228-232.
- (35) Eind 1985 zal dit Tewerkstellingsfonds één miljard bevatten.
- (36) Nieuwsbrief, HIVA, maart 1993 / ACV-Activiteitsverslag 1984-1985. Brussel : ACV, pp. 13-14.
- (37) Ministerraad over akkoorden '83-'84: Vijftigduizend banen gecreëerd en één miljard in Tewerkstellingsfonds. In : *De Standaard*, 20.12.1985.
- (38) Keesings Historisch Archief, 1986, p. 329.
- (39) R.F. VAN ESCH, Herverdeling van werk. Een internationale vergelijking. In : *Economisch Statistische Berichten*, 03.09.1986, pp. 848-854.
- (40) Keesings Historisch Archief, 1984, pp. 519-520.
- (41) J. MAES en K. VAN RIE, *De Werkdag [...]*, pp. 131-133.
- (42) ABVV-Activiteitsverslag 1982-1985, 1986, p. 42.
- (43) M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politieke gebeuren in 1984. In : *Res Publica*, XXVII(1985)2-3, p. 181.
- (44) M. MALDERIE, De experimenten tot aanpassing van de arbeidstijd. In : *Benelux*, (1986)2, p. 9.
- (45) ACV-Activiteitsverslag 1985-1986, p. 17.
- (46) Keesings Historisch Archief, 1986, pp. 28-29.
- (47) ABVV-Activiteitsverslag 1989, p. 15.
- (48) ACV-Activiteitsverslag 1987-1988, p. 9.
- (49) ABVV-Activiteitsverslag 1987-1988, pp. 344-349.
- (50) Gemeenschappelijke Verklaring. In : ACV-Vakbeweging, (1988)292, pp. 5-8.

- (51) Keesings Historisch Archief, 1988, pp. 308-309.
- (52) C. SERROYEN, Het interprofessioneel akkoord voor 1989-1990, met inhoud. In : *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 79(1988)12, pp. 915-921.
- (53) J. MAES en S. VAN RIE, *Minder = meer. [...]*, pp. 50-54.
- (54) G. DE SWERT, Arbeid en productie. Op zoek naar oriëntaties voor de toekomst. In: *Nieuwe Tijden*, (1987), p. 89.
- (55) T. COLPAERT, Requiem voor de 32-urenweek? In : *Socialistische Standpunten*, 34(1987)1, p. 45.
- (56) L. BERTRAND, La réglementation du travail mineur en Belgique. In : *Revue Socialiste*, (1892)14, pp. 405-406.

Bibliografie

- S. BEELEN, La réduction de la durée du travail: une histoire en cours! In: *Bulletin de la Fondation A. Renard*, (1979)103-104, pp. 35-52.
- W. BEIRNAERT, Omtrent werktijdverkorting en werkgelegenheid. In: *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 37(1983)5, pp. 575-583.
- L. BERTRAND, La réglementation du travail mineur en Belgique. In: *Revue Socialiste*, (1892)14, pp. 405-406.
- M. BIENSTMAN en M. DE PAUW, Werktijdverkorting als instrument van het werkgelegenheidsbeleid. In : *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 32(1978)3, pp. 317-332.
- T. COLPAERT, Requiem voor de 32-urenweek? In : *Socialistische Standpunten*, 34(1987)1, 45p.
- G. DE SWERT, Arbeid en productie. Op zoek naar oriëntaties voor de toekomst. In: *Nieuwe Tijden*, (1988), pp. 88-119.
- M. DEWEERT, Overzicht van het Belgische politieke gebeuren in 1984. In : *Res Publica*, XXVII(1985)2-3, pp. 181-272.
- M. DEWEERT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 1986. In : *Res Publica*, XXIX(1987)3, pp. 285-357.
- M. DEWEERT, Overzicht van het Belgische politieke gebeuren in 1988. In : *Res Publica*, XXXI(1989)3, pp. 236-301.
- H. GAUS, *Politieke en sociale evolutie van België. Deel I*. Leuven-Apeldoorn : Garant, 1992, 176p.
- L. HUJOEL, La réduction de la durée du travail. In: *Socialisme*, 26(1979)151, pp. 5-18.
- T. LUYCKX en M. PLATEL, *Politieke geschiedenis van België. Deel I: van 1789 tot 1944. Deel II: van 1944 tot 1985*. Antwerpen : Kluwer Rechtswetenschappen, 1985, 1007p.

J. MAES en K. VAN RIE, *De Werkdag: De geschiedenis van de strijd voor de arbeidsduurvermindering*. Antwerpen : Epo, 1985, 152p.

J. MAES en S. VAN RIE, *Minder = meer. Over de onvermijdelijkheid van de arbeidsduurverkorting*. Leuven : Kritak, 1994, 104p.

M. MALDERIE, De experimenten tot aanpassing van de arbeidstijd. In: *Benelux*, (1986)2, pp. 9-15.

De Arbeidsmarkt in België: lonen en arbeidsduur. Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, september 1994.

A. MOMMEN, Trombone of trombose, of de dubbelzinnige strijd voor arbeidstijdverkorting. In : *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, (1990)3, pp. 75-94.

J. RENDERS, Grote eensgezindheid: de werkloosheid zal blijven aangroeien. In : *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 71(1980)10, pp. 765-774.

R.G., De regering weet geen raad met korter werken. In : *Knack*, 8(1978)18.02, pp. 36-37.

E. SCHOLLIERS en P. SCHOLLIERS, eds., *Acta van het colloquium te Brussel gehouden op 15 en 16 oktober 1982*. Brussel : Vrije Universiteit Brussel, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, 1983, 205p.

C. SERROYEN, Het interprofessioneel akkoord voor 1989-1990, met inhoud. In: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 79(1988)12, pp. 915-921.

H. SLOMP en T. VAN MIERLO, *Arbeidsverhoudingen in België. Deel II: Van 1940 tot heden*. Utrecht-Antwerpen : Het Spectrum, 1984, 264p.

R.F. VAN ESCH, Herverdeling van werk. Een internationale vergelijking. In : *Economisch Statistische Berichten*, (03.09.1986), 1986, pp. 848-854.

G. VANTHEMSCHE, *De Werkloosheid in België 1929-1940*. Berchem : Epo, 1989, 332p.

E. WITTE en J. CRAEYBECKX, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830*. Antwerpen : Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, 1985, 642p.

BIJDRAGE

Vrouwenmutualiteiten of familiemutualiteiten?

De betekenis van het mutualisme voor vrouwen rond de eeuwwisseling (1885-1914)

Griet Van Meulder, licentiaat geschiedenis VUB

In België, zoals in heel Europa, staan de sociale zekerheidssystemen ter discussie als gevolg van besparingen. De huidige sociale zekerheid, waarvan de mutualiteiten één facet vormen, is het product van een decennialange ontwikkeling van de Belgische sociale politiek. Om de huidige evolutie in een breder perspectief te kaderen, lijkt een historische benadering van de beginperiode van de ziekteverzekering ons van primordiaal belang.

Over de geschiedenis van zowel de katholieke als de socialistische mutualiteiten rond de eeuwwisseling is reeds heel wat gepubliceerd. De plaats van de vrouwen in deze mutualiteiten werd tot nu toe echter in beperkte mate bestudeerd. In de meeste publicaties over mutualiteiten komt het thema slechts sporadisch aan bod. Dit artikel vormt een aanzet tot het opvullen van deze lacune.

Het leek ons geen overbodige luxe in een eerste onderdeel aandacht te besteden aan het aantal vrouwelijke leden in de door de overheid erkende mutualiteiten. Daaruit blijkt duidelijk dat zeer weinig vrouwen aangesloten waren. Een tweede onderdeel poogt deze situatie te verklaren. Waarom waren zo weinig vrouwen lid? Waren ze dan automatisch verzekerd via de mutualiteit van hun echtgenoot? Kenden steden met een hoog percentage loonarbeidsters ook een hoge mutualisatiegraad bij vrouwen? In het onderzoek nemen we twee steden onder de loep, namelijk Brussel en Gent. In een derde onderdeel zal de betekenis van de nieuwe mutualistische wet-

ten voor de vrouw aan bod komen. Dit correspondeert met de vraag naar de reactie van de autoriteiten op de situatie van de vrouwen, met andere woorden er zal gepoogd worden een analyse te maken van het discours van overheidsvertegenwoordigers en gezaghebbende mutualisten over de verhouding tussen vrouwen en mutualisme. De laatste twee delen belichten enerzijds ontstaan en anderzijds verval van de vrouwenmutualiteiten. In eerste instantie wordt nagegaan wie deze organisaties oprichtte en welke kassen erkend werden. Deze vraag leidt ons onvermijdelijk naar het laatste onderdeel: het verdwijnen van aparte vrouwenkassen.

Dit artikel heeft niet de pretentie volledigheid te bieden. Zo blijft het onderzoek naar de socialistische vrouwenmutualiteiten gaten vertonen, net zoals het onderzoek naar het discours binnen de socialistische beweging over deze mutualiteiten. Aan de visie en standpunten van de vrouwelijke mutualisten zelf, kon evenmin aandacht besteed worden. Dit alles vormt stof voor toekomstig onderzoek.

De plaats van de vrouw in de erkende mutualiteiten

Op het einde van de 19^e eeuw ontstond een nieuwe vorm van mutualisme: de vrouwenmutualiteiten. Naast mannenmutualiteiten (alleen mannelijke leden) en gemengde kassen (mannelijke en vrouwelijke leden), werden dus kassen opgericht die enkel uit vrouwelijke leden bestonden. Uit verschillende documenten en statistieken blijkt dat zeer weinig vrouwen lid waren van mutualiteiten. België telde in 1885, honderdzesentachtig erkende mutualiteiten die statutair of de facto alleen mannen toelieten. Daarnaast bestonden er geen enkele erkende vrouwenmutualiteit en slechts dertien mutualiteiten waar zowel mannen als vrouwen toegelaten werden. In 1895 bestonden er zeshonderdtweëntwintig erkende mannenmutualiteiten, vijf vrouwenmutualiteiten en achtentachtig gemengde kassen. Het aantal vrouwenmutualiteiten steeg in 1900 tot vierendertig.

Als we de ledentallen onder de loep nemen, blijkt het aantal vrouwen in de loop der jaren wel toegenomen te zijn, maar in verhouding tot het aantal mannen bleef het lidmaatschap van vrouwen beperkt. Het aantal vrouwen bedroeg in 1885, 2,3%, bereikte tien jaar later een hoogtepunt van 6,3%, om in 1900

slechts 5,8% van het totaal aantal mutualisten te omvatten. Hoewel het hier enkel om de erkende mutualiteiten gaat, geven deze cijfers ons toch een beeld van de ongelijke positie tussen mannen en vrouwen⁽¹⁾.

Vrouwen in loonarbeid: een hoge mutualisatiegraad?

Hoe kunnen we deze ongelijke situatie verklaren? Waren vrouwen dan automatisch aangesloten bij de mutualiteit van hun echtgenoot?

Als we naar de tewerkstelling kijken in twee belangrijke steden namelijk Brussel en Gent, blijkt dat een groot aantal vrouwen in loonarbeid werkten. In Brussel maakten slecht betaalde arbeidsters uit de kledingsector 1/3 van het arbeiderstotaal uit⁽²⁾. Sommige groepen zoals de handschoennaaiers behoorden tot de thuiswerksters. Ook Gent had een hoge vrouwelijke tewerkstellingsgraad. In Gent maakten vrouwen ongeveer 40% van de industriële arbeidskrachten uit. De socialistische vakbond rekruteerde met succes vrouwelijke leden. In 1899 bestond meer dan 50% van de leden van de grootste Gentse vakbond, de socialistische katoenspinnersvakbond, uit vrouwen. Gent vormde in dat opzicht wel een uitzondering met zijn hoog aantal vrouwelijke leden. In 1907 was meer dan 85% van de vrouwelijke leden van de socialistische vakbond terug te vinden in de Vlaamse textielfederatie uit Gent en omstreken. Alhoewel de socialisten in Gent oorspronkelijk het hoogste aantal vrouwen hadden, groeide het aantal vrouwelijke arbeidsters in de katholieke textielvakbonden in het begin van de 20^e eeuw ook sterk aan⁽³⁾. De meeste vrouwen waren dus terug te vinden in de textielsector. De lonen van de vrouwen waren echter opmerkelijk lager dan de mannenlonen. In de we-

verij van het Gentse katoenbedrijf A. Voortman-N.V. Texas bedroeg het loonverschil tussen mannen en vrouwen in 1898, 5,5 fr. per week en in 1910, 3,4 fr. per week. In de hele Gentse katoensector verdienden vrouwen in 1898 gemiddeld 4,75 fr. per week minder dan mannen en in de vlassector in 1885 gemiddeld 3,60 fr. minder⁽⁴⁾. Uit een onderzoek van Van Den Eeckhout naar de samenstelling van het gezinsinkomen in vier sectoren (katoen, linnen, metaal en artisanale sector) rond 1900 in Gent, blijkt dat het aandeel van de vrouwen afhankelijk was van de tewerkstellingssector maar in alle gevallen veel kleiner was dan het mannelijke aandeel⁽⁵⁾.

In Brussel en Gent bestond dus een belangrijk aantal loontrekkende vrouwen. Vertaalde deze situatie zich in een sterke mutualisatiegraad van vrouwen, in gemengde of aparte mutualiteiten? Uit de informatie over de erkende Brabantse mutualiteiten blijkt dat in 1885, vijfenveertig mannenmutualiteiten, geen vrouwenmutualiteiten en slechts drie gemengde mutualiteiten erkend waren. Tien jaar later bestonden de volgende cijfers: honderdnegentien mannenmutualiteiten, één vrouwenmutualiteit en dertien gemengde⁽⁶⁾. Ook in Gent bestonden in 1885, eenentwintig mannenmutualiteiten, slechts één gemengde mutualiteit en geen enkele vrouwenmutualiteit. In 1895 bestond er nog steeds geen erkende vrouwenmutualiteit en waren er slechts dertien gemengde mutualiteiten ten opzichte van vijfenzeventig erkende mannenmutualiteiten⁽⁷⁾. Ook in het tijdschrift van de neutrale federatie, *Le Mutuelliste* werd deze tendens bevestigd. In de Brusselse agglomeratie bestond in 1891 maar één mutualiteit die meisjes vanaf achttien jaar en getrouwde vrouwen aanvaardde namelijk 'La caisse de prévoyance de Bruxelles et des communes limitrophes'⁽⁸⁾.

Hoe kunnen we deze situatie verklaren?

Vele Brusselse werkende vrouwen behoorden tot de slecht betaalde groepen arbeidsters. Zoals we reeds gezien hebben konden laag betaalde arbeid(st)ers niet sparen in een mutualiteit omdat ze niet genoeg verdienden. Dit is een belangrijke reden om het kleine aantal vrouwen in mutualiteiten te verklaren. Het budget van een arbeidersgezin liet dikwijls niet toe zowel voor de man als de vrouw lidgeld te betalen en meestal sloot alleen de man, indien hij de mogelijkheid had, zich aan bij de mutualiteit. Daarmee werd dus alleen het hoogste loon in het gezin verzekerd. "*Het is waar dat de ziekte der vrouwen, in het algemeen, de inkomsten der familie niet zoo erg vermindert als de ziekte der mannen*" stelt De Corswarem in zijn brochure over verzorgingskassen⁽⁹⁾.

In de jaren '90, toen de mutualistische beweging groeide, bleef het aantal vrouwen klein. De vrouw en de kinderen van de leden van de ziekenkassen konden ook meestal geen beroep doen op de farmaceutische en geneeskundige diensten⁽¹⁰⁾. Vele mutualiteiten namen de gezinsleden niet op zodat vrouwen en kinderen in geval van ziekte in de kou kwamen te staan⁽¹¹⁾. Op het mutualistische congres van de nationale neutrale federatie in 1891 te Namen stond de uitsluiting van vrouwen op de agenda. Er werd gesteld dat het loon van de arbeider onvoldoende was om ziektekosten voor vrouw en kinderen te betalen: "*Est-ce naïveté ou ignorance, car je me refuse à y voir un calcul frauduleux, toujours est-il que souvent l'ouvrier veut faire un échange impossible en se substituant à sa femme malade, en vue des secours qui lui sont assurés*", aldus één van de sprekers op het congres⁽¹²⁾.

Ook Baron 't Kint de Roodenbeke stelde: "*J'ai toujours été frappé de voir les femmes, la famille, en quelque sorte exclues de la plupart de nos*

institutions mutuellistes."⁽¹³⁾ Soms werden voor gezinsleden gedeeltelijke diensten voorzien. Moyson's vereniging richtte op 1 januari 1888 een kosteloze dokters- en medicijndienst op voor de leden en hun gezin. In 1888 besliste ook de Brusselse neutrale federatie medische zorgen toe te kennen aan de vrouw en kinderen van de leden. Thuisbezoeken moesten echter nog steeds door het gezin zelf betaald worden en ook de medicijnen werden niet door de mutualiteit voorzien⁽¹⁴⁾. Maar dit was zeker niet veralgemeend onder alle mutualiteiten. Vele kleinere of minder financieel krachtige mutualiteiten konden zelfs deze dienst niet leveren. De Bond Moyson uit Aalst bijvoorbeeld wierf tot 1909 alleen mannelijke leden aan. Voor de vrouwen die geen steun kregen van de openbare onderstand in geval van ziekte, werd pas op 18 april 1909 naast de mannenafdeling een vrouwenbond opgericht: "Er lieten zich zoveel vrouwen inschrijven (december.1909: 148) dat men de bode een fiets moest aanschaffen om zijn ronde te kunnen doen."⁽¹⁵⁾ Alhoewel het tijdschrift zich amper uitsprak over de positie van de vrouw, blijkt uit *Le Mutuelliste* dat de openbare onderstandsbureaus voor vrouwen vaak de enige toevluchtsoorden waren in geval van ziekte. De neutrale federatie stelde zich positief op ten aanzien van de organisatie van vrouwen-mutualiteiten: "Par cette organisation les mères n'abandonneront plus leurs enfants pour se rendre à l'hôpital et recevront ainsi tous les soins de ceux qui leur sont chers."⁽¹⁶⁾

Mutualisme: een bevestiging van bestaande rolpatronen?

Mannen en vrouwen werden ook op een verschillende manier behandeld in de wetgeving. Deze ongelijkheid was verbonden met de bur-

gerlijke ideologie die gescheiden levenssferen proclameerde. Sonya O. Rose beschrijft deze ideologie in Engeland, net als in de VS, als volgt:

"Increasingly in the nineteenth century, women and men were seen as having essentially different natures. Because of their different natures, men were believed to be best equipped to deal with the worldly matters of commerce and politics; women were believed especially suited to providing moral sustenance as well as physical and emotional nurture to family members."⁽¹⁷⁾

In de mutualistische wet van 1894 werd de ongelijkheid met art. 11 ingeschreven:

"La femme mariée peut s'affilier ou rester affiliée à une société mutualiste reconnue, sauf opposition de son mari, notifiée par écrit au président de la société ou au délégué de l'administration. L'opposition peut être levée par le juge de paix, les parties entendues ou appelées."⁽¹⁸⁾

Daardoor werd de uiteindelijke beslissing om al dan niet bij een mutualiteit aan te sluiten in handen van de echtgenoot gelegd, waardoor de afhankelijkheidsverhouding en autoriteit van de man werd bevestigd. Dit kaderde in een algemene discriminatie in de wetgeving. De vrouw werd niet alleen onbekwaam geacht op politiek vlak, ook andere wetten en regels weerspiegelden het paternalisme in de maatschappij. Zo kon een gehuwde vrouw pas na de wet van 10 maart 1900 zonder toestemming van de echtgenoot, haar eigen loon trekken, op voorwaarde dat het bedrag niet hoger was dan 3.000 fr. Toch werden ook in deze wet nog beperkingen ingebouwd. Het geld mocht immers enkel gebruikt worden voor huishoudelijke behoeften⁽¹⁹⁾. De Bestendige Commissie der maatschappijen van onderlingen bijstand, stelde modelstatuten op die door mutualiteiten overgenomen konden

ANTISOCIALISTISCHE VROUWENBOND GENT
— Zaal voor vergaderingen —

De christelijke vrouwenbeweging die in Gent was ontstaan, creëerde haar eigen vrouwen-mutualiteiten

worden om de erkenning te verkrijgen. Daarin werd tevens gesteld dat een weduwen- en wezenvergoeding diende uitgekeerd te worden bij de dood van een werkend lid. Maar er werd bij vermeld: *"Deze onderstand wordt niet verleend aan de vrouw, die gescheiden leefde van haren echtgenoot, hetzij bij zijn dood, hetzij bij zijn vervoer naar het hospitaal."*⁽²⁰⁾ Deze maatregel bevestigde nogmaals de afhankelijkheidsrelatie.

Door vooraanstaande figuren uit de katholieke elite werd echter vanaf de jaren '90 in toenemende mate propaganda gemaakt om vrouwen toe te laten in de mutualiteiten. Zoals Baron 't Kint de Roodenbeke stelde:

"La femme dans le ménage a un grand rôle: l'homme apporte l'argent ou la plus grande partie des ressources de la maison, mais c'est la femme qui, en réglant chaque jour les menues dépenses, peut réaliser des économies, car l'économie se fait surtout dans les petites choses ordinaires. C'est pour cela que les femmes devraient être admises dans toutes les institutions de prévoyance."

Door tussenkomst van de vrouw zou de selfhelp nog effectiever geregeld kunnen worden⁽²¹⁾.

Verschillende auteurs hoopten bovendien dat de vrouw een moraliserende en discipline-rende invloed kon uitoefenen in de mutualiteiten. Dat was een belangrijk argument van de elite om vrouwen toe te laten tot de mutualiteiten. Ook het feit dat de ziekte van de vrouw de reproductie van het gezin en dus ook de mannelijke arbeidskracht in gevaar bracht, werd door verscheidene auteurs benadrukt⁽²²⁾. Eén voorbeeld van die mogelijke moraliserende invloed werd gegeven door Bedinghaus. Deze stelde dat de wens van de overheid, namelijk het drastisch verminderen van het aantal cafékassen, gerealiseerd kon worden door de integratie van vrouwen in de mutualiteiten⁽²³⁾. De Corswarem schreef dat de onderlinge bijstand even nuttig was voor vrouwen als voor mannen maar:

"Het is niet noodzakelijk, voor de vrouwen, een zoo aanzienlijken dagelijkschen bijstand te

verleenen als voor de mannen; bijgevolg, kan de wekelijksche of maandelijksche bijdrage der vrouwen op eene geringe som vastgesteld worden."⁽²⁴⁾

Meer en meer werd naar voor geschoven dat vrouwen geen gevaar vormden voor de financiële gezondheid van de kas. Zo werden Franse statistieken aangehaald waaruit bleek dat vrouwen meer ziek waren dan mannen maar dat de ziekte-termijn doorgaans minder lang duurde. Dit werd bijvoorbeeld regelmatig aangehaald door Baron 't Kint de Roodenbeke, voorzitter van de Bestendige Commissie⁽²⁵⁾. De elites wensten de vrouwen te integreren in bestaande mutualiteiten of wilden aparte vrouwenmutualiteiten oprichten en hoopten daarmee de disciplinerende en gezagsgetrouweheid te bevorderen.

Wie richtte vrouwenmutualiteiten op?

Op het einde van de eeuw waren het in Brussel vooral de christelijke syndicaten die zich naar vrouwen richtten. Maar pas rond 1890 begon men vrouwenmutualiteiten op te richten. Katholieke burgervrouwen en priesters namen de leiding over paternalistische vrouwenmutualiteiten. De eerste Belgische vrouwenmutualiteit 'Aide-toi' werd opgericht op 30 september 1889 in Brussel. Met twintig ereleden naast honderden gewone leden was de burgerlijke controle over deze kas gegarandeerd. De katholieke burgerlijke ideologie stelde de vrouw aan de haard als ideaalbeeld voor en was sterk klasseverzoenend. Maar omdat vrouwen in de praktijk dikwijls moesten gaan werken om te overleven werden stilaan initiatieven voor de werkende vrouw opgericht. Daarmee probeerde men hen tevens uit de socialistische arbeidersbeweging te houden⁽²⁶⁾. In Brussel werd in 1893

de vrouwenmutualiteit Sint-Jozef opgericht⁽²⁷⁾. In verschillende andere steden en gemeenten ontstonden dergelijke initiatieven. In 1891 werd door Louis Delisse de eerste Naamse vrouwenmutualiteit opgericht 'La Prévoyante Ménagère'. Ook deze kas was van katholiek paternalistische signatuur⁽²⁸⁾. Deze katholieke vrouwenmutualiteiten werden dikwijls opgericht door mannen. In Antwerpen en omstreken werd zelfs een verbond van vijf vrouwenziekenkassen opgericht, Mariakrans. Dit verbond was niet te vinden voor gemengde ziekenkassen: *"In gemengde ziekenkassen hebben vrouwen in 't algemeen weinig in te brengen"* aldus de Cathechistische verhandeling⁽²⁹⁾. Dikwijls was aan de mutualiteit een speciale kraamvrouwenkas verbonden waarvoor een maandelijks extra bijdrage diende gegeven te worden⁽³⁰⁾. De opgelegde bevallingsrust van vier weken in de wet van 13 december 1889 stimuleerde de inrichting van deze kassen⁽³¹⁾. Troost en zusterliefde uit Gent was ook één van de eerste vrouwenziekenbeurzen van België⁽³²⁾. De katholieken richtten hun propaganda ook specifiek naar de vrouw. Familie, religie en eigendom was de centrale slogan van Verhaegens anti-socialistische programma. Tussen 1895 en 1910 groeiden de katholieke vakbonden in Gent het snelst in die industrieën waar de meeste vrouwen tewerkgesteld waren⁽³³⁾. Daaruit blijkt dat de katholieken in staat waren een basis te verwerven bij vrouwen. Dit gebeurde niet altijd uit vrije wil. De firma Lousbergs had een eigen ziekenkas. Deze werd in 1904 ontbonden, waarna de patroon eiste dat alle honderdveertien vrouwelijke leden naar de anti-socialistische vrouwenziekenbeurs Troost en Zusterliefde overgingen. Vóór de toetreding werd, zoals bij de meeste ziekenkassen, een medisch onderzoek ingesteld waardoor een selectie kon doorgevoerd worden. Vrou-

wen ouder dan veertig jaar mochten sowieso niet meer toetreden⁽³⁴⁾. De vrouwen die niet goedgekeurd werden en diegenen die te oud waren, verloren gewoon elk recht op ziektevergoeding terwijl ze voordien in de patronale kas hadden bijgedragen. Maar na toetreding van de arbeidsters van Lousbergs was er slechts een stijging van eenenveertig leden bij Troost en Zusterliefde. Misschien werd een sterke selectie doorgevoerd maar vermoedelijk ging een deel van de arbeidsters toch over naar de socialistische ziekenbond⁽³⁵⁾. Naast kassen met fabrieksarbeiders bestonden ook vrouwenmutualiteiten in de artisanale sectoren. De mutualiteit 'Sainte-Marthe' uit Mons ontstond uit een coöperatie die naaisters de gelegenheid bood naaimateriaal goedkoop aan te kopen⁽³⁶⁾.

Uit de literatuur blijkt dat relatief veel vrouwenmutualiteiten vanuit katholieke hoek ontstonden en het waren vooral deze vrouwenmutualiteiten die erkend werden. Dit blijkt ook uit de lijst met erkende mutualiteiten van het jaar 1900⁽³⁷⁾. De christelijke vrouwenbeweging die in Gent ontstaan was in 1892 werd overgeplant naar Brussel (1893) en Antwerpen (1897). Deze beweging creëerde eigen vrouwenmutualiteiten⁽³⁸⁾. De kassen gingen vlug tot erkenning over. Zo bleek dat in 1900 alle vijf Antwerpse erkende vrouwenmutualiteiten tot de katholieke, parochiale Mariakrans behoorden⁽³⁹⁾. Aparte socialistische vrouwenziekenkassen kwamen in Antwerpen niet van de grond. Alhoewel er in het bestuur van de Antwerpse socialistische ziekenbond wel gepraat werd over de vorming van een vrouwendienst, werd er vóór 1918 niet tot de organisatie van een dergelijk initiatief overgegaan. Verheyen en Sertijn concluderen in hun onderzoek naar vrouwen in de Antwerpse en Gentse socialistische mutualiteit dan ook: "*De vrouwen bleven bui-*

ten de mutualiteit."⁽⁴⁰⁾ Ook in Gent bleken katholieke vrouwenmutualiteiten erkend te zijn. De meeste van deze kassen stonden onder voogdij van clerus en burgervrouwen.

Er bestonden ook wel socialistisch gezinde vrouwenziekenkassen zoals bijvoorbeeld de Mutualiteit der socialistische vrouwen in Brussel. In 1893 werd in de federatie van het Centrum tevens een mutualiteit voor huishoudsters en fabrieksarbeidsters opgericht. Deze was de basis voor de stichting van de Vooruitziende Vrouwenafdeling⁽⁴¹⁾. In het overzicht van de erkende vrouwenmutualiteiten van 1900 vonden we slechts één mutualiteit waarvan we weten dat ze socialistisch gezind was en zich tegen ereleden opstelde namelijk de vrouwenmutualiteit uit Marchienne au Pont (zie bijlage)⁽⁴²⁾. Dit heeft waarschijnlijk ook te maken met het feit dat socialistische mutualiteiten meestal geen aanvraag deden tot erkenning. Het kan er ook op wijzen dat de socialisten eerder kozen voor geleidelijke integratie van vrouwen in de bestaande kassen, alhoewel het onderzoek van Sertijn en Verheyen dit eerder lijkt tegen te spreken. Er is omtrent de socialistische vrouwenmutualiteiten nog te weinig onderzoek verricht om hierover een éénduidig antwoord te geven. De katholieke ziekenkassen vroegen zoals blijkt uit ons overzicht (zie bijlage) wel erkenning aan en kregen dus ook subsidies.

De teloorgang van de vrouwenmutualiteiten in de 20e eeuw

Vrouwenmutualiteiten waren geen lang leven beschoren. In de loop van de jaren vóór de Eerste Wereldoorlog werden ze reeds meer en meer door bestaande mutualiteiten opgeslorpt. We kunnen niet elke mutualiteit apart

onderzoeken om te achterhalen waarom ze op een bepaald moment hun werking stopzetten. We kwamen echter wel te weten dat sommige van die aparte vrouwenmutualiteiten onder voogdij en controle van de katholieke burgerij stonden. In het katholiek mutualisme merken we een belangrijke wijziging ten opzichte van de vrouwenmutualiteiten. Terwijl voordien zowel propaganda werd gemaakt voor aparte vrouwenmutualiteiten als gemengde mutualiteiten, kwam daar in de propaganda van de Landsbond verandering in⁽⁴³⁾. Deze in 1906 opgerichte katholieke federatie Landsbond der Christelijke Mutualiteiten zag het gezin als de grondslag van het mutualisme. De integratie van vrouwen betekende echter niet dat de Landsbond voor meer gelijkheid opkwam. De ziekteverzekering diende gebaseerd te worden op het gezin om dit laatste te bestendigen en de interne cohesie te versterken⁽⁴⁴⁾: "Het is zeker zo dat, zoo men de leden van het huisgezin als afzonderlijke personen beschouwt, men daardoor de familiebanden verzwakt. Als katholieken moeten wij het huisgezin eerbiedigen."⁽⁴⁵⁾ Daarom werd de uitsluiting van vrouwen aangeklaagd. Op die manier poogden de katholieken de vrouw tevens via sociale voordelen aan te trekken. Dikwijls lieten mutualiteiten de vrouwen in hun propaganda volledig links liggen. De katholieke mutualiteiten richtten zich echter direct tot hen en stelden de vrouw voor als een toonbeeld van opoffering. Dit alles in het kader van het gezin en de verhoging van het geboortencijfer. Het moederschap werd trouwens voorgesteld als een "krijgsmiddeel voor de vrouw". Via de familiale mutualiteit konden "christene, gezonde, sterke en talrijke families" ontstaan⁽⁴⁶⁾. De Volksbond en daarnaast ook de Landsbond, ijverden niet meer voor aparte vrouwenmutualiteiten, maar wel voor familie-mutualiteiten. Deze ziekenkassen zouden een

dam opwerpen tegen de zogenoemde bedreiging van de familie en "vernietiging van het huisgezin" door de banden te versterken tussen de leden van het gezin⁽⁴⁷⁾. Deze visies waren terug te vinden in de hele katholieke wereld. De ondergeschikte rol van de vrouw en het moederschap werden verheerlijkt in naam van het mutualisme. Zo lezen we in 'Bulletin mensuel des oeuvres sociales du diocèse de Tournai':

"La femme, sujette aux défaillances physiques est douée au contraire, d'une énergie morale qui souvent a fait dire que tant vaut la femme, tant vaut le foyer. Elle mettra cette énergie à notre service, tandis qu'elle ne s'intéressera que médiocrement à une institution dont l'égoïsme masculin l'aura bannie."⁽⁴⁸⁾

Ook op het katholieke congres in Mechelen in 1909 werd een pleidooi gehouden voor de familiemutualiteit. Een zeer belangrijk argument dat daar tevens naar voor werd geschoven was de rekruteringsbasis. Via de familiale mutualiteit zouden jongeren automatisch gerekruteerd kunnen worden⁽⁴⁹⁾.

Alhoewel het principe van de vrouw aan de haard in de praktijk geen veralgemeende realiteit was, bleef het een ideologisch programmapunt en belangrijke eis van de katholieke partij. Ook vanuit de patroonsorganisatie Comité Central Industriel de Belgique (CCIB) werd duidelijk geijverd voor de uitbouw van familiale mutualiteiten:

"La mutualité a longtemps limité ses sollicitudes à l'homme, s'occupant de lui seul, le soignant malade, lui assurant pour sa vieillesse une pension viagère qui mourait avec lui, mais affectant d'ignorer ou plutôt ignorant sincèrement qu'il a une femme, en un mot, une famille."⁽⁵⁰⁾

Het patronaat ijverde vooral voor de ontwik-

DE CHRISTENE VROUW

Maandblad van den Antisocialistischen Vrouwenbond van Gent

Prijs per nummer : 5 centiem. — Abonnement voor één jaar : 1 frank, voorop betaalbaar

Mededeelingen en briefwisselingen te zenden aan de Redactie, Oudburg 32, Gent.

INHOUD : Voor de leden. — Zalg nieuwjaar ! — Christelijke Kalender. — Uit een rijmpje. — Kerstnacht. — In moeders huis. — De edelvrouw van Montjardis (4e vervolg en slot). — Briefwisseling. — Brief der Antisocialistische Baktensvereniging. — Tegen het alcoholisme. — Gezondheidswet. — Dijen en datjen.

Voor de leden. VROUWENBOND.

De Algemeene Vergadering zal plaats hebben op Zondag 2 Februari 1896, om 2 1/2 ure, in het lokaal, Oudburg, 32. Dagsorde : 1° Aanstelling van het nieuw Bestuur ; 2° Schikkingen voor het jaarlijks feest van Kerstnacht ; 3° Voorzitter door M. ARTHUR VERHAEGEN. Wij verhoppen dat de leden propaganda zullen maken om eene talrijke opkomst te hebben.

ZIEKENBEURS.

Op Zondag 19 Januari, om 2 1/2 ure, in het lokaal Oudburg 32, algemeene vergadering, verplichtend op boete van 10 centiem.

Er zijn leden die weigeren die boete te betalen. In het vervolg zullen deze leden uit de maatschappij gebannen worden. Die leden zouden moeten verstaan dat wanneer zij lid geworden zijn van de Ziekenbeurs, zij het reglement aangenomen hebben. Welnu het reglement zegt dat de tegenwoordigheid op de algemeene vergadering verplichtend is op boete van 10 centiem.

Vele leden komen naar de algemeene vergadering niet, omdat zij hunne kinderen thuis moeten laten.

Er is in de laatste bestuurszitting beslist dat al de moeders hunne kinderen, welke de zeven jaar bereikt hebben, mogen medebrengen ; op die wijze zullen de kinderen het goede leeren kennen en bevestigen.

VAKVEREENIGING DER NAALDWERKERS. De eerste vereeniging heeft plaats gehad den zondag 29 December 1895.

Talrijke Naaldwerkers waren opgekomen.

Een voorloopig bureau werd gevormd.

De samenstelling is als volgt : Voorzitter : Mevrouw Rykard ; Ondervoorzitter : Juffer Marie Dieperinck ; Schatbewaarder : Juffer Marie Lippens ; Schrijver : Juffer Elvire Scrinob.

Er is besloten dat de leden 10 centiem per week zullen betalen.

De vakvereeniging zal met de Kleermakersvereeniging handelen om aan verminderde prijs de toebehooren voor al de naaldwerkers te bekomen.

De vakvereeniging is overtuigd dat zij in korten tijd, aan de leden aanzienlijke voordeelen zal kunnen verschaffen, onder andere zal zij maatregelen nemen om aan de leden naaimachines te bezorgen aan verminderde prijzen.

De Vakvereeniging zal bij het Gouvernement aandringen om de zondagrust in te voeren.

Zalg Nieuwjaar!

De Christene Vrouw wenschte u een zalg en heilvol nieuwjaar. Een jaar van strijd en opoffering, een jaar ook van zegen.

Is wel eene vreeselijke zaak dat de vrouw tegen de vrouw moet opstaan, om de haardstede, met alles wat daaraan verbonden is aan schoon en duurbaars, te beschermen en te verdedigen.

Die zending is de uwe, zusters ; en zij is drie-dubbel. Een groot denker zei dat. Gij hebt eene zending van eerbied ; eene zending van opvoeding en gezag ; eene zending van liefde.

De maatschappij waarin de eerbied voor de vrouw niet meer bestaat, is verloren. De natie waarin de vrouw vergeet dat de eerbied hare schoonste hoedanigheid is, zal niet duren. Weldra zal er een volk min zijn tusschen de volken, eene natie min tusschen de natien.

De opvoeding is hij uitstek de zending der vrouw. De mensch die geboren wordt, heeft men gezegd, is een wild beest dat zoowel een schelm kan worden als een heilige. Wiens handen zullen die ziele doopen in eer en liefde? Wiens handen zullen dat karakter vormen? Wiens woord zal later nog invloed uitoefenen op het gemoed van den zoon, wanneer hij groot geworden, van niemand tegenspraak zal dulden dan van eene moeder waarnaar hij luistert, deemoedig als toen hij klein was?

De moeder, de vrouw. De moeder die ons hart opent voor de liefde en onzen geest voor de waarheid. De moeder die voor ons doet wat God deed voor den eersten mensch ; het eerste woord geven aan ons woord ; de eerste hartekroet aan ons hart, de eerste veropenbaring aan onzen geest, de eerste liefdesucht aan onze ziele!

Dat moederlijk gezag dringt door tot in de diepste ploegen van ons gemoed. En dikwijls, wanneer wij ons geheel alleen meenen en verre van haar ; wanneer wij de ooren sluiten voor alle andere stemmen, dan hooren wij daarbinnen hare stem, en gelijk Washington, de groote Amerikaan, luisteren wij met betraande oogen naar hetgeen daarbinnen ons fluisterend spreekt van liefde en goetheit.

En van de moeder gaat dat gezag aan de echtgenoot, aan de dochter ; aan de vrouw in al de deelen van haar bestaan.

*Nieuwjaarswens in het
blad van de
Antisocialistische
vrouwenbond te Gent*

keling van familiemutualiteiten ter versterking van de interne cohesie in het gezin als sociale groep. Voor aparte kinder- en vrouwenmutualiteiten werd niet meer geopteerd:

"Ces sociétés individualistes - ici sociétés de bambins, là sociétés de femmes - menacent l'unité de la famille et sa cohésion. (...) la mutualité peut donner à la famille un surcroît de force, et en même temps, par un heureux choc en retour, en recevoir elle-même un nouvel essor."⁽⁵¹⁾

In deze familiemutualiteiten moest de vader een centrale rol vervullen. Hij moest tot de mutualiteit toetreden. Daardoor zouden mits bijkomende bijdragen ook vrouw en kinderen van uitkeringen kunnen genieten⁽⁵²⁾. Op die manier reflecteerden de mutualiteiten niet alleen de maatschappelijk ondergeschikte positie van de vrouw, zij versterkten deze nog vermits de vrouw niet als onafhankelijke persoon werd beschouwd maar verbonden met de positie van de man⁽⁵³⁾.

Conclusie

Wat betreft de door ons onderzochte periode, kan geconcludeerd worden dat de mutualiteit rond de eeuwwisseling gericht bleef op het mannelijke individu. Mutualistisch georganiseerde vrouwen bleven een zeer kleine minderheid, zelfs in steden met een hoge vrouwelijke tewerkstellingsgraad. Vrouwen behoorden tot de slechtst betaalde arbeiderscategorieën en konden meestal niet sparen in een mutualiteit. Bovendien werden vrouwen meestal sowieso niet toegelaten tot de bestaande mutualiteit. Ook op internationaal vlak kunnen we dezelfde vaststellingen doen. Pat Thane kwam in zijn onderzoek tot de volgende conclusie:

"A wide range of societies with developing economies between the 1870's and 1914 experienced an historically new upsurge of public and private interest in the social question. The legislative outcome was everywhere meagre by 1900, and only a little better by 1914. Such new publicly-funded provision as emerged tended to help the rather more secure urban male worker, rather than the urban residuum, the rural labourer or peasant, or females."⁽⁵⁴⁾

De ongelijkheid tussen mannen en vrouwen was tevens ingeschreven in de mutualistische wet van 1894, die de beslissing om tot een mutualiteit aan te sluiten in handen van de echtgenoot legde. Desondanks werd door vooraanstaande figuren uit de katholieke elite en de mutualistische wereld vanaf de jaren '90 in toenemende mate aangedrongen op de toetreding van vrouwen tot mutualiteiten. Vrouwen konden volgens hen immers een moraliserende en disciplinerende invloed uitoefenen.

De meeste erkende vrouwenmutualiteiten werden rond de eeuwwisseling opgericht van

uit katholieke hoek. In het begin van de 20^e eeuw verdwenen de aparte vrouwenkassen geleidelijk aan. De katholieke federatie Landsbond der Christelijke Mutualiteiten heeft ongetwijfeld een rol gespeeld in deze evolutie. De versteviging van de familiebanden door middel van de familiale ziekteverzekering, de verhoging van het geboortencijfer, en de door gaans automatische rekruteringsbasis van jongeren via het gezin, vormden de belangrijkste drijfveren van de katholieke beweging bij het promoten van de familiemutualiteit. Dit standpunt werd bijgetreden door de patroonsorganisatie CCIB die de vader als spilfiguur van de familiemutualiteit naar voor schoof. Tot op de dag van vandaag blijft de positie van de vrouw in de sociale zekerheid tot discussies en debatten leiden. Zo stelde Bea Cantillon enkele jaren geleden dat het sociale zekerheidssysteem niet meer afgestemd is op het toenemend aantal éénoudergezinnen en daarom een individualisering van de gezondheidszorgen te verkiezen is⁽⁵⁵⁾. Het onderwerp zal ongetwijfeld een plaats blijven behouden op de agenda van de vrouwenbeweging.

Bijlage: Overzicht van de erkende vrouwenmutualiteiten in 1900:

Antwerpen

Antwerpen De Vooruitziende vrouwen nov. 1899

Antwerpen De Voorzorg aug. 1900

Antwerpen Naastenliefde okt. 1900

Antwerpen Helpt Elkander nov. 1900

Antwerpen Hand in Hand aug. 1897

Mechelen De Kinderen van O.L.V. van Barmhartigheid mei 1898

Brabant

Brussel Aide-Toi sept. 1889

Molenbeek Patientia okt. 1897

Molenbeek Mutualité Saint-Antoine febr. 1898

Anderlecht Mutualité Sainte-Anne dec. 1897

Ruysbroeck Sint-Annagilde mei 1898

Sint-Josse-ten-Noode Mutualité Saint-Joseph juni 1897

Machelen Sint-Gertrudisgilde juni 1896

Oost-Vlaanderen

Gent Troost en zusterliefde april 1898

Berchem Zusterkring dec. 1900

Henegouwen

Mons Mutualité Sainte-Marthe sept. 1896

Maisières La Sainte Famille okt. 1896

Audregnies Mutualité de la Sainte Famille sept. 1898

Elouges Les Familles réunies d'Elouges dec. 1900

Ath La Mutualité Sainte-Anne aug. 1900

Couillet la Prévoyance nov. 1897

Gosselies Mutualité Saint-Antoine sept. 1898

Fontaine-l'Évêque Mutualité pour femmes dec. 1892

Marchienne-au-Pont Mutualité pour femmes mei 1892

Tournai Société Notre Dame mei 1896

Thiméon Société Sainte-Anne nov. 1896

Charleroi l'Economie okt. 1897

Houdeng-Aimeries Société Sainte-Barbe mei 1898

Luik

Liège Société Sainte-Julienne aug. 1900

Liège La famille des artisans réunis dec. 1900

La Préale Société de secours mutuels Sainte-Barbe jan. 1898

Seraign Société de secours mutuels Sainte-Barbe sept. 1898

Namen

Morialmé Sainte-Anne mei 1898

Limburg

Bree Eigen hulp en Naastenliefde april 1898

Hasselt De Vereenigde huisgezinnen okt. 1897

Bronnen

G. MALHERBE, *Les mutuelles pour femmes. Etude monographique sur la Mutuelle Sainte-Marthe de Mons*. Bruxelles, 1902, pp. 3-4; *Catechistische verhandeling over christene vrouwenbeweging te Antwerpen*. Uitgave van Mariakrans, Verbond van ziekenkassen voor vrouwen, pp. 13-14.

- (1) Commission permanente des sociétés de secours mutuels. Relevé par province et pour le royaume de l'effectif des sociétés mutualistes reconnues ayant fourni leurs comptes, au point de vue du sexe pour les années 1885-1896, p. 163; Relevé des sociétés mutualistes d'assurance contre la maladie, reconnues au 31 décembre 1900. In : *Publication de l'Office du Travail*; G. MALHERBE, *Les mutuelles pour femmes. Etude monographique sur la Mutuelle Sainte-Marthe de Mons*, Bruxelles, 1902, pp. 3-4; Verslag van de bestendige commissie van maatschappijen voor onderlingen bijstand voor het tijdperk 1896-1905, Brussel, 1907, p. 4. De Bestendige Commissie der maatschappijen van onderlingen bijstand of de Commission permanente

des sociétés de secours mutuels, was een overheidscommissie opgericht in 1851 met als doel het verzamelen van gegevens en bevorderen van de ontwikkeling van onderlinge bijstandskassen.

- (2) C. STRIKWERDA, *The Divided Class : Catholics vs. Socialists in Belgium, 1880-1914*. In : *Comparative Studies in Society and History*, (1988)2, p. 336.
- (3) C. STRIKWERDA, *The Divided Class [...]*, p. 353 en pp. 342-343.
- (4) K. DEWITTE, *Antisocialistische vrouwenbond te Gent (1893-1914)*, KU Leuven, licentiaatsverhandeling, 1978, p. 27 en p. 32; L. VARLEZ, *Les salaires dans l'industrie gantoise. I : l'industrie cotonnière*, Bruxelles, 1901, pp. 80-81; (Weekloon mannen vlassector in 1885 = 15,60 fr./in de katoensector in 1898 = 17,16 fr.); G. AVONDS (ed.), *De Gentse textielarbeiders in de 19e en 20e eeuw. Lonen in de weverij van het bedrijf A. Voortman -N.V. Texas, 1835-1925*. Brussel : VUB, 1979, pp. 84-93. (Bruto weekloon mannen 1898 : 14,962 fr., bruto weekloon vrouwen 1898 : 9,480 fr./Bruto weekloon mannen 1910 : 17,806 fr., bruto weekloon vrouwen 1910 : 14,440 fr.).
- (5) P. VAN DEN EECKHOUT, *Family income of Ghent working-class families ca.1900*. In : *Journal of Family History*, 18(1993)2, pp. 87-91. De cijfers zijn gebaseerd op een onderzoek waarbij de gezinnen van 669 katoenarbeiders, 198 linnenarbeiders, 562 metaalarbeiders, 109 houtbewerkers, 73 meubelmakers en 74 drukkers betrokken waren. De laatste drie groepen werden in één categorie geplaatst : 'artisanale sector'.
- (6) Relevé par province et pour le royaume de l'effectif des sociétés mutualistes reconnues ayant fourni leurs comptes au point de vue du sexe pour les années 1885-1896, p. 152 en p. 162.
- (7) Relevé par province et pour le royaume [...], p. 152 en p. 162.
- (8) Le Mutuelliste, 15.10.1891.
- (9) A. DE CORSWAREM, *De instellingen van vooruitzicht in België*. Hasselt, 1903, p. 19.
- (10) K. DEWITTE, *De antisocialistische vrouwenbond [...]*, p. 64; R. REZSOHAZY, *Geschiedenis van de kristelijke mutualistische beweging in België*, Antwerpen : Standaard, 1957, p. 106.
- (11) J. VAN ROY, *Van ziekenbeurs tot socialistische mutualiteit*, Brussel : Nationaal Verbond van Socialistische Mutualiteiten, p. 81.
- (12) Le Mutuelliste, 15.10.1891.
- (13) Le Mutuelliste, 1.10.1894. H. 't Kint de Roodenbeke de Naeyer (1817-1900) behoorde tot de katholieke partij. Hij was volksvertegenwoordiger van het arrondissement Gent (1847-1857), senator voor het arrondissement Eeklo (1862-1900) en in 1890 werd hij minister van Staat. Tussen 1874 en 1900 was hij voorzitter van de Permanente

- overheidscommissie ter bevordering van het mutualisme (Van Molle en *Le Mutuelliste* 15.11.1900).
- (14) *Le Mutuelliste*, 1.07.1888;
R. DU SART DE BOULARD, *La mutualité familiale. Discours prononcé à l'ouverture de la session ordinaire le 2 juillet 1907*, Dufrane, p.4.
- (15) M. CAIGNEAU, D. PESSEMIER, R. GOUBERT, *Geschiedenis van de Bond Moyson Aalst-Oudenaarde*, Aalst-Oudenaarde: Bond Moyson, 1982, p. 21 en p. 35.
- (16) *Le Mutuelliste*, 15.11.1889.
- (17) S. O. ROSE, Gender and Labor History. The nineteenth-century legacy. In : *International Review of Social History*, (1993)38, supplement, pp. 150-151.
- (18) *Pasinomie*, 23.06.1898, p. 409.
- (19) D. DE WEERDT, *En de vrouwen? Vrouw, vrouwenbeweging en feminisme in België 1830-1960*, Masereelfonds, 1980, p. 108.
- (20) J. LEMMENS, *Maetschappijen van onderlinge bijstand*, Maeseyk, 1897, p. 38.
- (21) *Le Mutuelliste*, 1.09.1892.
M. DU CAJU, *Prévoyants. Lectures sur l'Épargne, la Mutualité, la Retraite, les Habitations ouvrières, etc.* Frameries: Dufrane, 1897, p. 88.
- (22) M. DU CAJU, *Prévoyants [...]*, p. 88. E. BEDINGHAUS, *Manuel populaire des sociétés de secours mutuels*, Gent: Vuylsteke, 1880, pp. 106-108; R. DU SART DE BOULARD, *Le rôle de la femme en mutualité*, Leuze: impr. Van Geebergen, 1919.
- (23) E. BEDINGHAUS, *Manuel populaire [...]*, pp. 106-108. Bedinghaus was secretaris van de elitaire burgerlijke mutualiteit 'La mutualité du Commerce et de l'Industrie.'
- (24) A. DE CORSWAREM, *De instellingen [...]*, p. 19.
- (25) E. BEDINGHAUS, *Manuel populaire [...]*, p. 106 en p. 108;
J. VAN ROY, *Van ziekenbeurs [...]*, p. 93;
A. FLAMENT, *Mutualité scolaire, Fondation, Organisation, Avantages, Statuts et Règlement de "Aide-toi". La première mutualité scolaire établie en Belgique en vue d'accorder des secours pécuniaires à ses membres retenus à domicile par la maladie*, Vauvert, 1897, p. 1.
- (26) P. QUAGHEBEUR, *Welzijn door vooruitzicht : [...]*, p. 94;
G. MALHERBE, *Les mutualités pour femmes. Études monographiques sur la Mutuelle Sainte Marthe de Mons*, Bruxelles: Schepens, 1902.
- (27) P. QUAGHEBEUR, *Welzijn door vooruitzicht : [...]*, p. 96.
- (28) D. BOUCHER, *Les catholiques et le mouvement mutualiste dans la province de Namur de 1886-1914*. In : F. ROSART et G. ZELIS, *Le monde catholique et la question sociale (1891-1950)*, Bruxelles: Éditions Vie Ouvrière, 1992, p. 97.
- (29) D. DE WEERDT, *En de vrouwen? [...]*, p. 103;
- Cathechistische verhandeling over de christene vrouwenbeweging te Antwerpen*. Uitgave van Mariakrans, Verbond van ziekenkassen voor vrouwen, K. Dirix-Van Riet, 1907, pp. 13-14.
- (30) K. DEWITTE, *Antisocialistische vrouwenbond te Gent (1893-1914)*, KU Leuven, licentiaatsverhandeling, 1978, p. 87.
- (31) J. VAN ROY, *Van ziekenbeurs [...]*, p. 81.
- (32) P. QUAGHEBEUR, *Welzijn door vooruitzicht [...]*, p. 96. Troost en Zusterliefde werd erkend op 1 april 1898.
- (33) C. STRIKWERDA, *The Divided Class [...]*, p. 353.
- (34) K. DEWITTE, *Antisocialistische vrouwenbond [...]*, p. 94.
- (35) K. DEWITTE, *Antisocialistische vrouwenbond [...]*, p. 94.
- (36) G. MALHERBE, *Les mutualités pour femmes. [...]* *Le Mutuelliste*, 1.04.1900, (supplément).
- (37) Zie bijlage.
- (38) D. KEYMOLEN, *Vrouwenarbeid in België van ca.1860 tot 1914*. In : *Dossier Geschiedenis*, Leuven: ACCO, 3(1977), p. 22.
- (39) *Cathechistische verhandeling [...]*, pp. 13-14. Hand in Hand (Sint-Eligiusparochie), De Vooruitziende Vrouwen (Sint-Amandusparochie), Helpt Elkander (Sint-Willebrordusparochie), De Voorzorg (Sint-Andriesparochie), Naastenliefde (Sint-Lambertusparochie).
- (40) H. VERHEYEN en M. SERTIJN, *Met vallen en opstaan [...]*, p. 25.
- (41) J. VAN ROY, *Van ziekenbeurs [...]*, p. 93.
- (42) Zie bijlage. J. VAN ROY, *Van ziekenbeurs [...]*, p. 93.
- (43) R. REZSOHAZY, [...], pp. 196-197.
- (44) *Gids van den Onderlingen Bijstand*, augustus 1907.
- (45) GOB, juli-augustus 1910.
- (46) GOB, juli-augustus 1910, pp. 102-104.
- (47) GOB, november 1910, pp. 421-425.
GOB, december 1910, p. 461.
- (48) *Bulletin mensuel des oeuvres sociales du diocèse de Tournai*, 1907, p. 230.
- (49) MALHERBE, *La mutualité familiale*. Congrès national des oeuvres catholiques à Malines, 1909, p. 75.
- (50) *Bulletin du comité central du travail industriel*, 1907, pp. 46-49.
- (51) *Bulletin du comité central du travail industriel*, 1907, p. 48.
- (52) *Bulletin du comité central du travail industriel*, 1907, p. 48.
- (53) N. GINSBURG, *Class, capital and social policy*, London, 1961, pp. 78-81.
- (54) P. THANE, *The foundations of the welfare state. Social Policy in Modern Britain*, London : Longman, 1989, p. 122.
- (55) *De Morgen*, 14.03.1994, p. 2 (focus).

De 'beilige' Van Beveren

PORTRET

Honderd jaar geleden stierf Edmond Van Beveren.

Een biografische schets van een socialistisch voorman

Nele Bracke, licentiaat geschiedenis UGent

Een plein, een flatgebouw, een standbeeld. Wie was Edmond Van Beveren? Het schrijven van in memoria zegt wellicht meer over de auteur en zijn lezerspubliek dan over de herdachte. Elke beweging heeft boegbeelden nodig, voorvaders en -moeders om naar op kijken. De mens speurt naar helden, ankerpunten in het verleden die mee vorm geven aan het heden.

Wie was Van Beveren? Een volksfiguur, in grote mate autodidact. Iemand van bij ons, haast tastbaar aanwezig in grote delen van Vlaanderen. Een 'kleine' man, gedoemd om vergeten te raken in de diepe plooien van de geschiedenis, die via zijn geschriften en toespraken een 'stem' veroverde. Een haast mythische figuur, die door jong te sterven de mogelijkheid biedt aan de romanticus in ieder van ons om te dromen over 'wat geweest had kunnen zijn'. Van Beveren voldoet aan een aantal voorwaarden om een held, een boegbeeld te zijn.

Hij is dan ook op de eerste plaats een 'spoor', dat deel uitmaakt van het collectieve geheugen van een groep mensen, dat gisteren met vandaag verbindt en op die manier gestalte helpt geven aan de (Vlaamse) socialistische beweging.

Het gezin Van Beveren telde reeds vijf kinderen toen Edmond op drieëntwintig augustus 1852 het spreekwoordelijke levenslicht zag. Na hem volgden nog twee kinderen. Van de acht telgen Van Beveren overleefden slechts twee de kinderjaren: Edmond en zijn oudere zus Maria Theresia. Edmonds vader, Jan-Baptist, was ongeletterd en verdiende de kost achtereenvolgens als dienstknecht,wasser, dagloner en magazijnknecht. Zijn moeder, Rosalia Plaetsier, was strijkster.

Edmond was nauwelijks tien jaar oud toen zijn vader overleed. Deze gebeurtenis kelderde de kansen voor de intelligente jongen om na de lagere school door te studeren. In 1865 ging hij aan de slag als kantoorbediende. Niet voor lang echter. Een jaar later hertrouwde zijn moeder met Felix Becquart, een schilder, die Edmond in dienst nam als leerling-schildersgast. Van Beveren stilde zijn leehonger door tekenlessen te volgen aan de nijverheidsschool en taalcursussen van het Willemsfonds bij te wonen.

Van Beverens eerste publieke optreden vond plaats in 1870. Hakkellend en stotterend sprak de achttienjarige Edmond de stakende arbeiders bij.

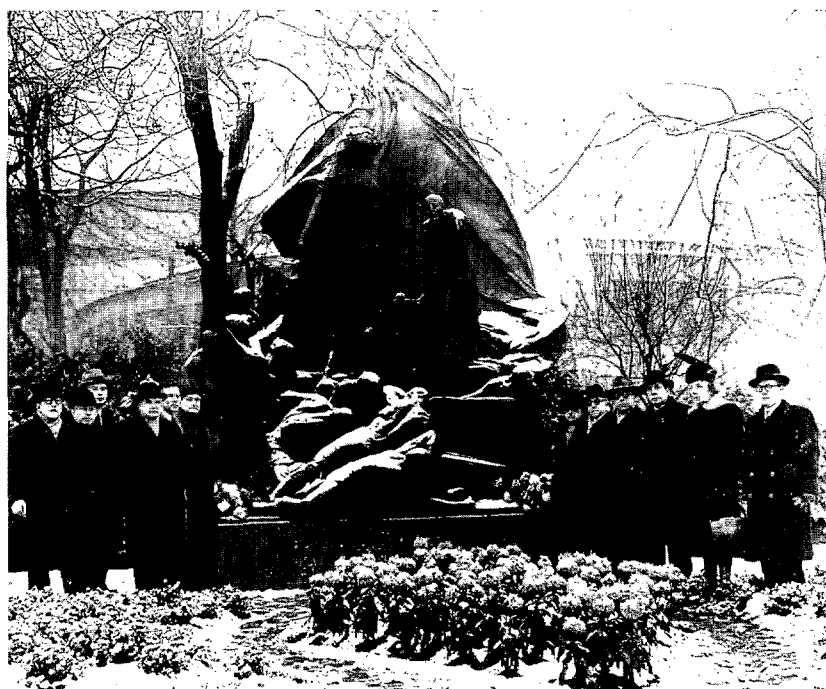
ders van de Grasfabriek toe. In dezelfde periode werd hij een fervent lezer en medewerker van *De Werker*. Samen met Karel De Boos trachtte hij de onverschilligheid van de arbeiders voor de Eerste Internationale te overwinnen en de Gentse sectie nieuw leven in te blazen. 1871 was op dit vlak zowel het jaar van de triomf als van het verval. In de lente en zomer vertegenwoordigde Van Beveren de Gentse schilders op het derde congres van de Internationale, richtte hij een bij de Internationale aangesloten schildersvereniging op, werd er de eerste voorzitter van en werd verkozen als secretaris van de Gentse sectie. In de herfst en winter daalde het aantal leden van de sectie en nam De Boos ontslag. Deze nederlaag en de mislukte staking voor loonsverhoging van de schilders deden Van Beveren begin 1872 de wijk nemen naar Rotterdam. Tot in 1874 voerde een pelgrimstocht Van Beveren van stad naar stad: Rotterdam, Gent, Antwerpen, opnieuw Rotterdam, Brussel en tenslotte terug Gent. Een constante vlucht voor werkgevers die de jonge en bij momenten radicale anarchistische militant niet in dienst wilden nemen. Tevens een *steeds meer verdiept raken in het socialis-* tische gedachtengoed. De Internationale bleef hem boeien, al liet hij in Nederland het anarchisme achter zich. Eens gebeten door de Duitse sociaal-democratische ideeën, zouden ze hem nooit meer loslaten.

In 1874 keerde Van Beveren voorgoed naar Gent terug om er de draad van zijn jeugd terug op te nemen: zijn brood verdienen als schildersgast, spreken op meetings tegen de katholieken en liberalen en voor loonsverhoging en arbeidsduurverkorting, schrijven voor *De Werker* en later voor *De Toekomst* en *Vooruit*. Van Beveren had echter een metamorfose ondergaan. Hij stotterde nog nauwelijks

en toonde zich een bezielde spreker. Zijn artikels waren minder poëtisch, rijper en directer. Maar vooral: mede onder zijn invloed sloeg de Gentse sectie de weg van de Duitse sociaal-democratie in. Niet de revolutie, maar het algemeen stemrecht werd gepredikt. De stijlverandering sloeg aan: de sectie won leden en Van Beveren werd er de officiële leider van.

Tijdelijk veroverde Van Beveren ook het nationale vlak. Na de statuten en het programma geleverd te hebben voor de Vlaamsche Socialistische Arbeiderspartij, was hij in 1885 van nabij betrokken bij de oprichting van de Belgische Werkliedenpartij. Van Beveren zat het eerste partijcongres voor. Hij werd echter vlug overvleugeld door rijzende sterren als Anseele, Volders en Vandervelde. Hij liet het nationale niveau aan hen over en keerde terug naar de lokale Gentse politiek. Terwijl stadsgenoot Anseele nationaal de eerste viool speelde, was Van Beveren in Gent een algemeen gerespecteerde persoon. Het orgelpunt van dit succes kwam er in 1895 toen hij verkozen werd als lid van de gemeenteraad.

In Gent stond Van Beveren bekend als de drijvende kracht achter de strijd tegen de loting. Het grootste deel van zijn energie stak hij evenwel in de strijd voor de verovering van het Algemeen Stemrecht⁽¹⁾. Daarnaast was hij nauw betrokken bij de coöperatie Vooruit, waarvan hij samen met Anseele de leider was. Dwars door deze strijdpunten liep Van Beverens flamingantisme. Dit uitte zich niet in een actieve, manifeste strijd voor Vlaanderen, maar vertaalde zich in een steeds weerkerend geloof dat de arbeiders het recht hadden geregeerd te worden in hun eigen taal, het Vlaams. De arbeidersstrijd en de 'Vlaamse kwestie' vormden in zijn ogen dan ook één geheel.

Versteend tot een mythe in een indrukwekkend grafmonument (coll. H. De Backer)

Ook op persoonlijk vlak ging het hem voor de wind. In 1876 stapte hij in het huwelijksbootje met Camilla, de zus van Pol De Witte. Ze kregen twee zonen, Ernest en Emiel. Van Beveren gaf bovendien zijn baan op, opende een verf- en glaswinkel en werd zelfstandig schilder.

Van Beverens persoon bleef echter niet onbesproken. Hij kwam een eerste keer in het oog van een orkaan terecht toen De Witte in 1896 een lastercampagne ontketende tegen de leiders van Vooruit, Anseele en Van Beveren. Beide mannen boden samen het hoofd aan de bij momenten sterk persoonsgerichte aanvallen. Van Beveren werd vooral verweten dat hij, zonder aanbesteding, alle schilderwerken voor Vooruit mocht uitvoeren. Vooruit en Van Beveren verdedigden zich door te stellen dat Van Beverens engagement in de socialische beweging hem heel

wat burgerlijke klanten kostte.

Deze storm was nauwelijks geluwd toen in het voorjaar van 1897 uitlekte dat Van Beveren, de socialistische strijder tegen de bloedwet, zijn zoon Ernest had vrijgekocht bij de loting. De katholieke en liberale pers genoot van het schandaal, dat in het lang en het breed in haar dagbladen werd uitgesmeerd, maar ook dit onweer waaide over zonder al te veel schade aan te richten.

Nog in hetzelfde jaar kwam het tot een tijdelijke breuk met Anseele. Van Beveren verweet hem een al te eigengereid optreden binnen Vooruit en voelde zich gepasseerd. Het ging zelfs zover dat Van Beveren ontslag nam uit de coöperatie toen Anseele en enkele anderen, zonder Van Beveren hiervan op de hoogte te stellen, naar Parijs reisden om een nieuwe gevel voor de pas afgebrande gebouwen van Vooruit te kiezen. In augustus was Van Beveren niet aanwezig op Anseeles hu-

welijk, maar enkele weken later werd de ruzie bijgelegd.

De donderwolken leken voorgoed opgetrokken. In de herfst van 1897 trouwde Ernest Van Beveren. Hij nam de zaak van zijn vader over. Er werden plannen gemaakt om Hardyns als hoofdredacteur van het dagblad *Vooruit* te vervangen door Van Beveren. Of hij begonnen was aan een nieuwe triomftocht of het slechts om een kortstondige succes klim vóór de definitieve val ging, behoort tot het rijk van de fantasie. We zullen het immers nooit weten. Begin november werd hij ziek, de diagnose tyfus werd pas later gesteld. De zevende hield hij nog een toespraak op de algemene vergadering van Bond Moyson. Nog geen maand later, op drie december, overleed hij in aanwezigheid van Anseele en Hardyns. Zijn begrafenis groeide uit tot een bijeenkomst van socialist en anderen, uit binnen- en buitenland. Anseele sprak de profetische woorden "Arme, ongelukkige vriend, u vergeten wij nooit, o neen nooit!" uit, niet wetende hoe zeer hij gelijk zou krijgen. Edmond Van Beveren groeide uit tot "een onwerkelijk aandoende apostelfiguur van de socialistische gedachte"⁽²⁾. In 1923 berichtte Vergeylen aan de partijleden: "Op Vrijdag 3 December 1897, werd de arbeidersklasse van Gent, door een groote ramp getroffen. Edmond Van Beveren was niet meer"⁽³⁾. De persoon Van Beveren was inderdaad niet meer, de mythe Van Beveren daarentegen kreeg stilaan vorm. Het verhaal van een jonge man die in nauwelijks vijfenveertig jaar tijd uitgroeide van een stotterende klerk tot een zelfbewuste schildersbaas, die onder tussen zowat alle mogelijke socialistische watertjes doorzwom en met een vrijwel ongeschonden blazoen uit dit hele avontuur tevoorschijn kwam heeft inderdaad wat weg van een sprookje. De menselijke drang naar ro-

mantiek, om te fantaseren over hoe Van Beverens leven verder had kunnen verlopen, gecombineerd met een nood aan helden die het collectieve geheugen gestalte geven, deden de rest. De persoon Van Beveren raakte op de achtergrond, de legende bleef. Edmond Van Beveren kreeg een plaats in de galerij 'der socialistische groten'. Hij versteende tot een icoon, een mythe. Het oprichten van een standbeeld voor Van Beveren in 1926 betekende het hoogtepunt in de opbouw van deze mythe, waartoe ook een in memoriam een steentje bijdraagt. "Edmond Van Beveren is dood! Leve Edmond Van Beveren!"...⁽⁴⁾

(1) Zie onder andere de brochures : *Het Algemeen Stemrecht door een werkman beoordeeld en verdedigd* (1877) en *Op voor 't Algemeen Stemrecht* (1890).

(2) E. SMISSAERT, *Edmond Van Beveren (1852-1897). Bijdrage tot de levensbeschrijving van een Gents socialistisch militant*, UGent, licentiaatsverhandeling, 1967, p. 166.

(3) *Stukken betreffende bouw monument Van Beveren*, Gent, AMSAB, BWP Gent - Eeklo.

(4) *Vooruit*, 26.07.1926.

Bibliografie

E. SMISSAERT, *Edmond Van Beveren (1852-1897). Bijdrage tot de levensbeschrijving van een Gents socialistisch militant*, UGent, licentiaatsverhandeling, 1967, 167 p.

G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Antwerpen - Baarn - Gent : Hadewijch - AMSAB, 1995, 271 p.

R. VERCAMMEN, *Documenten van en over Edmond Van Beveren. 23 augustus 1852 - 3 december 1897*, Gent : Het Licht, [1947], 63 p. (*Germinal*, XIV, dec. 1947 - jan. 1948, 8-9).

Bronnen

AMSAB, los archief, Edmond Van Beveren.

AMSAB, BWP-Gent-Eeklo, monument Van Beveren.

BRONNEN

Les archives du journal *Le Peuple*

Katrien Alderweireldt, département

Archief AMSAB

Vertaling uit het Nederlands, Ludwine

Soubry, département Beeld en Geluid

AMSAB

Origines⁽¹⁾

Editer des journaux qui ne survivaient que quelques mois n'était pas le seul 'privilege' des partis socialistes ou des mouvements radicaux, révolutionnaires ou socialistes; citons à ce propos *L'Organisateur Belge* (1831), *Le Progressiste* (1834) et *Le Patriote Belge* (1842). Le bimestriel *Le Peuple* (1849) ne vécut que deux mois, jusqu'à ce que son fondateur, Prosper Esselens fût emprisonné, accusé d'avoir organisé un 'complot démocrate-socialiste'. La défaite des révolutionnaires mit fin pendant plusieurs années au flot de publications socialistes. Six ans après (en 1855) parut *Le Prolétaire*, suivi en 1861 par *La Tribune du Peuple*, hebdomadaire auquel collaborait César De Paepe. Dans les années qui suivirent, le mouvement socialiste, devenu plus organisé, sentit le besoin d'éditer un propre organe. En 1883, Marchi, un socialiste français reprit le journal libéral *Le National* qui devenait *Le National Belge* et évoluait vers un vrai journal socialiste. En 1884, Volders et Maheu en étaient corédacteurs. Mais les affaires allaient mal et un an après le journal cessait de paraître.

Le Parti Ouvrier Belge (POB), institué entre-temps, décida d'éditer un journal qui serait l'organe de contact du mouvement ouvrier socialiste. A ce propos, Volders et quelques autres rédacteurs du *National Belge*, qui venaient de fonder *La République*, de même que Bertrand, fondateur de *La Voix de l'Ouvrier*, sacrifièrent leur journal respectif et après fusion lancèrent un seul journal: *Le Peuple*.

1885-1940, *Le Peuple*, organe de combat du mouvement socialiste

Une nouvelle société coopérative émit des actions de 10 frs, et constitua ainsi un capital de 700 frs avec lesquels *Le Peuple* s'installa au 12, rue du Sable, dans deux pièces équipées avec du matériel d'occasion. Le projet reposait entièrement sur le travail de bénévoles, des idéalistes voulant changer l'ordre social. Ils revendiquaient le Suffrage Universel et défendaient les droits des plus faibles. Le lien avec le parti était fort et omniprésent.

Au premier conseil de rédaction siégeaient Louis Bertrand, Gustave Defnet, César De Paepe, Joseph Maheu, Adolphe Van Caubergh, Désiré Vandendorpe et Jean Volders. Dans le premier conseil de gestion il y avait Eduard Anseele, J.-E. Bosiers, Isidore Deneef, Oscar Falleur, Joseph Milot, Romain Van Loo et J.-B. Wets. Le journal ne pouvait payer que trois personnes: l'administrateur délégué et trésorier Milot, le rédacteur délégué Volders et le rédacteur Defnet.

Le 13 décembre 1885 parut le premier numéro, imprimé chez Edouard Maheu, qui imprimait aussi *La Réforme*. Il coûtait deux centimes et son éditorial promettait de "battiller ferme et fort au nom de la grande foule anonyme". En seconde page figurait un feuilleton, *Germinal*, un don d'Emile Zola au

Le Peuple

PUBLIERA A PARTIR DU 12 NOVEMBRE 1957

UNE GRANDE SERIE D'EVOCATIONS HISTORIQUES :

QUEL DEMI-SIECLE !

QUI PARAITRONT DANS SA PAGE MAGAZINE

1. L'Exécution de Mata-Hari

LA BAYADÈRE AUX DANSES LASCIVES DEVAIT-ELLE ÊTRE EXÉCUTÉE ?

2. Les Amours tragiques du Général Boulanger

L'HISTOIRE D'UN PERSONNAGE ILLUSTRE DE LA RÉPUBLIQUE

3. LE VÉRITABLE ARSENE LUPIN

L'ANARCHISTE AUX 1.000 DÉGISEMENTS, TERREUR DU BAGNE

4. L'ASSASSINAT de LEON TROTSKY

SA FAMILLE AVAIT ÉTÉ SUPPRIMÉE, 8 DE SES SECRÉTAIRES TUÉS

5. LE KRACH DE "LA GAZETTE DU FRANC,"

ESCROQUÈRE A 17 ANS, ESCROC A 40, VOILA MARTHE HANAU

6. LES CAUSES CÉLÈBRES

DU " SIRE DE BITREMONT " AU " BERGER DE LA MORT "

Imprimerie Lucien Delpierre, Rixensart — Tél. 53.70.47.

Vanaf de jaren '50 ging Le Peuple een meer commerciële koers varen

journal *Le Peuple*: "puisque votre journal est pauvre et que vous défendez les misérables."

Le 1er mars 1886, une nouvelle société d'édition fut fondée: La Société Coopérative du Peuple, par quoi l'existence légale du journal devenait un fait. Le journal s'installa rue du Persil et fut imprimé sur place sur la vieille presse achetée de Maheu.

Bientôt il y eut de grands problèmes financiers. Le journal ne put survivre que grâce aux multiples interventions de la coopérative La Maison du Peuple de Bruxelles qui avait repris la comptabilité pour en garantir l'édition, ce qui lui coûta en moyenne 600 frs par mois.

En décembre 1889, le POB consacrait un congrès spécial à l'étude de sa presse. Une des résolutions était que dorénavant les coopératives investiraient 5% de leur bénéfice dans la presse socialiste. En outre, devenir membre du parti signifiait s'abonner sur *Le Peuple* et le *Vooruit*. Enfin, sur une proposition de Louis Bertrand une nouvelle société coopérative fut fondée avec un capital de 50.000 frs: La Presse Socialiste. En janvier 1892 celle-ci reprit le journal de la coopérative pour la somme de 10.000 frs en actions.

La Presse Socialiste s'installa dans un immeuble acheté au 35, rue du Sable. Les transformations furent financées par la Prévoyance Sociale qui, plus tard, en deviendra la propriétaire.

A son dixième anniversaire *Le Peuple* fut divisé en deux éditions: à côté du 'grand journal' à cinq centimes parut une 'doublure', *L'Echo du Peuple*, à deux centimes. Pour être rentable il aurait fallu vendre ce dernier à trois centimes, ce qui était trop cher pour beaucoup de lecteurs. Avec l'édition à cinq centimes, on voulait également faire concurrence aux quotidiens bourgeois avec leur belle mise en page.

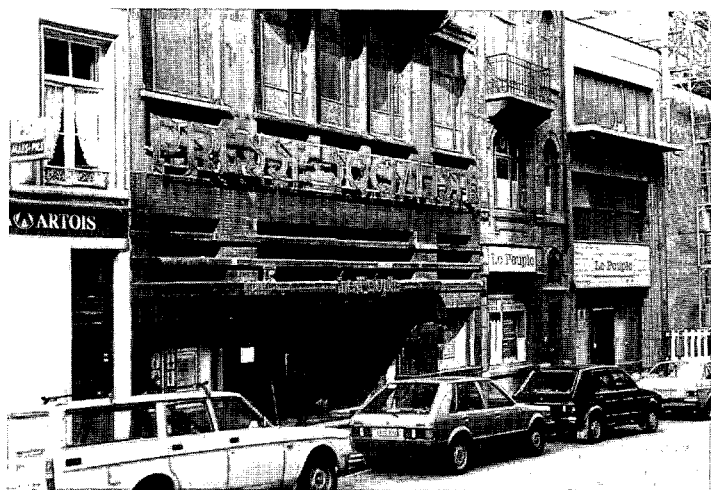
Vers la fin du siècle *Le Peuple* lança des édi-

tions régionales; Bruxelles, Liège, Le Centre et le Borinage furent ainsi servies, de plus, à Bruxelles parut une édition du matin et du soir. En 1906, il y avait donc neuf éditions au total: quatre du *Peuple* et cinq de *L'Echo du Peuple*. Voulant participer à la formation intellectuelle des lecteurs, la direction lança en 1905 son hebdomadaire *Le Foyer Populaire*. Avant la Première Guerre mondiale, le journal étant le porte-parole du parti, les principaux thèmes étaient la grève générale et la lutte pour le Suffrage Universel. Chaque événement se rapportant à ces deux sujets augmentait le tirage. Le 14 avril 1913, le journal sortant avec à la une Vive la grève générale pour le Suffrage Universel fit monter le tirage à 130.000 exemplaires.

Pendant la Première Guerre mondiale *Le Peuple* se retirait à Gand, avec trois rédacteurs et le directeur Franz Fischer. Le journal parut du 27 août au 3 septembre. Le 15 octobre parut une édition gantoise rédigée par des journalistes du *Vooruit*. Le 15 octobre 1914 se termina le premier chapitre de la vie du *Peuple*. Vingt-neuf années très dures puisque la société d'édition avait dû, à vingt-deux reprises, clôturer son bilan en déficit.

En novembre 1918 *Le Peuple* redémarra sous la direction d'Auguste Dewinne. *L'Echo du Peuple* ne fut plus imprimé; l'hebdomadaire s'appelait désormais *Le Peuple Illustré*, mais après un lancement pénible il disparut en 1921. En 1924, un journal flamand, *Het Volksblad*, fut édité. Le tirage resta en dessous des espérances et le journal fut repris plus tard par *Volksgazet*.

En 1928 *Le Peuple* absorba *L'Avenir du Borinage*, d'où résulta *Le Peuple du Borinage*. Une campagne publicitaire intensive dans tout le pays noir en fit monter le tirage jusqu'à 200.000 exemplaires en quelques mois. A côté

*De gebouwen van Le
Peuple in Brussel*

de ce quotidien parurent les éditions du Centre, de Namur-Luxembourg, Tournai-Ath et Liège. Aux journaux de Dinant-Philippeville et Nivelles un supplément régional fut ajouté. Un nouvel hebdomadaire satirique, *La Trique*, fut lancé. *Le Peuple* était au sommet de sa gloire. Une nouvelle presse fut achetée, et l'équipement technique en grande partie renouvelé. Le 18 juin 1973, suite à cet énorme développement, la direction du journal institua La Société d'Impression et d'Édition en tant qu'organisation de chapeautage. Le département chargé de l'édition des journaux et hebdomadaires gardait l'appellation Presse Socialiste.

1940-1960, l'organe du PSB

Pendant la Deuxième Guerre mondiale, l'occupant allemand ayant saisi les installations, *Le Peuple* disparut de la scène. À partir de décembre 1941 parut le journal clandestin, *Organe de combat socialiste*, sous la direction de De Hulster et Delsinne. Le 4 septembre 1944, *Le Peuple* fut le premier journal bruxellois à réapparaître dans les

kiosques; il était édité par Delsinne et Larock. Pendant la guerre une commission pour la réorganisation de la presse socialiste fut instituée. Puisque le capital appartenait pour 90% aux syndicats et que ceux-ci avaient une forte tendance à l'indépendance, le PSB voulait garder un propre organe de presse. Par conséquent, *Le Peuple* devenait l'organe politique et *La Wallonie* l'organe syndical. Le 16 août 1945 fut fondée la Société d'Édition du Peuple (Sodépé) qui reprit les installations de Bruxelles; la Société d'Impression et d'Édition déménageait à Liège, et continuait d'éditer *La Wallonie*.

L'après-guerre immédiat était caractérisé par un grand optimisme, dû au développement rapide de la société d'abondance - la classe ouvrière récoltait les fruits de la lutte menée par le passé - sur laquelle toutefois la peur d'une Troisième Guerre mondiale jetait une ombre. Les grands conflits politiques dominaient les pages du *Peuple*: il y avait par exemple la question royale - à ce sujet et dicté par son directeur politique Larock, le journal manifestait un anti-léopoldisme radical - puis la guerre scolaire et la grève unique, sujets

par lesquels des chiffres de vente records furent atteints.

En 1949 un nouvel hebdomadaire fut lancé: *Germinal* parut le dimanche et voulait atteindre le grand public en copiant les techniques des grands journaux. La politique y était reléguée à l'arrière plan et prit même parfois un ton humoristique; chaque semaine une autre pin up y fut présentée. Les griefs des socialistes, imprimés dans de grands entêtes à la une furent remplacés par des titres à sensation. Il en était de même pour le quotidien qui chaque jour publiait un article 'qui se vendait bien', des reportages de crimes et des feuilletons. Une pareille approche signifiait une rupture définitive avec les intentions originelles de la presse socialiste qui jusqu'alors avait rejeté de pareilles pratiques. Mais pour la direction, la nouvelle formule était le seul moyen de concurrence avec les journaux populaires non socialistes.

1960 - aujourd'hui, du quotidien d'information du PSB à l'autonomie politique

En 1960, *Le Peuple* changeait définitivement son sous-titre: *Organe Officiel du PSB* devenait *Quotidien d'Information du PSB*. Dans la société d'abondance on se désintéressait de plus en plus de la politique. La radio et ensuite la télévision avaient gagné énormément de terrain et le marché fut submergé par les informations les plus diverses. La vie des journalistes changeait du tout au tout; ils passaient le plus clair de leur temps à sélectionner les messages des agences de presse. Les grands quotidiens avec de nombreuses pages sportives, faits divers et images sensationnelles se

vendaient beaucoup mieux que ceux pleins de nouvelles politiques. Un journal avec des moyens modestes était aussitôt dépassé par de grands journaux qui informaient plus rapidement et offraient plus de variation. A partir de 1960, *Le Peuple* périlait: entre 1965 et 1970, le tirage d'à peine 50.000 exemplaires baissait jusqu'à moins de 30.000 exemplaires.

Après la guerre, la notion de loyauté absolue au parti avait de moins en moins de sens pour les nouvelles générations et les organes de parti avaient définitivement vieilli. Les journalistes qui voulaient quand même introduire le nouveau style se heurtaient aux anciennes idées des dirigeants socialistes qui avaient grand peine à changer d'opinion. Certains estimaient que *Le Peuple* était la victime de la régionalisation politique de la Belgique: les quotidiens aux allures politiques nationales avaient rapidement perdu leur importance.

Fin 1971, l'hebdomadaire *Germinal*, incapable de concurrencer plus longtemps, disparut. Le magazine du *Peuple* en reprit les rubriques principales. Dorénavant les dirigeants socialistes s'occupèrent de la survie de leur presse qui devenait de moins en moins concurrentielle. En 1974, on parlait pour la première fois d'une faillite éventuelle. La même année, sous l'impulsion d'Edmond Leburton et Pierre Falize une restructuration eut lieu. Le 30 septembre *Le Peuple* parut pour la dernière fois rue du Sable à Bruxelles, pour fusionner ensuite avec *Le Journal et Indépendance*⁽²⁾ édité par La Presse Démocratique et Socialiste (PDS). *Le Peuple* et *Le Journal et Indépendance* furent imprimés à Gosselies mais gardaient leur propre style. L'éditorial, les articles de base et régionaux restaient propres; les articles généraux étaient rédigés par une rédaction commune. Les Editions Labeur de Bruxelles restaient, mais leurs activités étaient réduites puisqu'une

*Propaganda-affiche uit
de jaren '30*

partie du personnel travaillait dorénavant à Gosselies. Le 1er octobre 1974 *Le Peuple* parut avec un nouveau sous-titre: *Quotidien de la Démocratie Socialiste*.

En 1975, à l'occasion du quatre-vingt-dixième anniversaire du journal, Leburton lançait une campagne de financement; le soutien de l'Action Commune et l'aide financière de l'Etat à la presse d'opinion n'étant plus suffisants. Grâce à cette campagne on put acheter de nouvelles machines qui devaient assurer une meilleure qualité; en vain toutefois.

Afin d'éviter une faillite qui allait entraîner la PDS, la Sodépé fut liquidée volontairement le 29 mai 1979; Henry Lebeau en fut le liquidateur neutre. Le 1er janvier, *Le Peuple* en tant que journal indépendant cessa d'exister. *Le Journal et Indépendance* en reprit le titre; les rédacteurs furent licenciés. *Le Monde du Travail* et *Le Travail* furent remplacés par des éditions régionales du *Peuple*. Les Editions Labeur, qui avaient profité de la restructuration de 1974, demeuraient.

Le certitude qu'une presse liée étroitement à un parti était devenue invivable, gagnait du terrain. Seule l'indépendance politique pouvait garantir la survie du journal.

A partir de fin 1983, *Le Peuple*, pour se débarrasser de son image politique et syndicale dépassée parut sous une forme nouvelle, avec des en-têtes saisissants, une foule de rubriques, et suivant une orientation indépendante pour attirer de nouveaux lecteurs. Pour s'assurer d'un sauvetage à long terme, l'Action Commune Socialiste de Charleroi s'associait au Groupe Rossel, éditeur de *La Nouvelle Gazette*. Le pluralisme de ce groupe qui devait garantir le dynamisme de la presse belge avait décidé ce choix. La rédaction de la nouvelle société, la Nouvelle Presse Démocratique Socialiste (NPDS) publiait quatre ou cinq pages d'informations politique, économique et sociale, dans un esprit d'indépendance politique et philosophique totale. La rédaction de *La Nouvelle Gazette* s'occupait du reste. *Le Journal et Indépendance* et *Le Peuple* furent aussi imprimés sur les presses du Groupe Rossel. Jean Guy était le rédacteur en chef.

Ces dernières décennies, la presse wallonne a une forte tendance à l'uniformisation. Des onze groupes de presse, éditant encore vingt-cinq titres en 1977, elle a évolué vers sept groupes éditant dix-huit titres en 1996, et dont

90% dépendant du Groupe Rossel. La conséquence en est l'uniformisation du contenu: la distinction entre presse de gauche et presse de droite devient de plus en plus vague...

En 1996, *Le Journal et Indépendance* et *Le Peuple* se voient obligés de fusionner de nouveau. Le tirage tombé à moins de 7.500 exemplaires, fait que le journal ne reçoit plus les subventions de l'Etat à la presse d'opinion. Un groupe de travail est constitué, dirigé par le cabinet de Laurette Onckelinx qui se propose, comme le journal *De Morgen*, de créer un nouveau produit. On opte pour une fusion avec le quotidien *La Wallonie*, une nouvelle société est créée, avec une direction paritaire et une même mise de fonds de la NPDE et la Socopress. La charte constitutionnelle, approuvée par les conseils de gestion, décrit le journal comme progressiste, indépendant de tout pouvoir politique, syndical, économique et financier et enraciné dans les valeurs socialistes. Fabrice Jacquemart est nommé directeur des deux titres. Le titre provisoire en est *Le Matin*; le journal devrait sortir en octobre 1997.

Les archives du *Peuple* de 1886 à 1940 sont conservées à Moscou. Elles ont été découvertes par Michel Vermote et Wouter Steenhaut début 1992, au cours de leur recherche des archives volées par l'occupant allemand pendant la Seconde Guerre mondiale⁽³⁾. Les microfiches de cette partie des archives peuvent être consultées à l'AMSAB. Une traduction néerlandaise de l'inventaire russe sera bientôt disponible.

La partie d'après-guerre des archives a été trouvée dans les locaux déserts de la rue du Sable à Bruxelles; elle comprend 213 boîtes à archives dont un inventaire a été fait. Cette partie couvre la période 1944-1982 (à part

quelques pièces isolées plus anciennes). Il s'agit de documents concernant la période de direction d'Albert Housiaux (1948-1954), de François De Troyer (1955-1959) et de Théo Vantrogh (1959-1974). A partir de 1974, les documents se font plus rares; les pièces les plus récentes se rapportent à la liquidation de la Sodépé. Les archives donnent une image assez complète du développement de la presse socialiste francophone après la Seconde Guerre mondiale.

(1) R. CAMPE, M. DUMON, J.-J. JESPERS, *Radioscopie de la presse belge*, Verviers 1975, 591 p.

(2) *Le Journal et Indépendance* est fondé en 1937 comme *Journal de Charleroi et de la Province du Hainaut* et appartenait à la famille Bufquin des Essarts. En 1967 le journal fusionnait avec l'*Indépendance* qui défendait les points de vues socialistes sans pour autant avoir des liens avec le parti. Ainsi est né *Journal et Indépendance*.

(3) Voir aussi Mission to Moscow. Dans : *Themanummer Tijdingen*, (1992)16, et J. LUST, E. MARECHAL, M. VERMOTE en W. STEENHAUT, *Een zoektocht naar archieven. Van NISC naar AMSAB*, Gent : AMSAB, 1997.

Bibliographie

Coup d'oeil sur l'histoire de la Presse Socialiste, société coopérative, 1924.

W. CLAEYS, *De socialistische partijkrant Le Peuple in de na-oorlogse periode (1944-1948). Breuk of continuïteit met het verleden?*, VU Brussel, licentiaatsverhandeling.

Le cinquantenaire du Peuple, La Presse Socialiste, 1935.

La Vie Ouvrière, Revue Mensuelle Illustrée de la Centrale d'Education Ouvrière, Maison du Peuple, Numéro Spécial, mai 1932, *Le Peuple*, demandez *Le Peuple!!!*

Le Peuple en 1932.

E. CORDIER, *Livre Blanc de la Presse Socialiste*, 1980.

R. CAMPE, M. DUMONT, J.-J. JESPERS, *Radioscopie de la Presse Belge*, Verviers, 1975.

Knipselmappen Le Peuple, seminarie voor Communicatiewetenschappen.

T. VANTROGH, *90 ans à la une. Le Peuple 1885-1975*.

De inventaris van het archief van de Belgische afdeling van de Vierde Internationale

Rik De Coninck, departement Archief
AMSAB

Trotskisme, of het revolutionaire socialisme

"Het aansluiten bij de revolutionaire wereldstrijd van nieuwe massa's, voor het merendeel niet-proletariërs, alsook van hun bewustwording van de problemen van de opbouw van het socialisme, geven een "tweede leven" aan de gedachtenstromingen die historisch verslagen werden in hun primitieve vorm. Dit is het geval met het anarchisme en vooral met het trotskisme. Dit laatste ontkende, bij zijn oorsprong, de mogelijkheid het socialisme op te bouwen in één enkel land.

[...]

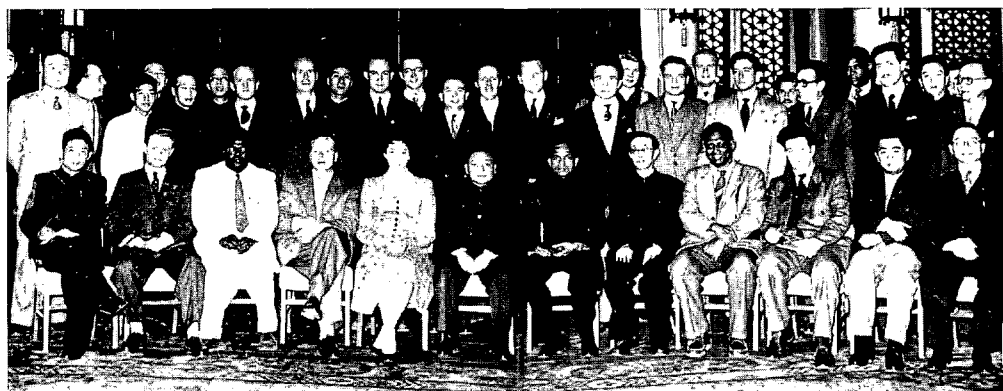
Blijft nog altijd vandaag dat het trotskisme nog altijd de scheurmakers in de kommunistische beweging en van de internationale arbeidersbeweging inspireert. Zijn rol is "op het ideologische vlak" het anti-sovjetisme, het anti-kommunisme, het gauchisme, voedingsbodem te geven, alle strekkingen tot avonturisme aan te moedigen, "wetenschappelijke" en "marxistische" alibi's te verschaffen aan de meest verwarde chauvinistische stromingen, de eenheid van de werkelijke krachten voor de vooruitgang en het socialisme dwars te zitten. Men weet dat deze bij ons reeds goede diensten hebben bewezen aan alle "rechten" van de democratische en arbeidersbeweging.

Haar invloed is niet te onderschatten geweest in de evolutie van de Chinese Kommunistische Partij, in het bloedige avontuur die de Indonesische Kommunistische Partij naar haar ondergang heeft geleid, in de vergissingen die het leven hebben gekost aan een zo verdienstelijk revolutionair als Che Guevara."⁽¹⁾

Met zo'n kanonnade niet gefundeerde verwijten werden communisten in 1970 gewapend tegen de verderfelijke invloed van de trotskisten. Deze 'demonisering' maskeert een gemeenschappelijk verleden.

Want zoals in andere landen is de trotskistische beweging in België ontstaan uit een splitsing van de communistische partij. Tot 1928 was er in de KPB plaats voor verschillende tendensen. De twee belangrijkste waren enerzijds de groep rond War Van Overstraeten die in 1920 de Belgische communistische partij had opgericht en anderzijds de groep rond Joseph Jacquemotte die in 1921 met 'Les Amis de l'Exploité' afgescheurd was van de BWP. Deze groepen fuseerden in 1921 op aandringen van de Derde Internationale, maar over de initiële geschilpunten (voorhoede versus massapartij, directe revolutionaire actie versus revolutionair parlementarisme, vakbondsstrategie ...) ontstond geen eensgezindheid. De politieke evolutie in de Sovjet-Unie was de aanleiding voor de breuk in maart 1928. Van 1923 tot 1927 woedde er in de Russische communistische partij een bittere machtsstrijd over de bureaucratisering van deze partij. In de loop van die politieke oorlog profileerde Leo Trotski zich als de leider van de stroming die zich verzette tegen die bureaucratisering. Deze oppositionelen verloren het gevecht tegen Stalin.

Een sterke minderheid binnen de KPB, die akkoord ging met de Russische oppositie tegen Stalin, werd uitgesloten uit de partij en richtte de Kommunistische Oppositie op. Ideologisch steunde men op de theorieën van Marx, Engels en Lenin, aangevuld met die van Leo Trotski over de permanente revolutie, de noodzaak van sovjets, het revolutionaire internationalisme, de 'bureaucratische ontaarding' van de Sovjet-Unie ... In deze Oppositiegroep

1956: een moment uit de 'entristische' periode. De trotskist Emile Van Ceulen (achteraan, 3^e v.l.) als lid van de SJW op officieel bezoek in China (Vooraan midden 6^e v.l. Deng Xiao Peng)

zaten parlementslid Van Overstraeten en vele regionale verantwoordelijken. De Oppositie-groep ging enthousiast van start, maar werd op haar beurt verscheurd door een strategische keuze: een nieuwe partij oprichten, ofwel heraansluiting vragen bij een oppositie voeren in de Derde Internationale. Ook deze discussie had internationale wortels: tot 1933 hoopte Trotski dat de Derde Internationale kon hervormd worden tot een instrument om de revolutie te verspreiden, en bijgevolg moest er voorlopig geen nieuwe organisatie opgebouwd worden.

De houding van de Duitse communisten en de Komintern tegenover de machtsvername van Hitler in januari 1933 was voor Trotski het bewijs dat de Derde Internationale gefaald had en niet meer omgevormd kon worden tot een revolutionaire organisatie. Trotski concludeerde dat een wereldoorlog onafwendbaar was tenzij er ergens een revolutie slaagde. Een nieuwe internationale gebaseerd op autonome partijen was daarom dringend nodig. In de loop van de volgende jaren zocht hij medestanders om dit project uit te voeren. Uiteindelijk werd in 1938 de Vierde Internationale opgericht.

Door de naziterreur was de Belgische afdeling van de Vierde Internationale op het einde van de oorlog herleid tot een vijftigtal leden. Die handicap werd verzwaaard door een verkeerde prognose over het einde van de oorlog: de PCR had een ongeveer analoog verloop als in 1918 verwacht met een machtsvacuüm en een prerevolutionaire situatie. De trotskisten werden geconfronteerd met het 'chauvinistische enthousiasme' van de bevolking en de trouw van de arbeiders aan de traditionele partijen.

Kort daarna werd een koerswijziging voorgesteld door de leiding van de Vierde Internationale. Het perspectief werd: de basis van de traditionele partijen beïnvloeden.

In verschillende landen had het entrisme plaats in de communistische partijen, in België werd geopteerd voor de BSP omdat men op grond van de analyse van de koningskwestie meende dat een toekomstige radicalisatie zich daar zou voordoen. Bedoeling was niet om van het BSP-lidmaatschap gebruik te maken om propaganda te maken voor enkele revolutionaire ideeën en de beste elementen één voor één te recrutereren, maar wel ervoor zorgen dat algemene ideeën door velen geassimileerd werden, dat er een brede voor-

hoede zou ontstaan die op basis van ervaringen zou komen tot een revolutionair programma.

In 1964 kwam een einde aan het entrisme in de BSP op het zogenaamde 'Onverenigbaarheidscongres' (december 1964): lidmaatschap van de BSP was onverenigbaar met een leidende functie in het MPW of met het schrijven in *Links* en *La Gauche*. De trotskisten wilden die breuk met de BSP zeker niet, maar éénmaal ze een feit was, stuurden ze aan op de vorming van grote organisaties links van de BSP.

In Brussel, waar de trotskisten het sterkst stonden, lukte dat het best met de oprichting van de Union de la Gauche Socialiste (UGS) (honderdvijftig aanwezigen op het stichtingscongres). Kort na de uitsluiting hadden er parlementsverkiezingen plaats. De UGS vormde een kartel met de communisten en Pierre Le Grève werd verkozen⁽²⁾.

In Vlaanderen kwam Marcel Deneckere tot een compromis met de BSP-leiding; binnen de redactie van *Links* waren er slechts enkele dissidenten (o.a. Guy Desolre). Er was ook wat reactie van Socialistische Studenten en Jongsocialisten tegen de beknotting van het tendensrecht. Deze mensen steunden de verkiezingscampagne van Huysmans, ze groepeerden de (kleine) linkerzijde in de Socialistische Beweging Vlaanderen (SBV) en gaven *De Socialistische Stem* uit (in 1969 vervangen door *Rood*).

Ook in Wallonië moesten de trotskisten zich aanpassen aan de nieuwe situatie. Verschillende waardevolle medewerkers namen ontslag uit de redactie van *La Gauche* (Glinne, Yerna, Cools, Hurez). Het MPW verloor het grootste deel van zijn linkerzijde.

De linkerzijde die in het MPW bleef (trotskisten, JGS en sympathisanten), was duidelijk in de minderheid ten overstaand van de

wallinganten. Dat bleek al in januari 1965 toen de Luikse federatie van de opvolger van het MPW, de Parti Wallon des Travailleurs (PWT), opgericht werd: de wallingant François Perin werd de leider van deze sterke federatie. Ook in andere federaties golden die krachtsverhoudingen. Nog tijdens de campagne voor de verkiezingen van 23 mei 1965 werden de tekenen van de naderende breuk duidelijk: de linkerzijde van de PWT wou een kartel met de communisten, terwijl Perin een kartel met andere wallingante partijen beoogde. Na de verkiezingen fusioneerde hij met die partijen en vormde zo het Front Wallon. De trotskisten en een radicale linkerzijde bleven voortwerken in een afgeslankte PWT. Het eindresultaat na veertien jaar entrisme was beneden de verwachting: er bleven slechts drie kleine organisaties over waarin men kon werken (PWT, UGS en SBV). Ze werden in oktober 1965 overkoepeld door de Socialistische Arbeiderskonfederatie (SAK) die een duizend leden telde.

De trotskisten reageerden verward op deze nieuwe situatie. Het project om een linkse massapartij op te richten was mislukt, de linkerzijde was in 1965 uiterst verdeeld. De trotskisten hadden gehoopt dat deze verschillende stromingen verenigd uit de confrontatie met de BSP-leiding zouden komen.

In een eerste periode besloot men voort te werken in de SAK, na enige tijd groeide een strekking die 'de jonge voorhoede' wou integreren omdat ze afkerig was van de traditionele partijen en geneigd tot revolutionaire actie. Mei '68 gaf de doorslag in deze discussie: van dan af werd de oprichting van autonome revolutionaire partijen in het vooruitzicht gesteld. Ze moesten in de plaats komen van de radicale linkse partijen van de SAK.

Geen cent, geen man, geen wapens voor Mobaetoe!

Tindemans - Simonet - VdB : medeplichtig!

De RAL had veel aandacht voor de internationale problematiek

Het stichtingscongres van de Revolutionaire Arbeiders Liga (RAL) in 1971 had tot doel de ervaringen van de oude en de nieuwe generatie samen te brengen.

Tijdens de eerste jaren van haar bestaan bleef de werking onder de radicale jongeren zeer belangrijk. Dit betekende dat men veel aandacht had voor studenteneisen en voor de internationale problematiek (de oorlog in Vietnam, de putsch in Chili...).

Geleidelijk aan werd dit ondergeschikt gemaakt aan het binnenlandse politieke werk. Zo probeerde de RAL om samen te werken met linkse organisaties in het Progressief Front in 1975. Op syndicaal gebied werd er voortgebouwd op de verworven posities uit de UGS- en PWT-periode (dus vooral in de metaal- en glassector en in de openbare diensten). De tussenkomst in vele wilde stakingen breidde dit terrein verder uit (textiel, dokwerkers,...) De RAL was één van de promotoren van de zesendertigurenreis.

In 1976 werd een eerste poging ondernomen om deel te nemen aan de gemeenteraadsverkiezingen. Er werden kartels gesloten in enkele Waalse steden (Quaregnon, Liège). Vanaf 1977 werd aan alle verkiezingen deel-

genomen. Men haalde nooit meer dan 1 %. De RAL probeerde meermaals een kartel te sluiten met de KPB en Amada. Amada weigerde steeds en de KPB stemde daar maar in toe toen ze zelf zeer klein geworden was.

Het archief van de Belgische afdeling

In 1982 besloot de Stichting Léon Lesoil het archief van de Belgische trotskistische beweging over te brengen naar het AMSAB. Gedurende vijf jaar had men geprobeerd een eigen archief- en documentatiecentrum op te bouwen. De financiële lasten en de zorg voor een veilig lokaal waren te groot geworden voor deze kleine organisatie; het was bovendien moeilijk om deskundige vrijwilligers te vinden die zich constant over het archief konden ontfemen.

Bij de overdracht kreeg dit archief de benaming Fonds Léon Lesoil. Het bestaat uit twee hoofdcomponenten: enerzijds het trotskistische archief van 1928 tot 1969 dat door Emile Van Ceulen bewaard werd, en anderzijds het materiaal van het Studie- en Docu-

mentatiecentrum van de Stichting Léon Lesoil. Dit alles werd in de loop van het vijfjarig bestaan aangevuld met schenkingen van militanten en enkele afdelingen van de RAL (Gent, Brussel en Leuven).

Van Ceulen werd in 1936 lid van de Brusselsese afdeling van de Revolutionair Socialistische Partij-Parti Socialiste Révolutionnaire, de partij die de pogingen van Leo Trotski om een Vierde Internationale op te richten ten volle steunde. Van 1947 af was hij lid van het Politiek Bureau van de Parti Communiste Internationaliste, de Belgische afdeling van de Vierde Internationale. Hij was bijgevolg één van de belangrijkste actoren van de intrede van de trotskisten in de BSP en haar jongerenorganisatie, de Jeune Garde Socialiste (JGS). Dankzij dit entrisme slaagde Van Ceulen erin om invloed te hebben op de JGS (hij was lid van het Nationaal Bureau). Hij was ook een van de oprichters van *La Gauche* en zat in het redactiecomité. Na de uitsluiting uit de BSP in 1964 was hij actief in de Union de la Gauche Socialiste, in 1971 richtte hij mee de RAL op en was er militant tot zijn dood in 1989.

Dankzij dit uitzonderlijke traject bezat hij het archief - tenminste wat daarvan overgebleven was - van de trotskistische beweging. De oudste interne stukken dateren daarom van 1936.

Van Ceulen had ook ander materiaal verzameld: enkele socialistische brochures van rond de eeuwwisseling en de jaargang 1907 van *L'Humanité*. Voor de tussenoorlogse periode is het fonds rijk aan propagandamateriaal van de socialistische vakbonden, van communisten, anarchisten, anti-militaristen en uiteraard ook van de trotskisten zelf vanaf 1928. De collectie van de trotskistische periodieken - Belgische, Franse en Nederlandse - is onvolledig.

Bijzonder boeiend is de - onvolledige - verzameling van *La Voie de Lénine* en enkele andere illegale bladen. Vanaf 1945 werd enorm veel materiaal van de verschillende trotskistische partijen bijgehouden. Het aantal interne documenten is beperkt voor de eerste periode (jaren '50) van het entrisme; na 1960 zijn er meer verslagen van de verschillende instanties. Zowel de noodzaak aan een autonome interventie, los van het entrisme, als het groeiend ledental kunnen hierbij een rol gespeeld hebben.

Sommige interne documenten zijn waarschijnlijk uniek, want nog nergens anders opgedoken. De kans dat dit alsnog gebeurt is niet bijster groot, aangezien de groep trotskisten rond 1953 gereduceerd was tot een twintigtal leden. Ook in de periode na de uittrede uit de BSP, bleef Van Ceulen de verzamelaar van intern materiaal en documentatie.

Het laatste deel van zijn archief werd later aangevuld met stortingen van lokale afdelingen en militanten en van het ongebruikte materiaal van het documentatiecentrum.

Het documentatiecentrum stond vanaf 1977 materiaal af aan het archief, zodoende verwaagde de scheidingslijn tussen archief en documentatiecentrum. Die schenkingen bestonden uit interne nationale en internationale bulletins en vooral uit propagandamateriaal van buitenlandse groepen en bevrijdingsorganisaties.

(1) Archief Jef TURF, schriftelijke cursus, 1969-1970, 3e les, p. 11.

(2) LE GRÈVE publiceerde onlangs zijn *Souvenirs d'un militant anti-stalinien* bij La Pensée Universelle (Parijs).

R. DE CONINCK, De inventaris van het archief van de Belgische afdeling van de Vierde Internationale, Gent: AMSAB, 1997, 235 p., 400 fr.

**Repertorium van de periodieken,
boeken en brochures uit het archief
van de Belgische afdeling van de
Vierde Internationale.**

Luc Lievijs, departement Bibliotheek AMSAB

Het tweede luik van de publicatie over het archief van de Belgische afdeling van de Vierde Internationale geeft een overzicht van de tijdschriftencollecties die zich in het Studie- en Documentatiecentrum van de Stichting Leon Lesoil bevonden en in 1982 naar het AMSAB werden overgebracht. Het repertorium is onderverdeeld in drie categorieën, waarvan de eerste bestaat uit periodieken van de Belgische afdeling van de Vierde Internationale, uitgegeven door de Revolutionaire Arbeidersliga (RAL), de Ligue Révolutionnaire des Travailleurs (LRT) en hun historische anteceden-ten, met in totaal honderd en drie titels. Het oudste specimen uit de collectie is een nummer uit 1928 van *De Kommunist*, het wekelijkse orgaan van de Oppositiegroep der KPB uitgegeven door W. Van Overstraeten. In de collectie zitten ook een aantal vermeldenswaardige trotskistische clandestiene bladen zoals *De Eenige Weg*, *Klassenstrijd*, *orgaan van de Revolutionair Communistische Partij*, *Contre le Courant*, *La lutte des cheminots*, uitgegeven door de Parti Communiste Internationaliste en drie bladen uitgegeven door de Parti Communiste Révolutionnaire, namelijk *La Vie de Lénine*, *Le Réveil des Mineurs* en *La Vérité*.

Vermelden we nog een volledige collectie van *De Socialistische Stem*, de periodiek van de Socialistische Beweging Vlaanderen - die pleitte voor het uittreden van België uit de NATO - en nagenoeg volledige collecties van *Rood*, de opvolger van *De Socialistische Stem* en *La Gauche*. In tweede instantie volgt een alfabetisch overzicht van vooral buitenlandse periodieken uitgegeven door trotskistische organisaties die lid waren van of sympathiseerden met de Vierde Internationale, met in-

begrip van de periodieke publicaties uitgegeven door het Verenigd Sekretariaat van de Vierde Internationale. Een aantal periodieken uitgegeven door trotskistische organisaties - zoals de Marxistische Revolutionaire Tendens - die zich beriepen op Trotsky, maar geen lid waren van de Vierde Internationale of gebroken hadden met het Verenigd Sekretariaat, zijn eveneens in deze categorie ondergebracht, die in totaal honderd eenen- negentig titels telt.

Naast deze belangrijke verzameling trotskistische tijdschriften bouwde het documentatiecentrum een collectie op rond de nieuwe sociale bewegingen zoals de vrouwenbeweging, de studentenbeweging, de comités voor solidariteit met bevrijdingsbewegingen in Latijns-Amerika, Zuidoost-Azië en Afrika, de derde wereldbeweging, de vredesbeweging, de alternatieve gezondheidsorganisaties, Kristenen voor het socialisme, de homobeweging en andere. Dit documentatiebestand dat ondergebracht is in een derde categorie bestaat uit periodieken die hoofdzakelijk de jaren '60 en '70 bestrijken. Themata zoals anti-militarisme, de Vietnamoorlog, de studentenrevolte, de strijd tegen fascisme en racisme, de abortusstrijd, de protestbewegingen tegen kernenergie, homoseksualiteit en sociale gezondheidszorg lopen dan ook als een rode draad door de driehonderd negenenveertig periodieken die deel uitmaken van dit bestand.

De publicatie besluit met twee overzichtslijsten met bibliografische beschrijvingen van brochures en periodieke vlagschriften van de RAL en de Stichting Leon Lesoil en van boeken en brochures uit het documentatiebestand. Om het zoekingswerk enigszins te vergemakkelijken is een index voorzien op organisaties en persoonsnamen. Een index op trefwoorden rondt het geheel af.

L. LIEVIJS, Repertorium van de periodieken, boeken en brochures uit het archief van de Belgische afdeling van de Vierde internationale, Gent: AMSAB, 1997, 265 p., 450 fr.

Archief van Victor Bogomolez

Rik De Coninck, departement
Archief AMSAB

In het kader van bovenstaande publicatie moet ook gewezen worden op de mogelijkheid tot consultatie van het archief van Victor Bogomolez. Bogomolez (Kiev °1898) engageerde zich tijdens de Russische burgeroorlog aan de zijde van de contra-revolutionaire generaal Denikin bij de inlichtings- en spionageafdeling. Na de nederlaag van het Witte Leger bleef hij spioneren voor de Roemeense, Britse en Poolse inlichtingendiensten.

Van het archief van Bogomolez werden honderd en acht dossiers teruggevonden in het Centrum voor de Bewaring van Historisch-Documentaire Collecties te Moskou. Het overgrote deel betreft zijn opdrachten voor de Roemeense inlichtingendienst, maar ook over andere onderwerpen vinden we er informatie. In een aantal verslagen behandelt hij de trotskistische en communistische beweging eind jaren '30 ; het betreft de activiteiten van de Komintern en de werking in verschillende landen, waaronder België dat in die periode als een belangrijke schakel gezien werd van het apparaat van de communistische internationale. Bogomolez ziet België ook als de spil van de trotskistische beweging: "*Le centre européen (secrétariat international) se trouve en Suisse, mais la véritable base de travail est en Belgique*". De verslagen leveren een veelheid van feiten zowel met betrekking tot de communistische beweging, waarover reeds heel wat gepubliceerd werd, als in verband met de trotskistische organisaties. Maar er moet voorzichtig mee omgesprongen worden omdat het onduidelijk is voor wie deze verslagen precies bestemd waren.

Uit het archief van Bogomolez konden we een selectie van voor ons relevante stukken reproduceren door middel van fotokopie of microfilm. Ze werden door Michel Vermote beschreven en zijn vanaf nu consulteerbaar in de leeszaal.

Archief Fonny Boesmans

Piet Creve, departement Archief AMSAB

Eén van de prospectielijnen die het AMSAB sinds enkele jaren volgt, is de speurtocht naar archieven van socialistische leden van het Europese Parlement. Als eerste afgerond resultaat ligt het archief van Fonny Boesmans voor.

In 1979 werkte Boesmans mee aan de verkiezingscampagne van de SP voor de Europese verkiezingen. Bij de volgende Europese verkiezingen in 1984 was hij tweede opvolger. Toen de verkozen Karel Van Miert in 1985 naar het Belgische politieke toneel overstapte en de eerste opvolger, Marcel Schoeters, senator werd, kwam Boesmans in het Europese Parlement. Op dat ogenblik had hij al een goed gevulde professionele en politieke carrière achter de rug.

Fonny Boesmans werd geboren te Hasselt op 23 februari 1946. Op zijn achttiende startte hij als corrector bij de Antwerpse socialistische drukkerij Excelsior. Na journalistieke studies in Brussel kon hij vanaf 1968 aan de slag bij *Volksgazet*. Later werd Boesmans hoofdredacteur van het maandblad *Nu* en maakte hij deel uit van hun nationale bureau.

Zijn plaatselijke politieke carrière startte in 1975 toen hij lid werd van het BSP-bestuur

van Temse. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1976 kwam hij in de gemeenteraad. Een jaar later volgde zijn verkiezing tot provincieraadslid. In 1979 werd hij voorzitter van de SP van Temse: zowel bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1982 als van 1988 was hij lijsttrekker. Vanaf 1982 was hij voorzitter van de SP-federatie Sint-Niklaas.

Hoewel zijn lidmaatschap van het Europese Parlement toevallig en onverwacht was, ontplooidde Boesmans vrij snel heel wat activiteiten. In de subcommissie Veiligheid en Ontspanning nam hij van Van Miert de opdracht over te rapporteren over de consequenties voor de Europese Gemeenschap van de Ontwapeningsconferentie van Stockholm. Maar het zwaartepunt van zijn werk lag in de subcommissie Mensenrechten. Vooral zijn aandacht voor Centraal-Amerika springt in het oog. Hij ondernam diverse reizen naar de regio en reisde door onder andere Nicaragua en El Salvador, twee landen die toen volop in de internationale belangstelling stonden. In de talrijke dossiers over Centraal-Amerika als geheel en de afzonderlijke landen ervan ligt het zwaartepunt bij de diverse vredesinitiatieven, de vluchtelingenproblematiek, de betrokkenheid van de Europese Gemeenschap en de internationale dimensies van de conflicten aldaar. Van de archiefstukken in dit verband valt vooral de diversiteit op: er zijn zowel documenten van guerrillagroepen als van regeringszijde, publicaties van lokale en buitenlandse mensenrechtengroeperingen en solidariteitscomités, politieke analyses en cijfergegevens over Europese steun. In het Europese Parlement werkte Boesmans ook rond de milieuproblematiek en de scheepsbouw. Zijn electorale basis was immers Temse, vestigingsplaats van de Boelscheepswerf.

Bij de Europese verkiezingen van 1989 kreeg Boesmans de vierde plaats op de lijst. Terwijl de Vlaamse socialisten in 1984 nog vier zetels haalden, verloren ze er in 1989 één ... Boesmans hield aan zijn Europese carrière gemengde gevoelens over. In een toespraak op het SP-congres in Aalst van 26 februari 1989 naar aanleiding van de Europese verkiezingen, omschreef hij zijn periode in het Europese Parlement als de *"boeiendste van mijn leven. Maar ook de eenzaamste, de politiek eenzaamste, ook in mijn eigen partij"*. Voor alles wat op het Europese niveau gebeurde, stelde hij bijzonder weinig belangstelling vast. Op het regionale en lokale niveau was Boesmans zijn activiteiten aan het terugschroeven. In 1988 legde hij zijn functie als federale voorzitter neer. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 fungeerde hij als lijstduwer. Hij werd verkozen, maar stond zijn mandaat af. Ondertussen was hij directeur geweest van het Belgische paviljoen op de Wereldtentoonstelling in Sevilla in 1992.

De zoektocht naar archieven van socialistische Europarlementsleden heeft in het geval van Fonny Boesmans geleid tot de overdracht van zijn volledige archief. Van nagenoeg alle fases in zijn goed gevulde professionele en politieke leven zijn in het archief documenten terug te vinden: de artikels die hij schreef in *Volksgazet*, de verslagen van het socialistische partijbestuur in Temse, aantekeningen bij zijn reizen in Centraal-Amerika... Zeker voor archieven geldt dat het geheel meer is dan de samenstellende delen. Zo krijgen zijn tussenkomsten in het Europese Parlement over de scheepsbouw pas hun volle gewicht in relatie met de problematische situatie van de Boelwerf in Temse.

BIBLIOTHEEK

Onderwerpsontsluiting

Omar Van Hoeylandt, departement Bibliotheek AMSAB

O..., het gebruik van woorden zegt niets...

Bovenstaande versregel van Gerrit Kouwenaar zou de gestandaardiseerde aanhef moeten zijn van iedere thesaurus of trefwoordenlijst, dé lijfspreuk van bibliothecarissen en documentalisten belast met ontsluiting van documenten, en in iedere bibliotheek, in ieder archief of documentatiecentrum zou deze versregel boven elk beeldscherm moeten prijken.

De virtuele bibliotheek

Met deze inleiding wil ik mij een beetje indekken tegen de kritiek die als vanzelfsprekend bij u, geachte lezer, zal opkomen, de aversie ook, tegen het gegoochel met jargon dat zo welig tiert in het hypergespecialiseerde wereldje van 'informatiemakelaars'. Ik voel met u mee als ze u om de oren slaan met uitspraken als: *"De bibliotheken zullen de idee moeten opgeven van een statische collectie [...] en eerder moeten denken aan de 'virtuele bibliotheek' of 'De digitale bibliotheek' [...] als dominerende on line bron voor 'humanities'-informatie"*⁽¹⁾, en bij het lezen van vakliteratuur krijg ik kippenvel van zoveel gebalde vaktaal. Die gaat dan over het ontwerpen van nieuwe interfaces, het verspreiden van elektronische hypertext-gestructureerde handboeken over netwerken en de codering van documenten in SGLM (Standard Generalised Markup Language), waarbij de mogelijkheden van HyTime worden onderzocht en men tenslotte tot de conclusie komt dat World Wide Web (WWW), een hypertext-navigatie-instrument voor Internet, uitgegroeid is tot het

krachtigste instrument voor ontsluiting van elektronische informatiebronnen, dat uitgerend dat WWW gebruik maakt van HTML (HyperText Markup Language)... We weten natuurlijk wel dat de eerste WWW-cliënt-programma's tekst-georiënteerde browsers waren maar gelukkig, nadien kwamen er ook grafische browsers... Voilà.

Neen, ik wil geen soortement back to basics-pleidooi (terug in de stofassen achter de kaartenbak). Alhoewel... hoeveel tijd, hoe ontzaglijk veel werk en overleg heeft het gekost om informatie zodanig te ordenen, te structureren, te organiseren met als doel publicaties en collecties systematisch en efficiënt toegankelijk te maken. Hoeveel generaties bibliothecarissen hebben, lang voor er sprake was van informatietechnologie, zich uitgesloofd met kaartjes en kaartenbakken en met als eindresultaat van deze informatie-ordening: de fameuze kaartcatalogus, 'een intellectuele prestatie van formaat'. *"Dit ordeningsproces was zó goed gestructureerd dat de tijd rijp werd voor technologische vervanging."*⁽²⁾ Niet eerder.

Is informatie ook kennis?

Ik begrijp natuurlijk wel dat wij, geconfronteerd met uiterst ingrijpende en soms aangrijpende technologische innovaties, niet de andere kant kunnen (mogen) uitkijken. Een artikel met als titel: *"HyperLib, een hypertext-interface voor een bibliotheek- en informatiesysteem"*⁽³⁾ intrigeert mij uitermate. Ik pleit enkel voor behoedzaamheid, wat meer bescheidenheid ook en voldoende kritische distantie. Want informatietechnologie heeft in de documentaire wereld vooral een ondersteunend karakter. We spreken bij voorkeur over informatisering in plaats van over automatisering, *"want je kan informatiesystemen wel gebruiken om kennis te documenteren maar over vervanging van intellectuele beslissingskracht door informatiesystemen hoeven we nog helemaal niet te denken"*⁽⁴⁾.

Het zou een vergissing zijn om de verwachtingen ten aanzien van automatisering te projecteren op die gebieden die alleen in aanmerking komen voor ondersteuning: *"Kennis is nog niet te automatiseren [...] het is absoluut iets anders dan informatiemanagement"*⁽⁵⁾.

Van belang zijn een duidelijk plan voor onderhoud van eigen kennis -al was het maar een lijst van tijdschriften en naslagwerken die cruciaal zijn voor het op peil houden van de aanwezige kennis- en vooral het investeren in extra opleidingsprogramma's. Vruchtbaar in deze discussie is *"te vragen wat er mis gaat als een instelling of organisatie geen kennis zou hebben of vanaf een bepaald moment de bestaande kennis niet meer zou voeden en onderhouden. De link tussen informatievoorziening en kennispotentieel in een organisatie ontgaat velen, maar hij bestaat wel degelijk, en is met de huidige middelen niet technologisch te vervangen. Ook niet met de elektronische snelweg"*⁽⁶⁾.

Bibliothecarissen hebben (dus) teveel schrik om uit de boot te vallen of de trein te missen als ze zich niet in snel tempo weten aan te passen aan een samenleving die steeds meer bepaald wordt door de informatie-economie en de informatietechnologie. Natuurlijk moeten in dit technologische en economische klimaat bibliothecarissen zich vragen stellen over de essentie van hun rol in de bibliotheek: is zij/hij een informatieverzorger, een samensteller van gespecialiseerde boekencollecties? Is zij/hij een intermediair tussen vraag en aanbod en is haar/zijn specialisatie meer dan het verschaffen van begeleiding bij de zoektocht van gebruikers? Is zij/hij een specialist in traditionele én moderne informatiedragers?... Maar klakkeloze technologisering leidt tot mismatch: *"technologie wordt ingevoerd zonder te weten waartoe en zonder het achterliggende doel voldoende expliciet te maken en er wordt wel geïnvesteerd in technische infrastructuur, maar nauwelijks in de mensen die ermee moeten werken"*⁽⁷⁾.

Moedig vind ik de bibliothecaris die zich voor een forum van honderdtwintig collega's verzet tegen de introductie van Internet in de Openbare Bibliotheken om op die manier te waarschuwen *"voor de tendens om perifere taken te transformeren in hoofdtaken, terwijl de traditionele opdrachten niet eens vervuld kunnen worden"*⁽⁸⁾.

Onderwerpsontsluiting⁽⁹⁾

Het geraas op de informatiesnelwegen overstemt bovendien de discussie over ontwikkelingen in de onderwerpsontsluiting, nochtans blijft *"het nadenken over het belang van onderwerpsontsluiting voor informatiebemiddeling in de komende jaren erg belangrijk"*⁽¹⁰⁾.

De wijze waarop gezocht wordt is ingrijpend veranderd. Het kaartsysteem of de gedrukte bibliografische hulpmiddelen waren lineair

geordend: alfabetisch of volgens de regels van een classificatieschema. Vandaag hoeft de gebruiker deze ordeningsregels niet meer te kennen. In plaats daarvan is een 'command-language' gekomen. Deze bestaat uit codes (of antwoorden op menu's) die het zoekprogramma duidelijk maken wat er moet gedaan worden. Voor gevorderden zijn er de regels van het Boleaanse algebra. Hoe dan ook, de opkomst van de on linecatalogus heeft ertoe geleid dat het aantal ingangen per document is vergroot. Het is heel evident geworden om te zoeken op afzonderlijke woorden uit titels. Bijvoorbeeld het antwoord op de vraag: "Geef mij alle morele en financiële verslagen van zowel de nationale congressen als de congressen van de verschillende federaties van de BSP/PSB in de jaren '60", zou via het zoeken in een kaartcatalogus tamelijk wat tijd vergen. In een on linecatalogus haal je met één vraag aan het systeem plus wat verfijning van de zoekvraag (via bepaalde opties), in een handomdraai, de juiste relevante informatie tevoorschijn.

Een thesaurus of een trefwoordensysteem zijn eveneens 'ingangen' waarmee een gebruiker op zoek kan gaan naar informatie. Het zijn een soort instrumenten waarbij een natuurlijk vraagpatroon omgezet wordt in 'juiste' termen (indexeertaal) die door het informatiesysteem begrepen worden. We moeten ons vooral niet teveel illusies maken: uit onderzoek blijkt namelijk dat de presentatie van zo'n indexeertaal weinig of niet afgestemd is op de behoefte van de zoeker⁽¹¹⁾. Indexeertaal is vooral bedacht vanuit het standpunt van de indexeerder.

Thesauri en trefwoordssystemen worden tot nu toe vooral toegepast in een vaktechnische omgeving. In heel wat literatuur over 'onder-

werpszoeken' is men "*na twee bladzijden de gebruiker kwijt en wordt het een theoretisch be- toog onder specialisten*"⁽¹²⁾. De intentie bestaat om presentatie en taal beter af te stemmen op de behoefte van de gebruiker. Het is onder meer de bedoeling dat de zoekvraag ge- formuleerd wordt in de gewone omgangstaal en dat het systeem haar/hem dan alle rele- vante publicaties verschaft en dat men van- uit de gevonden documenten kan navigeren naar gelijkaardige niet gevonden documen- ten.

AMSAB-trefwoordenlijst

Onderwerpsontsluiting van documenten is op het AMSAB een oud zeer. "*Nog in het 'oude AMSAB' zijn de eerste stappen gezet in de rich- ting van een gemeenschappelijk trefwoorden- systeem*"⁽¹³⁾. Sinds men midden 1991 startte met de automatisering (VUBIS), werden er regelmatig vergaderingen georganiseerd met de verschillende departementen om tot een geïntegreerde inhoudsontsluiting te komen. Elk departement gebruikte tot dan toe een eigen trefwoordensysteem. Merkwaardig ge- noeg spreekt men al van bij het begin over "*de bouw van een thesaurus*"⁽¹⁴⁾, waarbij de ver- schillende trefwoordenlijsten van de depar- tementen Archief, Beeld en Geluid en Bibli- otheek de bouwstenen zouden vormen voor de toekomstige thesaurus. Er wordt ook (te- recht) gepolst naar het "*engagement in de de- partementen [...] om een geïntegreerde ontslui- ting te realiseren van de eigen collecties*"⁽¹⁵⁾. Tenslotte "*heeft elk departement een eigen stuk weg afgelegd en wil die wellicht beschermen*"⁽¹⁶⁾.

Intussen is er al heel wat weg afgelegd. Aan- vankelijk werd geopteerd voor de construc- tie van een eigen thesaurus, met het oog

daarop werd een beroep gedaan op externe expertise. Erwin Pairon (Koninklijke Bibliotheek) zou de eerste schuchtere stappen begeleiden. Het bleef echter bij enkele vrij algemene richtlijnen omtrent inhoudelijke ontsluiting. Voor een intensieve begeleiding ontbraken geld en tijd. Want zoveel is intussen duidelijk: voor de opbouw van een behoorlijke thesaurus is gedurende drie jaar een projectteam nodig dat bestaat uit enkele (vol-tijdse) medewerkers die bovendien ondersteund worden. Ook het onderhouden van de thesaurus is een serieuze activiteit. Nadat de opbouwfase afgesloten is blijft het noodzakelijk een thesaurus zeer regelmatig aan te passen: nieuwe termen toevoegen, bestaande termen en relaties veranderen en termen verwijderen. De kosten voor personeel blijven in die zin als structurele kosten bestaan.

Vertrekkend vanuit de reële situatie in het AMSAB en steunend op advies van deskundigen: "*als je over weinig tijd en geld beschikt, werk dan liever aan een goede trefwoordenlijst*" leek ons de keuze voor een trefwoordenlijst zeer zinvol. Bovendien is het zo dat bij documentaire informatiesystemen de mogelijkheid bestaat te zoeken op afzonderlijke elementen van trefwoorden. Hierdoor wordt het verschil tussen een thesaurus en een trefwoorden-systeem in onlinesituaties steeds kleiner. Een 'standaardtrefwoordenlijst' zoals die momenteel in het AMSAB wordt gebruikt, die voornamelijk bestaat uit 'bouwstenen' (cf. thesaurustermen) voor het construeren van trefwoorden en waarbij gebruik gemaakt wordt van het klassieke verwijspatroon ('zie' en 'zie ook'), vertoont grote overeenkomst met een thesaurus. Dergelijke lijst wordt ook wel 'trefwoordenththesaurus' genoemd. Het mag een troost wezen!

Maar de toekomst lonkt. Binnen afzienbare tijd wordt het AMSAB aangesloten op Internet, met alle boeiende uitdagingen die daarmee gepaard gaan.

- (1) P. VAN LANDEGEM, *Electronic Publishing and Libraries : the Challenges of New Partnerships*. In : *Bibliotheek- en Archiefgids*, 72(1996)3, pp. 128-131.
- (2) J. DE VUIJST, *Informatie en kennis*. In : *NBBI bericht*, 8(1996)2, pp. 8-9.
- (3) J. CORTHOUTS e. a.. In : *Bibliotheek en Archiefgids*, 71(1995)3
- (4) J. DE VUIJST, *Informatie en kennis*, p. 9.
- (5) J. DE VUIJST, *Informatie en kennis*, p. 9.
- (6) J. DE VUIJST, *Informatie en kennis*, p. 9.
- (7) P. VAN HAAREN, *Document delivery in de jaren negentig*, Utrecht : NVB-VOGIN, 1992, p. 41.
- (8) In: *Bibliotheek- en Archiefgids*, 72(1996)3, pp. 123.
- (9) Met onderwerpsontsluiting bedoelen we de inhoudelijke ontsluiting of indexerings van een document.
- (10) T. BROECKX e. a., *Woord vooraf*. In : *Bang voor onderwerpsontsluiting*, Antwerpen : VVBAD, 1994, p. 5.
- (11) *Thesaurusbouw : handboek voor opleiding en praktijk*, Den Haag : NBLC, 1992, p. 107.
- (12) C. BAELE, *Samenvoeging van verschillende ontsluitingssystemen: de 'Techrom' als case study*. In : *Bang voor onderwerpsontsluiting*, p. 66.
- (13) P. CREVE [persoonlijke documentatie], *Omtrent de bouw van een thesaurus*, Gent : AMSAB, 1992, p. 1
- (14) P. CREVE, *Omtrent [...]*, p. 1.
- (15) P. CREVE, *Omtrent [...]*, p. 1.
- (16) P. CREVE, *Omtrent [...]*, p. 1.

Piet Creve (1^{er}vl) op het congres van Warschau

KRONIEK

Bericht Congres Polen

Piet Creve, departement Archief AMSAB

Van 1 tot en met 3 mei had in Warschau de conferentie plaats van de Sectie Archieven en Archivarissen van Parlementen en Politieke Partijen, een onderdeel van de International Council of Archives (ICA). Deze sectie werd opgericht in 1992 en kreeg in 1996 een definitief statuut. De zesenvijftig leden komen uit alle hoeken van de wereld, maar het zwaartepunt ligt in Europa.

Zoals eerdere bijeenkomsten had ook deze in de Poolse hoofdstad een dubbele bedoeling: enerzijds kennismaking met en gedachtenwisselingen tussen collega's stimuleren en anderzijds dieper ingaan op enkele aspecten van het archiefwerk. Dit jaar waren dat elektronische gegevensverwerking en toegankelijkheid van archieven. Aan elke deelnemer was gevraagd daarover een bijdrage voor te bereiden. Organisaties die voor het eerst deelnamen, kregen bovendien de gelegenheid zichzelf voor te stellen.

Met de gehanteerde formule dreigt de conferentie het slachtoffer te worden van haar eigen succes: jaar na jaar stijgt het aantal deelnemers. Vooral de delegaties uit de voormalige Sovjet-Unie en de vertegenwoordiging van de African National Congress Archives sprongen in het oog. De beschikbare tijd bleek te kort om iedereen aan bod te laten komen en voor bijkomende vragen of discussies was er weinig ruimte. Gelukkig komt er een gepu-

bliceerd verslag van de bijdragen. Van vorige conferenties zijn de verslagen in het AMSAB beschikbaar⁽¹⁾.

Het thema van de elektronische gegevensverwerking werd ingeleid door Hubert Salm, hoofd van de wetenschappelijke diensten van de Konrad-Adenauer-Stiftung. Hij schetste een breed beeld van de impact van nieuwe technologieën op de communicatie in het algemeen en op de rol en de werking van archieven in het bijzonder. Na de geruststellende mededeling dat papier als informatiedrager niet zal verdwijnen, stond hij stil bij een reeks effecten die nieuwe technologieën hebben in het omgaan met informatie.

De productie van primaire bronnen is de laatste jaren drastisch veranderd. Zo worden gegevens meer en meer bijgehouden in niet onmiddellijk leesbare vorm. De uitwisselingsnelheid van informatie neemt alsmaar toe. Het bewaren van reusachtige hoeveelheden informatie is technisch meer haalbaar geworden. Deze elementen leiden tot gedragsveranderingen in communicatieprocessen. Die evolutie beïnvloedt in belangrijke mate de taak van archieven. De noodzaak van aanpassingen wordt wel aanvoeld, maar de concrete uitwerking ervan is problematisch.

Op het vlak van de analyse van het probleem zijn een aantal elementen wel duidelijk. Archieven krijgen steeds meer materiaal. Zowel de behandeling als de relevantie ervan zijn aan het veranderen. Nieuwe methodes die deze wijzigingen kunnen ondersteunen, wachten echter grotendeels nog op ontwikkeling. Een andere component van het probleem zijn de archivarissen zelf. Salm stelde bij hen een angstreflex vast, vooral bij archivarissen ouder dan veertig. Hij pleitte voor ingrijpende veranderingen in de opleiding en voorspelde de opkomst van nieuwe beroepen onder druk van

de snel evoluerende communicatietechnologie.

Na deze inleiding kwam Barbara Cartocci aan het woord met een concreet voorbeeld, namelijk elektronische gegevensverwerking in de Italiaanse Kamer van Volksvertegenwoordigers. Een interdisciplinaire voorbereidingsgroep koos na lange studie voor het HIGHWAY-package. Tijdens de studiefase werden eerst de te behandelen documenten geanalyseerd, daarna kwam er een behoeftenonderzoek en uiteindelijk werden diverse systemen met elkaar vergeleken. Daarna stelde Claus Brüggmann van het Archiv für Christlich-Soziale Politik het archiefprogramma RESANA voor⁽²⁾.

De dag werd besloten met een bezoek aan het Joods Historisch Onderzoeksinstituut in Warschau. Het gebouw krijgt momenteel een grondige opknappbeurt en is daar inderdaad dringend aan toe. Het is duidelijk dat het naoorlogse Polen met de tragische geschiedenis van zijn joodse burgers niet in het reine is gekomen. Daar lijkt nu verandering in te komen: er bestaan grootse plannen voor een museum over de geschiedenis van de Poolse joden. Ook de overheid steunt dit initiatief. Gezien de verbouwingen kon de directeur van het instituut, Feliks Pych, maar een beperkt deel van het materiaal tonen, maar dat volstond om van het bezoek een beklijvende en blijvende herinnering te maken. In een andere context is professor Pych het AMSAB behulpzaam geweest bij de zoektocht naar archieven die tijdens WO II eerst door de Duitsers, daarna door het Rode Leger zijn weggesleept.

Op de tweede congresdag kwamen de voorstelling van nieuwe leden en de toegankelijkheid van archieven aan bod. Narissa Ramdhani van de African National Congress kreeg eerst het woord. Haar instituut is een

rechtstreeks gevolg van een initiatief van Nelson Mandela zelf. Financiering is niet zo'n probleem: het volledige automatiseringsproject is begróót op tien miljoen dollar. Grotere moeilijkheden zijn er bij het bijeenbrengen van het materiaal: tijdens de diaspora had het ANC meer dan dertig buitenlandse vestigingen. Jaren van illegaliteit en repressie hebben veel militanten wantrouwig gemaakt; velen zijn zeer sterk gehecht aan het materiaal. Bezoekers van de archieven nemen dikwijls ook geen genoegen met een reproductie van stukken, ze willen ze zelf zien en voelen. In sneltreinvaart kwamen daarna de andere organisaties aan bod. Opvallend in de tussenkomsten van deelnemers uit het voormalige Oostblok is de nauwe band die zij leggen tussen het bestaan van archieven en de jonge democratie in hun landen. De koppeling wordt onder andere duidelijk in de toegankelijkheidstermijnen van archiefmateriaal. In de Oost-Europese landen en in de voormalige Sovjet-republieken zijn die doorgaans een stuk korter dan in het Westen. Op archivalisch-technisch gebied is er wel een groot verschil tussen de voormalige satellietstaten en de vroegere lidstaten van de Sovjet-Unie. In landen zoals Polen en Hongarije zijn er al belangrijke stappen gezet in de uitbouw van archieven en de automatisering ervan. Andere staten zoals Georgië, staan nog aan het prille begin.

Gesprekken in de wandelgangen boden ruimte voor een meer praktische uitwisseling van ervaringen. In tegenstelling tot de plenaire sessies gingen de gesprekken daar ook over mislukte automatiseringsexperimenten, onopgeloste problemen inzake de beheersing van een groeiende toevloed materiaal of blijvende onzekerheden rond selectie en vernietiging. Het aansnijden van deze thema's was niet alleen een welgekomen aanvulling op het

officiële programma, het gaf ook aan dat archiefinstellingen grotendeels met dezelfde moeilijkheden te maken hebben, ongeacht de schaal van de organisatie.

- (1) G. BUCHSTAB (Hg.), *Das Gedächtnis der Parteien - Parteien in Europa* (Tagung der Sektion der Archive und Archivare der Parlamente und politischen Parteien im Internationalen Archivrat, Prag, 18. bis 20. November 1994), Sankt Augustin: Academia Verlag, 1996; G. BUCHSTAB (Hg.), *Parteien im Parlament - Fraktionsakten in europäischen Partei- und Parlamentsarchiven* (Tagung der Sektion der Archive und Archivare der Parlamente und politischen Parteien im Internationalen Archivrat, Budapest, 17. bis 19. November 1995), Sankt Augustin: Academia Verlag, 1997.
- (2) Voor een meer technische uitleg van de automatiseringssystemen die op de conferentie zijn voorgesteld, zie het te verschijnen rapport.

'Terugblik zonder nostalgie'. VOK-Colloquium, Brussel 7 juni 1997

*Wis Geysen, departementshoofd
bibliotheek AMSAB*

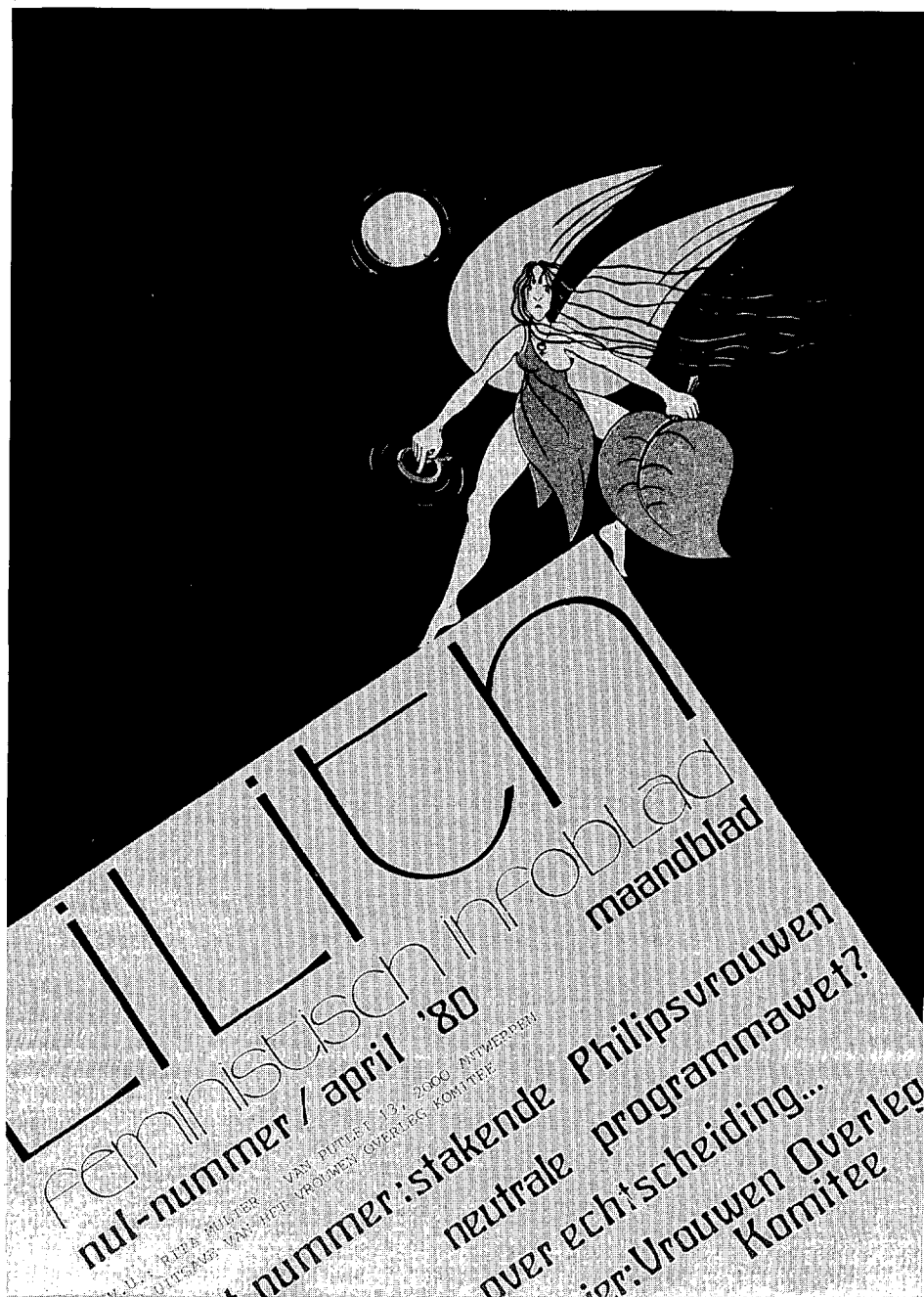
Het Vrouwen Overleg Komitee (VOK) bestaat vijftienvintig jaar, een 'zilveren' jubileum. Tijd om even achterom te kijken naar de afgelegde weg, herinneringen op te halen en in foto-albums te bladeren. Maar er toch niet te lang bij blijven stilstaan.

Een terugblik dus, maar zonder nostalgie. Met deze titel organiseerde het VOK op 7 juni jl. in Brussel een geslaagd colloquium. Rita Mulier, VOK-ster van het eerste uur en zeven jaar lang voorzitter, kwam in haar colloquiumbijdrage terug op het ontstaan, de evolutie, de successen en de knelpunten van vijftienvintig jaar VOK.

Het begon in de tweede feministische golf. Traditioneel wordt het begin van de tweede feministische golf in België aangeduid met destaking in 1966 van de arbeidsters van de FN-fabriek te Herstal. Zij willen "Gelijk loon voor gelijk werk" en leggen maandenlang het bedrijf plat.

Gestuwd door de contestatiebeweging verschijnen in 1970 in België - net zoals in het buitenland - nieuwe feministische groepen die de rolverdeling en de machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen in vraag stellen. De meest bekende is ongetwijfeld Dolle Mina, een groep opgericht in Antwerpen door een aantal studentes. Dolle Mina haalt onmiddellijk de headlines met haar acties en slogans 'Baas in eigen buik' en 'Vrouwen hebben ook recht op longkanker' (als protest tegen een verzekeringsmaatschappij volgens dewelke mannen wel en vrouwen niet mochten roken). Ludiek en provocerend brengt ze haar eisen op straat voor kinderkribbes, voor seksuele bevrijding en voorlichting, voor de bevrijding van de arbeidersvrouw ... Ook in andere Vlaamse steden ontstaan Dolle Minakernen. De Gentse kern blijft het langst bestaan en gaat eind jaren '70 over in de Fem-Soc-Coördinatie⁽¹⁾.

Voor de gemeenteraadsverkiezingen van november 1970 bundelen een aantal vrouwen (en enkele mannen) te Brugge zich in een Pluralistische Actiegroep voor Gelijke rechten voor vrouw en man, PAG. Geen ludieke acties, wel een vriendelijke revolutie. De PAG staat voor politieke participatie in de gemeente en voor herverdeling van het huishoudelijke werk. Ook deze groep kent een verspreiding over gans Vlaanderen. Er zijn groepen in Gent, Roeselare, Antwerpen, Tervuren, Leuven, Brussel, Hasselt en Mechelen. In de loop van de jaren '70 verdwijnen zij één voor één.

In 1979 start het VOK met een eigen blad

Mijn vrouw doet het wel, dan kost het niets

Onder invloed van Mei '68 wordt in 1971 *De Maand*, algemeen tijdschrift voor culturele en sociale bezinning, omgevormd tot *De Nieuwe Maand*. Rita Mulier wordt hoofdredactrice van dit tijdschrift voor politieke vernieuwing en progressieve frontvorming. Omdat ze ook in de eigen progressieve kringen ondervinden dat de emancipatie van de vrouw niet ernstig genomen wordt en zelfs als een schijnprobleem wordt beschouwd, vormen de vier vrouwen uit de redactie (Hilde Masui, Mieke Van Haegendoren, Marijke Van Hemeldonck en Rita Mulier) de werkgroep Emancipatie, samen met Luc Huyse en Bert Raes. Deze werkgroep bereidt een themanummer over emancipatie voor en organiseert een driedaagse bijeenkomst. Ruim twintig vrouwen uit verschillende zuilen en structuren, uit de politiek, het onderwijs, de pers, uit Dolle Mina en de PAG en één 'deskundige' mannelijke observator komen samen in april 1972 in de Blankaart bij Leper om zich te buigen over de positie van de vrouw in de samenleving en hoe de vrouwenproblematiek aan te pakken. Het belangrijkste resultaat van deze ontmoeting is de wil om contact te blijven houden en zo wordt het VOK geboren. Een groep vrouwen die zich solidair opstellen ongeacht hun politieke of levensbeschouwelijke achtergrond en samen een vuist maken voor een nieuwe democratische maatschappij voor iedereen, vrouwen en mannen.

Het VOK wordt nooit officieel opgericht. Slechts in 1989 wordt het om praktische redenen in vzw-vorm gegoten.

11 november 1972: V-dag met de V van Vrouw, Vrijheid, Verzet, Vruchtbaarheid en Victorie

Eén van de afspraken gemaakt in de Blankaart is de Parijse "Grandes journées de dénonciation des crimes commis contre la femme" bij te wonen, georganiseerd door de Mouvement de la libération de la Femme (MLF) in mei 1972. Een tweedaagse met vrouwengetuigenissen, films, infostands, discussies, straattoneel en waar ook Simone De Beauvoir⁽²⁾ aanwezig is. Dit feministische feest brengt de Vlaamse vrouwen op het idee dit ook in België te organiseren. Onmiddellijk wordt Simone De Beauvoir gecontacteerd en wordt een datum vastgelegd: 11 november 1972.

De eerste Nationale Vrouwendag is een enorm succes. Méér dan tienduizend vrouwen zakken af naar de Passage 44 in Brussel. Naast Simone De Beauvoir spreken ook Joke Smit⁽³⁾ en Hedy D'Ancona⁽⁴⁾ uit Nederland en Germaine Greer⁽⁵⁾ uit Londen. De dag wordt verslaan in alle media. De bewustwording van de vrouw op alle maatschappelijke vlakken, anticonceptie en abortus zijn de centrale thema's waarover gedebatteerd wordt.

Het VOK wil echter verder gaan dan getuigen. Het wil ook oplossingen formuleren. Uit de vrouwendag groeit een politiek urgentieprogramma en begin 1973 krijgt formateur Leburton een memorandum waarin aandacht wordt gevraagd voor onderwijs en permanente vorming, anticonceptie en abortus, gelijk loon voor gelijk werk en 50% vrouwen in alle beleidsorganen!

H O P E N
O P
WERK
M E T
H O P E N

11 NOVEMBER '86
15e
VROUWENDAG

VANAF 10 UUR

PREIS V.V.K. 120 / DAG 150 / KORTING N.M.B.G. 50

HALLEN KORTRIJK

De 15e vrouwendag stond in het teken van de hoge werkloosheid bij vrouwen

Vijfentwintig Nationale Vrouwendagen

Na het succes van de eerste vrouwendag twijfelt het VOK of de organisatie van een nieuwe vrouwendag haalbaar is. De PAG-groep Antwerpen trekt echter aan de kar en organiseert de Tweede Vrouwendag in Antwerpen. Zo ontstaat het idee de vrouwendag elk jaar in een andere Vlaamse stad te organiseren. Tot hiertoe vijfentwintig jaar lang, ononderbroken⁽⁶⁾. Het is minder vanzelfsprekend dan het lijkt. Elk jaar wordt deze vrouwendag in het VOK geëvalueerd en telkens opnieuw wordt - democratisch - beslist over de voorzetting ervan. Zoals ook over de plaats en het thema. De belangrijkste thema's van de vrouwen-dagen zijn legalisering van abortus, de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt en de politieke vertegenwoordiging van vrouwen. Het VOK blijft de initiatiefnemer van de jaarlijkse vrouwendag. De organisatie berust meestal bij de plaatselijke vrouwengroep.

Hoogtes en laagtes

Het VOK timmert nu vijfentwintig jaar aan de feministische weg in België en niet zonder resultaat. Zijn eisen en acties hebben zeker bijgedragen tot een bewustmaking en een mentaliteitswijziging bij brede lagen van de bevolking.

Er zijn ook zichtbare successen. De acties voor een vertegenwoordiging op regeringsniveau resulteren in eerste instantie slechts in de oprichting van het Staatsecretariaat voor Maatschappelijke Emancipatie in 1985. Miet Smet bekleedt deze functie. In 1989 wordt het Gelijke Kansenbeleid dan toegewezen aan de Minister voor Arbeid en Tewerkstelling, ook Miet Smet. Sinds 1995 heeft ook Vlaanderen een Minister voor Gelijke Kansen, Anne van Asbroek.

In 1990 wordt het wetsvoorstel Herman-Michielsen/Lallemand dat abortus uit het strafrecht haalt, goedgekeurd. Sinds de eerste vrouwendag is liberalisering van abortus één van de belangrijkste strijdpunten van het VOK. Naast de oproepen voor de talrijke abortusbetogingen en de vrouwendagbond in 1976 lanceert het VOK eind jaren '80 een dure affichecampagne Gewenste kinderen, gelukkige kinderen, ter ondersteuning van het wetsvoorstel.

Dat er op de feministische weg heel wat struikelblokken liggen zal niemand verbazen. Eén daarvan draagt het VOK in zich. Alhoewel het na vijf jaar werking in 1977 de Visser-Neerlandia welzijnsprijs krijgt *"als waardering voor het coördinerend en inspirerend werk op het terrein van de vrouwenemancipatie met eerbiediging van ideologische verscheidenheid"*⁽⁷⁾ blijkt het samenbrengen van vrouwen met een ideologische verscheidenheid niet altijd vanzelfsprekend. Wanneer voor een vrouwendag een platformtekst moet ondertekend worden haken, naargelang het thema zoals bijvoorbeeld abortus of werktijdverkortung, regelmatig groepen af uit vrees voor de top of uit vrees om de achterban te verliezen.

Ook organisatorisch zijn er heel wat stormen te overwinnen. Na een eerste anarchistische periode wordt het VOK in een structuur gegoten, met lidmaatschap, en krijgt het een eerste voorzitter, Rita Mulier⁽⁸⁾.

Het praktische werk gebeurt door vrijwilligsters. Pas in 1979, met de goedkeuring van een BTK-project, wordt een secretariaat uitgebouwd. Dan start het VOK ook met een eigen blad, *Lilith: een feministisch maandblad* en met een eigen vormingswerk: Omschakelen. Zowel *Lilith* als Omschakelen worden na een jaar onafhankelijk. *Lilith* verdwijnt in 1987 door gebrek aan financiële middelen. Omschakelen bestaat nog. Het BTK is maar

van korte duur, zodat de werking van het secretariaat, wegens beperkte financiële middelen, in de jaren '80 en '90 zeer wisselend is. Sinds 1995 huist het VOK met een betaalde secretariaatsploeg in Amazone te Brussel⁽⁹⁾.

Vijfentwintig jaar lang al is het VOK een drukingsgroep, een samenwerkingsverband van feministische en progressieve vrouwen. Het probeert steeds alle vrouwen aan te spreken en het zoekt openingen naar de huisvrouwen, arbeidsters, migrantenvrouwen... Dit met wisselend succes. Onder andere de lesbische actiegroepen hebben jarenlang geïmagineerd omdat ze niet genoeg solidariteit ondervonden.

De laatste jaren tracht het VOK gehoor te vinden bij de 'jongere vrouwen'. De feministische fakkel moet doorgegeven worden. De vrouwenbeweging moet verjongd worden want "er is nog veel werk voor de boeg" zoals de 77-jarige Adèle Hauwel⁽¹⁰⁾ zei.

- (1) Feministisch-socialistische groepen. Droegen zowel het feministische als linkse gedachtegoed in hun vaandel. Tussen de verschillende groepen werd een zekere vorm van samenwerking tot stand gebracht in de Fem-Soc-coördinatie. Zij brachten in 1978 het blad *Schoppenvrouw*. Vanuit Fem-Soc groeide de Linkse Vrouwenkonferentie die de jaarlijkse betogingen van Vrouwen tegen de Krisis inrichtte.
- (2) Simone De Beauvoir (1908-1986), Frans schrijfster en filosoof. In 1947 verscheen haar tweedelig werk *Le deuxième sexe* waarin ze aantoonde dat "je niet als vrouw geboren wordt, maar tot vrouw gemaakt wordt". Dit werk lag aan de basis van de tweede feministische golf.
- (3) Joke Smit (1933-1981), Nederlands feministe. Het verschijnen van haar artikel *Het onbehagen van de vrouw* (1967) wordt beschouwd als het begin van de tweede feministische golf in Nederland. Ze was ook de oprichtster van "Man Vrouw Maatschappij".
- (4) Hedy d'Ancona (°1937), Nederlands politica en feministe. Mede-oprichtster van "Man Vrouw Maatschappij". In 1981 was ze staatssecretaris voor Emancipatiebeleid. Sinds 1984 is ze lid van de socialistische fractie in het Europese Parlement.

- (5) Germaine Greer, (°1937) Australisch schrijfster. Woont sinds 1964 in Engeland. Bekend door *The female eunuch* (1970) waarin ze de verschillende vormen van vrouwenonderdrukking beschrijft.
- (6) Voor een overzicht van de 25 vrouwendagen zie: 25 *Vrouwendagen in beelden en woorden* : VOK feestboek.
- (7) Zie: AMSAB, Belgische Afdeling van de Vierde Internationale, pamflet: Het Vrouwen Overleg Komitee bestaat vijf jaar.
De Visser-Neerlandiaprijs wordt jaarlijks uitgereikt door het Algemeen Nederlands Verbond. Voornamelijk sociale en culturele initiatieven worden bekroond.
- (8) Voorzitters van het VOK: Rita Mulier (1973-1981), Monika Triest (1981-1983), Anne-Sofie Van Neste (1984-1991), Katrien Bøone (191-1994), Bea Elskens (1994-1995) en Leen Vandamme (1995-).
- (9) Zie W. GEYSEN, Amazone, een huis voor vrouwen. In: *Brood & Rozen*, 1(1996)1, pp. 60-61.
- (10) Adèle Hauwel, geboren in 1920 en reeds meer dan 50 jaar een actieve feministe. In 1935 werd ze lid van Porte Ouverte Belgique. Ze speelde een belangrijke rol in de tweede feministische golf o.m. als oprichtster van de Verenigde Feministische Partij. Daarnaast ontloopte ze een praktijk als huisarts. Op het VOK-colloquium werd ze terecht voor haar niet aflatend feminisme in de bloemetjes gezet.

Bibliografie

- I. ARTEEL, I. DEQUEECKER (red.) en R. ASCHERMAN (red.), 25 *vrouwendagen in beelden en woorden*, Brussel : VOK, 1997, 120p.
- M. HOOGHE, Het ondergronds feminisme : de Vlaamse vrouwenbeweging 1972-1992. In : *De Nieuwe Maand*, 33(1993)9, pp. 9-13.
- M. HOOGHE, De vrouwenbeweging : een lange mars door de instellingen. In: Hellemans S. en Hooghe M. (red.), *Van 'Mei 68' tot 'Hand in Hand' : nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995*, Leuven : Garant, 1995, pp. 89-107.
- R. MULIER, e.a., Themanummer emancipatie. In : *De Nieuwe Maand*, 15(1972)5, pp. 273-316.
- R. MULIER, Tien jaar feministisch mollenwerk. In : *De Nieuwe Maand*, 24(1981)8, pp. 585-590.
- R. VAN MECHELEN, e.a., Feminisme 1972-'77: een balans. In : *De Nieuwe Maand*, 20(1977)6, pp. 317-424.
- R. VAN MECHELEN, *De meerderheid een minderheid : de vrouwenbeweging in Vlaanderen : feiten, herinneringen en bedenkingen omtrent de tweede golf*, Leuven : Van Halewijck, 1996, 154 p.
- R. VAN MECHELEN, *Uit eigen beweging : balans van de vrouwenbeweging in Vlaanderen 1970-1980*, Leuven : Kritak, 1979, 183p.

Witte boorden, blauwe kielen. Patroons en arbeiders in de Belgische textielnijverheid in de 19e en 20e eeuw

Luc Peiren, wetenschappelijk medewerker
AMSAB

Op 10 september ll. stelde Bart De Wilde, wetenschappelijk medewerker van het AMSAB, zijn boek over de sociale relaties in de Belgische textielnijverheid aan de pers voor. De publicatie kadert in een project dat in 1990 werd opgestart in opdracht van Profortex (*Promotion de la Formation Textile*). De historicus Bart De Wilde was voor dit breedvoerige onderzoek de geknipte persoon. Voor zijn licentiaatsverhandeling had hij immers de evolutie van de Landelijke Textielbewerkersbond naar de Textielarbeiderscentrale van België (TACB) onderzocht. Voor het project werd een wetenschappelijke begeleidingscommissie opgericht, bestaande uit prof. dr. H. Balthazar, dr. H. Coppejans-Desmedt, de heer G. Deseyn, dr. D. Deweerdt, prof. dr. P. Scholliers en dr. W. Steenhaut.

De wetenschappelijke publicatie

Het aanvankelijke doel van deze studie was een diachronische analyse van de sociale aspecten in de ontwikkeling van de textielnijverheid vanaf begin vorige eeuw (de eerste technologische innovaties in de textielindustrie) tot aan de economische crisis van de jaren '70. Het onderzoek betrof zowel de patroons en hun verenigingen als de arbeiders en hun vakbonden. Bovendien ging De Wilde ook na hoe beide partijen zich in deze periode tegenover elkaar verhielden. Deze

sociale relaties vormen een essentieel onderdeel van de studie. Uitgaande van een conflictmodel zette de auteur nauwgezet de uitbouw van een sociaal overlegmodel uiteen dat exemplarisch is voor de evolutie van het sociale overleg in de Belgische economie.

Het onderzoek naar de sociale relaties in de textielindustrie viel aldus uiteen in drie delen.

Van 1990 tot 1994 hield De Wilde zich bezig met het onderzoek naar de patroons: leefwereld, sociaal-economische achtergrond, ideologie, maatschappelijke functies, politieke mandaten, opleiding, huisvesting, levensstandaard enz. Op basis van een groot aantal biografieën van textielpatroons uit de periode 1830-1970 werd een dwarsdoorsnede gemaakt van het textielpatronaat in diverse periodes. Vervolgens onderzocht hij hoe deze patroons zich verenigden in werkgeversorganisaties om zich zo in de 19e en 20e eeuw in het sociale overleg te kunnen verdedigen tegenover de eisen van de ontluikende arbeidersbeweging. In 1994 kwam het onderzoek naar de arbeiders aan bod. Hier werkte De Wilde zijn licentiaatsverhandeling betreffende de socialistische vakorganisaties in de textielnijverheid dieper uit. Deze vakorganisaties ontstonden in de 19e eeuw in de verschillende economische centra waar deze specifieke nijverheid gevestigd was. De voornaamste waren Gent, Verviers en delen van West-Vlaanderen. Aangetoond wordt hoe deze vakorganisaties zich in de tweede helft van de 19e eeuw moeizaam ontwikkelden op lokaal niveau om zich vanaf 1898 uiteindelijk te verenigen in een federatie. Aan de hand van dit laatste deed de auteur een analoog onderzoek naar de groei van de christelijke vakbeweging in dezelfde periode.

Daaraan voorafgaand worden de moeilijke werk- en leefomstandigheden van de textiel-

arbeiders in de 19e eeuw beschreven, waarbij de afwezigheid van elke sociale wetgeving het meest opvallend is.

Het derde deel van het onderzoek, met name de studie van de sociale relaties tussen textielpatroons en -arbeiders én hun organisaties gebeurde in de laatste twee jaren van het project, namelijk in 1995 en 1996. Uitgaande van het 'sociale kerkhof' wordt beschreven hoe sociale conflicten in de Belgische textielnijverheid in de tweede helft van de 19e eeuw aan de basis lagen van toenemend sociaal overleg tussen werkgevers en werknemers in de 20e eeuw. Met dit sociale overleg groeide ook de sociale wetgeving, die in de textielnijverheid onder meer de kinderarbeid aan banden legde en nadien deed verdwijnen.

De tentoonstelling met bijgaande lesbrochure

Gezien de doelstellingen van Profortex werd vrij gauw gedacht aan het vertalen van dit wetenschappelijk onderzoek naar het onderwijs toe. Daartoe zouden een tentoonstelling

en een lesbrochure opgesteld worden.

Voor de tentoonstelling werd een scenario uitgewerkt dat de bovenvernoemde onderzoeken door een waaier van illustraties (foto's, affiches, archiefstukken enz...), bindteksten en onderschriften op een zeer bevattelijke wijze voor de leerlingen en andere geïnteresseerden vertaalt. Om dit te ondersteunen werd ook een lesbrochure gepubliceerd. Daarvoor werd contact opgenomen met lerengroepen (onder meer de dienst lerarenopleiding van de Universiteit Gent) en werd een beroep gedaan op een leraar geschiedenis uit het secundair onderwijs die, de pedagogische richtlijnen in acht nemend, het verhaal van boek en tentoonstelling herneemt.

Het interessante van het hele project is dat de studie van de sociale relaties in de textielnijverheid tussen 1830 en 1970 zeer goed model kan staan voor verschillende maatschappelijke aspecten in de geschiedenis van ons land. De textielindustrie in de 19e eeuw staat voor technische vernieuwingen, voor het opnieuw bekijken van het economische proces (rationalisering tengevolge van mechanisering). Ook was de textielindustrie in de be-

schreven periode één van de steunpilaren van de Belgische economie, die aan de hand van deze nijverheid mee uiteengezet werd. De textielnijverheid is tevens een sociaal laboratorium geweest voor de eerste sociale wetten (beperking en verbod van kinderarbeid, reglementering van de vrouwenarbeid, de wetgeving op de arbeidsongevallen enz...).

In beide opzichten reflecteert de textielnijverheid het vroege economische denken dat uitermate beïnvloed werd door het gekende "laissez faire, laissez passer", waarbij sociale bekommernissen de vrije ontwikkeling van de industriële staat in de weg stonden.

In de tentoonstelling en de lesbrochure is ook aandacht voor het arbeidersverweer door de vorming van eigen ziekenfondsen en vakbonden, door stakingen, bedrijfsbezettingen enz... Ook op die wijze was en is de textielnijverheid exemplarisch voor het sociaal-economische leven in België gedurende de 19e en 20e eeuw. Tevens toont dit educatieve pakket de minder gekende zijde van dit sociaal-economische leven. Door middel van de tentoonstelling en de lesbrochure wordt aangetoond hoe vanuit hogervermeld verzet een verstandhouding met de werkgevers groeide die de basis vormde van verschillende economische bloeiperiodes enerzijds en sociale welvaart voor de arbeiders anderzijds.

Bart DE WILDE, Witte boorden, blauwe kielen. Patroons en arbeiders in de Belgische textielnijverheid in de 19e en 20e eeuw, Gent : Ludion, 1997, 404p., 200 ill., 1200fr.
Bestellen: Ludion Distributie (053) 777 848, fax (053) 779 888 of AMSAB (09) 224 00 79

Affichetentoonstelling 'Hoe koud was de vrede?'

Rik Hemmerijckx, departement Archief
AMSAB

De vzw Vrede heeft een geschiedenis die teruggaat tot de oprichting van de Belgische Unie voor de Verdediging van de Vrede (BUVV) in 1949⁽¹⁾, naar aanleiding van de Oproep van Stockholm voor de stopzetting van kernproeven. Ze werd vooral gedragen door militanten uit de invloedssfeer van de KP.

In de loop van veertig jaar heeft de BUVV meegewerkt aan talloze vredesinitiatieven, gaande van acties tegen de herbewapening van Duitsland tot de anti-atoommarsen in de jaren '60, het Vietnamprotest en de anti-rakettenbeweging in de jaren '80. Om deze bewogen periode te evoceren heeft de vzw Vrede een affichetentoonstelling opgezet met de sprekende titel *Hoe koud was de vrede?* Naast de vroege affiches van de Wereldvredesraad met de bekende ontwerpen van Pablo Picasso, zijn er ook affiches te zien van Roger Somville, Willy Wolsztajn, GAL, R. Enriquez, K. Wittkugel en vele anderen. De tentoonstelling was reeds te zien in Gent en Lokeren en reist verder rond.

(1) S. CLAES, *Vrede zonder rechtvaardigheid is geen vrede: geschiedenis van de BUVV/Vrede, 1949-1994*, UGent, licentiaatsverhandeling, 1996.

De catalogus werd gepubliceerd als Vredescadier 1/97 en is samengesteld door Sarah Claes en Ludo De Brabandere.
Kostprijs: 250fr. Inlichtingen: Vrede, Galgenberg 29, 9000 Gent, tel. (09) 233 56 78

BOEKBESPREKING

Carlo Ginzberg, De rechter en de historicus

Rik Hemmerijckx, departement
Archief AMSAB

De naam Adriano Sofri zegt U waarschijnlijk niets. Enige maanden geleden kwam hij in het nieuws met zijn hongerstaking uit protest tegen zijn gevangenneming wegens zijn vermeende aandeel in de moordaanslag op een Italiaans politiecommissaris in 1972. Als leider van de extreem-linkse groep Lotta Continua had Sofri deze moordaanslag verdedigd als een daad van gerechtigheid. De bewuste commissaris werd namelijk gezien als de verantwoordelijke voor de 'toevallige dood' van de anarchist Guiseppa Pinelli tijdens de zogenaamde hete zomer van 1969 in Italië. In 1988 - Lotta Continua was ondertussen reeds twaalf jaar opgeheven - werd Sofri, samen met een ander voormalig leider van zijn groep, ervan beschuldigd de opdracht te hebben gegeven tot de moordaanslag. In 1990 werd hij veroordeeld tot tweeëntwintig jaar gevangenschap. Al die tijd had Sofri zijn onschuld staande gehouden.

Geschokt door dit justitiële onrecht schreef de eminente historicus Carlo Ginzberg een pamflet om aan te tonen dat de gronden waarop zijn vriend Sofri was veroordeeld op zijn minst discutabel waren. Het werk werd vertaald in het Nederlands, met als titel *De rechter en de historicus* en is te koop in De Slegte. Ginzberg is de specialist van de 16e- en 17e-eeuwse heksenvervolging en vanuit zijn specialisme - het proces Sofri leek hem verdacht veel op een inquisitieproces - heeft hij de processtukken nauwgezet geanalyseerd en er de regels van de historische kritiek op toegepast. Een dergelijke onderneming is niet zonder risico - kan een historicus zich de rol

van rechter of onderzoeksrechter toeëigenen? - maar heeft niettemin een zeer leeswaardig en vooral een eerlijk geëngageerd boek opgeleverd. Een zeldzaamheid dezer dagen. Wie wil het trouwens nog opnemen voor een exteem-linkse militant die vijfentwintig jaar geleden het terrorisme verdedigde?

Carlo Ginzberg, *De rechter en de historicus*,
Amsterdam: Bert Bakker, 1992, 171 p.

INGEZONDEN MEDEDELING

**Le Fonds Pacifisme du
Mundaneum s'enrichit**

Le CNAPD⁽¹⁾ a déposé au Mundaneum ses archives afin que celles-ci soient conservées dans des conditions optimales et parce que le Mundaneum est un centre d'archives spécialisé dans le pacifisme.

Pour rappel, le Mundaneum gère le fonds La Fontaine, Hem Day, Cordier et Van Lierde, ce qui couvre le pacifisme des années 1880 jusqu'à 1990. Le Fonds CNAPD est particulièrement intéressant car il comble une lacune: les mouvements anti-missiles des années 80 en Belgique. Ces archives sont déjà organisées en classeurs et boîtes archives. Elles sont donc accessibles dès maintenant. Elles comprennent des ouvrages, photos, posters, coupures de presse, brochures (Journal de la paix - feuille de liaison mensuel du CNAPD) ainsi qu'une centaine de dossiers thématiques.

Après 1989, la chute du mur de Berlin et la fin de la guerre froide, le CNAPD s'est réorienté avec succès vers l'égalité des droits, les libertés démocratiques et la lutte contre le racisme, la xénophobie et l'exclusion du cir-

cuit économique. A la suite de la victoire du Vlaams Blok et du Front National aux élections (le 21 novembre 1991), elle organise en mars 1992 la plate-forme *Avec Vous* pour lutter contre le racisme et la progression de l'extrême droite.

Le CNAPD existe depuis 1970 et coordonne d'une manière permanente l'action des organisations de jeunesse de paix et de développement sur la base des thèmes de la lutte pour

- la paix, la détente et le démantèlement des blocs militaires;

- le développement du tiers-monde;
- les libertés démocratiques, en particulier le combat contre le fichage politique des citoyens, l'espace judiciaire européen, la militarisation de la société, toute discrimination envers les jeunes, les femmes et les minorités;

- le racisme et la xénophobie;
- l'égalité des droits entre Belges et immigrés;

la lutte pour la protection de l'environnement et pour le contrôle démocratique de l'énergie.

Tous ces thèmes sont abondamment exploités dans les archives à notre disposition. Des campagnes comme *Ma commune sans armes nucléaires*, *Nuit des missiles*, la chaîne humaine de Florennes en 1984 sont autant d'actions organisées par le CNAPD dans les années 80. Enormément de manifestations en faveur du désarmement mais aussi une multitude d'actions internationales au sujet d'attentats en Lybie, au Liban, d'aide à la Turquie, l'Iran et l'Afghanistan.

Nous conservons des dossiers extrêmement bien documentés sur les organisations membres de CNAPD que ce soit Oxfam, MIR-IRG⁽²⁾, CNCD⁽³⁾, CIPéDE⁽⁴⁾, le MRAX⁽⁵⁾ et bien d'autres.

Si vous voulez en savoir plus sur le CNAPD venez consulter notre fonds au 15, rue des Passages à Mons ou contactez le CNAPD au (02) 511 89 59, 34, rue de la Tulipe à 1050 Bruxelles.

(1) Coordination Nationale d'Action pour la paix et la démocratie.

(2) Internationale des résistants à la guerre.

(3) Centre national de coopération au développement.

(4) Comité d'Initiatives pour la défense de la Paix en Europe.

(5) Mouvement contre le Racisme, l'Antisémitisme et la Xénophobie.

